

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 1/2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Запара Світлана Іванівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету.

Заступник головного редактора:

Кравцова Тетяна Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського національного університету внутрішніх справ.

Члени редакційної колегії:

Арістова Ірина Василівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Сумського національного аграрного університету;

Аркуша Лариса Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Драганов Живко Іванов – доктор наук, доцент, декан юридичного факультету, завідувач кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Кармаза Олександра Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, головний консультант Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України;

Клочко Альона Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин Сумського національного аграрного університету;

Копиленко Олександр Любимович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук України, директор Інституту законодавства Верховної Ради України;

Курило Микола Петрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету;

Логвиненко Микола Іванович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету;

Марінова Діана Марінова – доктор, доцент, доцент кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Мельник Костянтин Юрійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ;

Мельник Ярослав Ярославович – доктор юридичних наук, провідний юрист Центру проблем імплементації європейського соціального права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка;

Притика Юрій Дмитрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Роговенко Олег Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Сумського національного аграрного університету;

Рожнов Олег Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Сітек Броніслав (Bronislaw Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор (profesor nauk prawnych), професор кафедри цивільного і трудового права Варшавського юридичного факультету Університету соціальних та гуманітарних наук, Варшава, Республіка Польща;

Сітек Магдалена (Magdalena Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор Вищої школи сворегіональної економіки ім. Альфіде де Гаспері в Юзефуві, Юзефув, Республіка Польща;

Стрельник Вікторія Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету;

Тимченко Геннадій Петрович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Ясинюк Микола Михайлович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету.

**Науковий журнал «Приватне та публічне право»
включено до переліку наукових фахових видань категорії «Б»
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 409 від 17 березня 2020 р.)**

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)**

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Сумського національного аграрного університету
(Протокол № 16 від 27.05.2024 р.)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1176 від 11.04.2024 року

Електронна адреса видання: pp-law.in.ua

ISSN 2663-5666 (print)
ISSN 2663-5674 (online)

© Сумський національний аграрний університет, 2024
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2024

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Гришко В.І.,

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри правоохоронної діяльності та спеціальних юридичних дисциплін
Національного університету водного господарства та природокористування*

Вознюк С.С.,

*здобувач освіти 4-го року навчання за спеціальністю 081 – Право
Національного університету водного господарства та природокористування*

УДК 378.340
DOI 10.32782/2663-5666.2024.1.1

ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В ОСВІТНЬО-НАУКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Вступ. Проблема забезпечення академічної доброчесності стає дедалі актуальнішою в контексті сучасного розвитку освіти і науки в Україні. Це пов'язано з поширеністю порушень академічної доброчесності в умовах інформаційного суспільства та стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Такі явища, як плагіат, списування, фальсифікація результатів досліджень, хабарництво та необ'єктивне оцінювання знань студентів, загрожують зруйнувати моральні засади освітнього та наукового процесу. Правове регулювання академічної доброчесності має особливе значення, оскільки саме верховенство закону може закласти підвалини для створення етичного освітнього та наукового середовища. Важливо розробити ефективні правові механізми для запобігання та припинення порушень академічної доброчесності та притягнення винних до відповідальності.

Зокрема, потребують удосконалення правові норми, що стосуються запобігання плагіату, формування культури академічної доброчесності та відповідальності за порушення, пов'язані з академічною доброчесністю. Тому дослідження правового забезпечення академічної доброчесності є доцільним і потребує подальшого розвитку як у теорії, так і на практиці.

Метою статті є дослідження правового аспекту забезпеченості академічної доброчесності в освітньо-науковому середовищі.

Питання академічної доброчесності та її правового забезпечення досліджували такі науковці та практики: А. Колесніков, Н. Л. Акініна, Т. Я. Конівіцька, М. І. Кусій, Я. О. Тиць-

ка, Є. В. Дуліба, В. І. Гришко, Г. О. Ульянова та інші.

Виклад основного матеріалу. Громадяни мають право на безоплатну освіту в державних і муніципальних освітніх закладах. Освіта – основа інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, основа її успішної соціалізації, підґрунтя її економічного добробуту, запорука розвитку суспільства і нації, об'єднаних спільними цінностями і культурою. Відповідно до статті 53 Конституції України, «кожен має право на освіту. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам» [1].

Варто зазначити, що академічна доброчесність – ключовий елемент якісного викладання та досліджень. Академічна доброчесність – це дотримання етичних принципів і встановлених правил у процесі навчання, викладання та досліджень. Вивчаючи питання академічної доброчесності, варто розглядати його в аспекті академічної культури загалом. З цього приводу Н. Л. Акініна зауважила: «Академічну культуру вважають показником рівня автономії та академічних свобод в університеті, інтелектуально-етичною системою цінностей, мотивацій, переконань і сприйняття, які характеризують професійну діяльність в освіті та науці» [2, с. 11].

Важливою є законодавча підтримка для впровадження академічної доброчесності в освітнє та наукове середовище. Академічна доброчесність ґрунтується на принципах чесності, поваги до знань та інтелектуальної власності і є ключовим фактором, що гарантує якість освіти та зростання наукового потенціалу в будь-якій країні. Правова підтримка академічної доброчесності залежить від правової системи конкретної країни і може регулюватися як на національному рівні, так і на рівні окремих навчальних закладів.

Ми погоджуємось із твердженнями Я. Тицької, що академічна доброчесність є міждисциплінарною та комплексною категорією, яка поєднує, з одного боку, етичні норми та правила поведінки людини в освітньому та науковому середовищі з механізмами та засобами, за допомогою яких останні фактично реалізуються. З іншого боку, існують різноманітні чинники, переважно морального, культурного, інституційного, освітнього та виховного характеру, які впливають на університети ззовні чи зсередини та визначають їхню здатність і готовність конкурувати з академічною доброчесністю» [3, с. 194]. Для прикладу, проблема плагіату особливо гостро стоїть у сфері освіти та науки. На законодавчому рівні ця проблема регулюється шляхом встановлення суворої відповідальності за плагіат інтелектуальної власності та запровадження практики використання спеціалізованого програмного забезпечення для перевірки плагіату в наукових і навчальних роботах. Порушення академічної доброчесності зачіпає не тільки студентів, яких позбавляють диплома і піддають дисциплінарним стягненням, а й викладачів і наукових співробітників, які вчиняють неправомірні дії. Фальсифікація даних, підтасовування результатів досліджень і навмисна публікація неправдивої інформації – ось лише деякі приклади академічних порушень, які можуть зашкодити кар'єрі фахівця.

Законодавство у сфері академічної доброчесності ґрунтується на Конституції України і Законах України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про авторське право і суміжні права», «Про наукову та науковотехнічну діяльність», інших законах України та актах законодавства, прийнятих на їх виконання, а також на вимогах міжнародних практик і рекомендаціях щодо забезпечення принципів академічної доброчесності, міжнародних договорах України, укладених в установленому законом порядку. Варто зазна-

чити, що наразі в Україні не існує спеціального закону, що регулює питання академічної доброчесності.

Як перший важливий крок в цьому напрямку в Україні, у 2017 році було ухвалено Закон України «Про освіту», що визначає поняття академічної доброчесності та основні принципи її дотримання. Закон зобов'язує вищі навчальні заклади вживати заходів щодо запобігання та виявлення академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації, шахрайства та хабарництва. Він також передбачає створення умов для формування етичного кодексу, що сприяє саморозвитку та самовдосконаленню студентів. Відповідно до ч. 2 та 3 ЗУ «Про освіту», «дотримання академічної доброчесності педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками передбачає:

- посилення на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;

- дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;

- надання достовірної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність;

- контроль за дотриманням академічної доброчесності здобувачами освіти;

- об'єктивне оцінювання результатів навчання.

Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти передбачає:

- самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей);

- посилення на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;

- дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;

- надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації» [4].

Закон встановлює види відповідальності за порушення академічної сумлінності. До них належать попередження, переатестація, повторне проходження відповідних елементів освітньої програми, виключення із закладу освіти та позбавлення академічної стипендії. Закон України

«Про вищу освіту» «конкретизує основні види порушень академічної доброчесності, а саме: академічний плагіат; фабрикація та фальсифікація; списування; обман; хабарництво; не-об'єктивне оцінювання» [5].

Закон України «Про авторське право і суміжні права» [6] регулює питання належності та використання об'єктів інтелектуальної власності, що має пряме відношення до запобігання плагіату. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [7] встановлює норми наукової етики, дотримання яких є частиною академічної доброчесності.

Крім загальних законів про освіту, академічна доброчесність регулюється статутами та підзаконними актами навчальних закладів. Багато університетів розробили і затвердили власні кодекси академічної доброчесності. У них детально описано правила етичної поведінки, процедури перевірки оригінальності наукових робіт і порядок розгляду скарг на порушення академічної доброчесності.

У рамках запровадження системи академічної доброчесності на світовому рівні Україна не стала винятком. Так, А. Колесніков дослідив, що «у 2016 році американські ради з міжнародної освіти в партнерстві з Міністерством освіти і науки України й за підтримки посольства США ратифікували Проект сприяння академічній доброчесності в Україні (Strengthening Academic Integrity in Ukraine Project – SAIUP), учасниками якого стали 10 університетів. Даний проект передбачає реалізацію трьох компонент: створення суспільної підтримки академічної доброчесності (брендинг); розвиток навичок зі створення університетської бази з академічної доброчесності зі застосуванням міжнародних практик (освіта); норми та виконання. норми на рівні університету й нормативні реформи на рівні міністерства» [8, с. 124]

Слід зазначити, що зазвичай розробляються кодекси академічної доброчесності, де чітко визначаються види порушень (плагіат, фабрикація, фальсифікація, списування, обман тощо). Також можуть прийматися Положення про академічну доброчесність, Положення про комісію з питань етики та академічної чесності, Порядок перевірки академічних текстів на унікальність та наявність академічного плагіату, Положення про систему запобігання та виявлення академічного плагіату тощо. У цих документах описуються права та обов'язки учасників освітнього процесу щодо дотримання принципів академічної доброчесності, визначаються від-

повідальні особи та структурні підрозділи, процедури перевірки академічних текстів, організації освітнього процесу тощо.

Варто також зазначити, що 2019 року Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти затвердило Рекомендації для закладів вищої освіти щодо розроблення та впровадження університетських систем академічної доброчесності [9]. Цей документ містить практичні рекомендації щодо створення ефективних інституційних систем боротьби з порушеннями академічної доброчесності. Цей документ розроблено на основі аналізу кращих європейських та світових практик. Стандарт містить принципи, за якими має оцінюватись рівень академічної доброчесності в закладах вищої освіти. Рекомендації Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти містять практичні поради щодо створення організаційних систем для забезпечення академічної доброчесності, зокрема: ухвалення університетських політик, кодексів і положень про академічну сумлінність; створення спеціальних органів з етики та доброчесності; впровадження системи профілактики та виявлення порушень; проведення інформаційно-просвітницьких заходів; реалізацію освітніх програм з академічної доброчесності.

Також 8 січня 2024 року у Верховну Раду України було подано проект ЗУ «Про академічну доброчесність» [10]. Цілі законопроекту полягають у такому: створити правову та організаційну основу для забезпечення академічної доброчесності; запобігання плагіату, фальсифікації та інших порушень академічної доброчесності.

Варто зазначити, що особливий інтерес викликає тема академічної доброчесності у створенні та оприлюдненні академічних творів, якими є всі типи наукової продукції – від наукової монографії до тез і статей. Однак на практиці часто виявляється, що принципами академічної доброчесності нехтуються. Є. В. Дуліба та В. І. Гришко дослідили, що найпоширенішою формою академічної нечесності сьогодні є «ре-райтинг», коли чужу наукову роботу видають за свою. Виявити цей вид списування сьогодні, безумовно, нескладно, оскільки в розпорядженні всіх студентів і викладачів є спеціальні технічні програми для перевірки оригінальності написаного [11, с. 9].

Проект Закону також передбачає новий, розширений перелік порушень академічної доброчесності та список санкцій, що можуть засто-

совуватися до викладачів і студентів у сфері освітньої діяльності. На наше переконання, законопроект є важливим кроком на шляху до впровадження інституційних заходів із забезпечення академічної доброчесності в Україні. Тепер він має бути доопрацьований та ухвалений Верховною Радою України.

З іншої сторони, Т. Я. Конівіцька та М. І. Кусій зауважують: «В усьому світі нині і надалі є занепокоєння питанням академічної доброчесності та академічної культури загалом на всіх рівнях освіти і науки. Оскільки деякі прояви академічної недоброчесності важко оцінити, жодна країна не може претендувати на повне звільнення від різного рівня недоброчесності в освітній галузі» [12, с. 145]. Щодо відповідальності за порушення академічної доброчесності, то в Україні правові засади відповідальності за порушення академічної доброчесності визначаються насамперед Законом України «Про освіту», Законом України «Про вищу освіту», а також рекомендаціями та внутрішніми положеннями закладів освіти. Відповідно до ч. 6 ст. 42 ЗУ «Про освіту», «за порушення академічної доброчесності здобувачі освіти можуть бути притягнені до такої академічної відповідальності:

- повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо);
- повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми;
- відрахування із закладу освіти (крім осіб, які здобувають загальну середню освіту);
- позбавлення академічної стипендії;
- позбавлення наданих закладом освіти пільг з оплати навчання» [4].

Основна мета цих заходів – профілактика, роз'яснення важливості академічної доброчесності та формулювання чітких наслідків порушень. Відповідальність за порушення є різною і може варіюватися від офіційного попередження до виключення з навчального закладу, позбавлення наукового ступеня або дискваліфікації за участь у дослідницькій діяльності. Також відповідно до ч. 5 ст. 42 ЗУ «Про освіту», «за порушення академічної доброчесності педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники закладів освіти можуть бути притягнені до такої академічної відповідальності:

- відмова у присудженні ступеня освітньо-наукового чи освітньо-творчого рівня чи присвоєнні вченого звання;
- позбавлення присудженого ступеня освітньо-наукового чи освітньо-творчого рівня чи присвоєного вченого звання;

– відмова в присвоєнні або позбавлення присвоєного педагогічного звання, кваліфікаційної категорії;

– позбавлення права брати участь у роботі визначених законом органів чи займати визначені законом посади» [4].

Варто зазначити, що Україна має достатню правову базу для забезпечення академічної доброчесності. Однак на практиці існують певні прогалини в реалізації цих норм. Основними проблемами є такі:

- недостатня поінформованість учасників навчального процесу про принципи та правила академічної доброчесності в освітньому процесі;
- відсутність належного управління та моніторингу академічної доброчесності;
- формалістичний підхід освітніх закладів до розроблення та впровадження відповідних норм;
- недостатня увага до просування принципів академічної доброчесності та створення відповідної етичної культури.

Правовий механізм захисту академічної доброчесності в Україні передбачає створення умов для ефективного виявлення та запобігання академічним проступкам. Ці умови включають обмін інформацією між університетами та міжнародне співробітництво у сфері освіти і науки, в рамках якого учасники зобов'язані дотримуватися високих стандартів наукової етики. Розвиток інформаційних технологій також сприяє академічній чесності. Сьогодні вищі навчальні заклади мають доступ до баз даних наукових статей і програмного забезпечення для боротьби з плагіатом, що дає змогу перевіряти справжність досліджень. Однак інформаційні системи не лише виявляють плагіат, а й виконують профілактичні завдання, наприклад, навчають студентів і дослідників поводитися з інформацією та дотримуватися авторських прав.

Можливість порушення академічної доброчесності має бути протиставлена можливості запобігання та покарання. Тому сьогодні дуже важливо використовувати різні стратегії комунікації та управління для реалізації та просування освітніх програм з академічної доброчесності та академічного письма, а також вимагати від студентів підписання зобов'язання академічної доброчесності під час вивчення кожної навчальної дисципліни. Дуже важливо вимагати від студентів підписання цього зобов'язання про академічну доброчесність під час вивчення відповідних дисциплін. Інституціональна політика в галузі академічної доброчесності має пе-

редбачати санкції за її недотримання, що нині є ефективним способом домогтися належної поведінки учасників навчального та дослідницького процесу [13, с. 101].

Для того, щоб ефективно боротися з академічними порушеннями, правові норми мають бути чіткими, конкретними та застосовними. Необхідно не тільки карати за порушення, а й навчати, як їх уникнути, формувати високу культуру наукової діяльності та поширювати знання про авторське право та дослідницьку етику. Також хотіли би наголосити, що важливо забезпечити розуміння студентами важливості академічної сумлінності та особистої відповідальності за результати наукової та освітньої діяльності. Правова база в цій царині має слугувати не лише дисциплінарним інструментом проти порушників, а й засобом запобігання порушенням, а також навчання та розвитку культури наукової етики на всіх рівнях академічної діяльності.

На наше переконання, для розв'язання проблем необхідно активніше впроваджувати принципи академічної доброчесності в освіту та наукову практику. Навчальні заклади мають приділяти більше уваги інформуванню та про-

світі студентів і дослідників про етичні норми в академічному середовищі. Важливо залучати студентів до контролю за дотриманням академічної доброчесності та заохочувати їх повідомляти про порушення. Лише комплексний підхід, що поєднує правове регулювання, освіту та навчання, а також громадський контроль, може забезпечити формування культури академічної доброчесності в українських закладах освіти.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, в Україні існує нормативно-правова база для забезпечення академічної доброчесності у сфері освіти і науки. Однак її реалізація залежить від низки чинників. Це і політична воля уряду та закладів освіти, і рівень правосвідомості та морально-етичних якостей учасників освітнього та наукового процесу, і загальний стан академічної культури. Тому, як і раніше, важливо поширювати інформацію про принципи і норми академічної доброчесності та підвищувати обізнаність усіх учасників про наслідки їх порушення. Зрештою, тільки усвідомлення особистої відповідальності всіх учасників може гарантувати належний рівень академічної культури і якість освіти та науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Акініна Н.Л. Академічна культура викладача ВНЗ. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2016. Вип. 22. С. 8–17.
3. Тицька Я. О. «Академічна доброчесність» та «академічна відповідальність» у забезпеченні якості освіти. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №11. С. 192-195.
4. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. №2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
5. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
6. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 р. №2811-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.
7. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>.
8. Колесніков А. Академічна доброчесність в українському освітньо-науковому просторі: проблеми та соціальні загрози. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2019. Вип. 24. С. 122-128.
9. Рекомендації для закладів вищої освіти щодо розроблення та впровадження університетських систем академічної доброчесності: Рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від 29 жовтня 2019 року. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/10/Рекомендації-ЗВО-система-забезпечення-академічної-доброчесності.pdf>
10. Про академічну доброчесність: Проект Закону від 08.01.2024 р. №10392. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ji10516a>.
11. Дуліба Є. В., Гришко В. І. Академічна доброчесність в освітньо-науковому просторі України: соціальні виклики та перспективи вдосконалення. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. №14. С. 6-12.
12. Конівіцька Т. Я., Кусій М. І. Академічна доброчесність в освітньо-науковому просторі: питання реалізації. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Випуск 49. Том 2. С. 144-148.
13. Ульянова Г. О. Академічна доброчесність як основа академічного успіху. *Правова позиція*. 2022. № 4 (37). С. 98-103.

Гришко В.І., Вознюк С.С. ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В ОСВІТНЬО-НАУКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Правовий аспект забезпечення академічної доброчесності в освітньому та науковому середовищі має вирішальне значення для формування якісного освітнього процесу. У статті розглядаються основні питання, пов'язані з порушеннями академічної доброчесності, включно з плагіатом, фабрикацією, фальсифікацією, шахрайством, обманом, хабарництвом і необ'єктивним оцінюванням. Авторами проаналізовано чинне законодавство, що регулює академічну доброчесність, зокрема Закон України «Про освіту», Закон України «Про вищу освіту», Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність», Проект Закону «Про академічну доброчесність». Згідно з проведеним аналізом, наявна нормативно-правова база потребує вдосконалення та уточнення, зокрема, в частині визначення поняття академічної доброчесності, форм порушень та процедур їх виявлення і відповідальності.

Окреслено проблемні аспекти реалізації нормативно-правових норм, зокрема: недостатня проінформованість учасників освітнього процесу щодо установлених принципів та правил академічної доброчесності; відсутність належного управління та моніторингу академічної доброчесності; формальний підхід освітніх закладів до розроблення та впровадження відповідних норм; недостатня увага до просування принципів академічної доброчесності та створення відповідної етичної культури.

Окремо розглядається питання запобігання порушенням академічної доброчесності шляхом створення відповідної культури в освітньому та науковому середовищі. Виокремлюються такі ключові елементи, як навчання студентів розумінню важливості дотримання етичних норм, проведення освітніх заходів, стимулювання доброчесної поведінки та нетерпимості до порушень. Робиться висновок про те, що всебічна правова підтримка принципу академічної доброчесності та політика її ефективного просування мають стати пріоритетом для розвитку освітньої та наукової системи країни. Рекомендації, запропоновані в цій роботі, можуть сприяти створенню якісного освітнього та наукового середовища з високими етичними стандартами.

Ключові слова: академічна доброчесність, правове регулювання, освітньо-наукове середовище, плагіат, відповідальність.

Hryshko V.I., Vozniuk S.S. LEGAL ASPECT OF ENSURING ACADEMIC INTEGRITY IN THE EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC ENVIRONMENT

The legal aspect of ensuring academic integrity in the educational and scientific environment is crucial for the formation of a high-quality educational process. The article examines the main issues related to violations of academic integrity, including plagiarism, fabrication, falsification, fraud, deception, bribery and biased assessment. The authors analyzed the current legislation regulating academic virtue, in particular, the Law of Ukraine «On Education», the Law of Ukraine «On Higher Education», the Law of Ukraine «On Scientific and Scientific-Technical Activities», the Draft Law «On academic integrity». According to the analysis, the existing regulatory framework requires improvement and clarification, in particular, in terms of defining the concept of academic integrity, forms of violations and procedures for their identification and responsibility.

Problematic aspects of the implementation of legal norms are identified, in particular: insufficient awareness of participants in the educational process regarding the established principles and rules of academic integrity; lack of proper governance and monitoring of academic integrity; formal approach of educational institutions to the development and implementation of relevant standards; insufficient attention to promoting the principles of academic integrity and creating an appropriate moral culture.

The issue of preventing violations of academic integrity by creating an appropriate culture in the educational and scientific environment is separately considered. Key elements such as teaching students to understand the importance of ethical standards, conducting educational activities, encouraging virtuous behavior and intolerance for violations are highlighted. It is concluded that comprehensive legal support for the principle of academic integrity and the policy of its effective promotion should become a priority for the development of the country's educational and scientific system. The recommendations proposed in this work can contribute to the creation of a high-quality educational and scientific environment with high moral standards.

Key words: academic integrity, legal regulation, educational and scientific environment, plagiarism, responsibility.

Котвяковський Ю.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя та філософії
Сумського національного аграрного університету

Шестаков В.О.,
здобувач СО «Магістр» за спеціальністю 081 – Право
Сумського національного аграрного університету

УДК 340.1
DOI 10.32782/2663-5666.2024.1.2

ПОНЯТІЙНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ЕФЕКТИВНОЇ ЗАКОНОТВОРЧОСТІ

Вступ. Питання ефективності законотворчої діяльності постійно перебуває у фокусі уваги суспільства і фахівців. Якщо на попередніх етапах розвитку юридичної науки дослідження цієї проблематики мали переважно теоретичний характер, то сьогодні все частіше спостерігаються спроби визначити конкретні критерії та показники якості законодавчого акта.

Ефективність законотворчої діяльності залежить від багатьох чинників, серед яких важливе значення має мова законодавства, стиль викладу. Важко знайти іншу сферу суспільної практики, де порушення логіки, неточність формулювань, невизначеність вжитих термінів зумовлюють появу значної кількості запитань, що вимагають додаткових пояснень та навіть дозволяють вільно трактувати зміст закону, нормативно-правового акта й неправильно його застосовувати.

Як відомо, бездоганних законів не існує і не існувало, відповідно проблема удосконалення законотворчої діяльності, майстерного володіння правилами законотворчої техніки є актуальною на кожному етапі розвитку суспільства. Допомогти в її вирішенні має прийнятий 24.08.2023 Закон України «Про правотворчу діяльність», який визначає основні принципи, що забезпечують якість та ефективність законодавства [1].

Питання понятійної визначеності як одного із важливих принципів законотворчої діяльності досліджували такі відомі вчені, як Н. Артикуца, А. Дутко, І. Жаровська, Н. Зайчук, М. Козюбра, А. Красницька, С. Лінецький, А. Олійник, Н. Оніщенко, О. Перерва, З. Погорелова, В. Риндук, А. Ткачук, О. Ющик та інші.

Аналізуючи напрацювання із зазначеної проблематики, можна констатувати, що значна увага в них приділяється питанням якості та ефективності законодавчих актів. Це зумовлено тим,

що на сучасному етапі кількість прийнятих законів, за даними Комітету виборців України, суттєво збільшилася, зокрема за період із 24 лютого 2022 р. по 24 липня 2023 р. було ухвалено 480 законів (із них за перший рік війни – 386) [2], проте їх якість достатньо часто викликає суперечки науковців і практиків та вимагає як покращення окремих законодавчих актів, так і вдосконалення законотворчої діяльності загалом.

Метою нашої статті є доведення важливості понятійної визначеності як одного з основних логічних принципів законотворчої діяльності. Досягнення зазначеної мети потребує аналізу мови законодавчих актів та основних вимог до законодавчого тексту.

Виклад основного матеріалу. Юридичні норми не можуть існувати поза визначеними мовними формами, оскільки вони покликані регулювати суспільні відносини. Право впливає на волю і свідомість людей лише за допомогою мови. З урахуванням цього особливо важливими в контексті ефективної законотворчої діяльності видаються правила і принципи логічної побудови нормативно-правових актів, стиль закону й використовувана при його створенні мова, які забезпечують змістовну єдність між нормою права та її вираженням у законодавчому тексті.

Будь-яка система чинного законодавства фактично є певним ланцюгом нормативних міркувань. Логічна взаємопов'язаність його елементів формує необхідну семантичну послідовність, зумовлює зміст кожної правової норми, впроваджуючи процесуальні властивості в законотворчість. Виокремлюють чотири фундаментальні принципи законотворчої діяльності, які формують її логічні засади: 1) принцип адекватного відображення нормативно-право-

вих потреб, 2) принцип понятійної визначеності, 3) принцип модальної збалансованості й 4) принцип ретрибутивної забезпеченості [3].

Не применшуючи важливості інших принципів, звернемо увагу на принцип понятійної визначеності, який найбільше, на думку науковців, стосується мовної форми правової норми. «Мова закону – єдиний спосіб вираження думки законодавця, а правотворче мислення лежить в основі законодавчої діяльності. Тож мова – основний засіб формулювання правової норми» [3].

Зрозуміло, право не може відповідати соціальному призначенню, якщо при творенні правових норм не приділяти належної уваги формі. Справедливою вбачається думка Н.Артикуци, яка стверджує, що пошук ідеальної форми для реалізації правового змісту є надзвичайно важливим у законотворчості, оскільки ефективність закону та інших нормативних актів залежить від якості формулювання правових норм, всього законодавчого тексту, його відповідності основним критеріям щодо мови, термінології та стилю законодавчих актів. Мовна досконалість закону, максимальна точність і логічність у викладі правових положень, однозначне тлумачення й розуміння правових норм, суворонамативність та стилістична довершеність викликають поважне ставлення суспільства до мови законодавства. Остання завжди повинна бути еталоном. Ігнорування правил законодавчої техніки, принципів законодавчого стилю, недотримання логіки викладу, суперечливість термінології та правових норм у законодавчих актах не лише мають негативний вплив на виконання зазначених правових положень, а й сприяють формуванню зневаги до «букви закону» і навіть викликають явище правового нігілізму [3, с. 31].

Підтримує думку щодо важливості дотримання правил правотворчої (нормотворчої, законодавчої) техніки і А. Красницька, вбачаючи під останньою систему засобів і прийомів створення законодавчих актів. Юридична техніка у правотворчості містить методики роботи над текстами законодавчих актів, прийоми найдосконалішого викладу думки законодавця чи інших суб'єктів правотворчості, вибір найдоцільнішої структури, термінології й мови тощо [5]. На мовному аспекті законотворчої техніки наголошують І. Шутак, І. Онищук, Л. Легін, маючи на увазі серед іншого весь комплекс виражальних засобів мови, зокрема термінологію, мовні кліше, метафори, мовні символи [6]. Ми у своє-

му дослідженні підтримуємо думку І. Жаровської, яка вважає, що законотворча техніка – це «один із засобів підвищення ефективності текстів нормативно-правових актів через систему правил та норм щодо техніко-правових аспектів викладу їх змісту, з точки зору його чіткості, ясності та доступності для учасників суспільних відносин» [7, с. 14].

Серед основних вимог до мови законодавчого акта особливе місце посідає логічність тексту, яка полягає в зрозумілості мови закону, що передбачає доступність для населення через використання законодавцем простого словникового запасу, застосування у процесі створення законодавчого тексту єдиної термінології, юридичних конструкцій, формулювань, уніфікованої мови. Кожному терміну повинна відповідати одна дефініція, і, навпаки, кожна дефініція має позначатися лише одним терміном.

Уніфікованість та стандартизованість формулювань у законодавстві – обов'язкова умова правильного та єдиного їх сприйняття адресатом. Використання спеціальної термінології під час розробки закону передбачає однозначність застосовуваних термінів та однакове їх тлумачення в усіх законодавчих актах. В іншому випадку можуть виникнути труднощі та спотворене розуміння змісту. Так, у тексті Сімейного кодексу України слово «чоловік» вживається із двома значеннями: 1. Особа чоловічої статі; протилежне жінка; 2. Одружена особа стосовно до своєї дружини [8], що значно ускладнює розуміння змісту: *Жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюб і сім'я (ст.6 п.7); Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік... (ст.3 п.2)* [9].

У цьому контексті справедливим видається твердження З. Тростюк: «Проблеми, пов'язані з термінологією законодавства, належать до тих, актуальність яких безсумнівна. Саме від їхнього правильного розв'язання залежить не тільки вирішення теоретичних дилем, а й питань правозастосування. Визначною є роль вивчення термінологічних проблем, адже ціна слова, букви чи навіть коми надзвичайно висока – долі конкретних людей [10].

Дослідники виокремлюють три етапи уніфікації сучасної української законодавчої термінології. На підготовчому етапі відбувається вибірка термінів, що підлягають уніфікації. Зазвичай вибірку отримують шляхом аналізу актуальних законодавчих актів. Під час другого етапу необхідно здійснити облік усіх україномовних позначень певної правової реалії. Важливим

є усунення архаїзмів і лексичних одиниць, які перебувають поза нормативною базою мови, а саме сленгу, аргю, вульгаризмів тощо. На фінальному етапі уніфікації аналізуються терміни, які залишилися у вибірці з позиції стійкості їх вживання в законодавчих текстах. Підсумком уніфікації повинно бути створення впорядкованої й несуперечливої системи термінології, яка сприятиме гармонізації використання різних законодавчих понять на практиці [11].

Однією з важливих рекомендацій до творців законодавства є мінімальне використання термінів, що належать до вузькоспеціалізованої лексики та можуть бути незрозумілими особам без спеціальної підготовки. Для забезпечення ясності законодавчої мови важливо включати в текст дефініції всіх використовуваних термінів, зокрема й тих, що стосуються інших галузей діяльності. Безперечно, норми-дефініції повинні ґрунтуватися на науковій основі, під час їх створення слід керуватися єдиними та уніфікованими (наскільки це можливо) принципами й досягненнями юридичної науки відповідної галузі. Наявність у тексті законодавчого акта офіційних юридичних визначень дозволяє забезпечити загальну зрозумілість законодавства, усуває можливість довільного тлумачення спеціальних термінів чи спотворення змісту.

Дефініції можуть включатися до тексту закону двома способами. У невеликих за обсягом законодавчих актах, у яких використовується незначна кількість понять, що потребують визначення, може бути складена окрема вступна частина (стаття або розділ), у якій містяться визначення (Стаття 1. Визначення термінів), а може бути визначення терміна за текстом закону, тобто спочатку наводиться його повне юридичне визначення, а в дужках вказується, що далі для позначення цього поняття використовується певний термін (Стаття 1. Закон України. 1. Закон України (далі – закон).

Безперечно, юриспруденція не може оперувати неточними чи хибними визначеннями. На жаль, правові дефініції в чинному законодавстві часто не відрізняються науковою досконалістю. Мають місце логічно непослідовні, недостатньо повні визначення, які неточно відображають сутність того чи іншого явища, ігноруючи його суттєві ознаки. Завдання законотворця полягає в тому, щоб, відповідно до поставленої мети, знайти таку дефініцію, яка послідовно відображатиме найсуттєвіші ознаки конкретного явища і забезпечуватиме надійне його використання в правозастосуванні.

Лаконічність – ще одна вимога до мови законодавчих актів. Мова законотворчості вимагає максимальної економії, компактності законодавчих формулювань. Не слід викладати зміст закону занадто довгими реченнями, оскільки складні текстові конструкції призводять до втрати їхнього сенсу. Використовувані терміни повинні бути короткими й однослівними. У тексті законодавчих актів слід уникати, якщо це можливо, складнопідрядних речень із кількома підрядними, дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами. Речення типу *«Якщо у зв'язку з вихованням дитини, веденням домашнього господарства, піклуванням про членів сім'ї, хворобою або іншими обставинами, що мають істотне значення, один із подружжя не мав можливості одержати освіту, працювати, зайняти відповідну посаду, він має право на утримання у зв'язку з розірванням шлюбу і тоді, якщо є працездатним, за умови, що потребує матеріальної допомоги і що колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріальну допомогу»* [9] є достатньо складними для сприйняття адресатом.

Вимога точності мови полягає в найповнішому і правильному відображенні змісту правового поняття. Точність формулювання виразів, юридичних термінів є, за словами А. Красницької, першоосновою мови законодавства. З огляду на те, що закони містять обов'язковий еталон поведінки, модель майбутньої поведінки людини, двозначність чи інші мовні огріхи є неприпустимим явищем. Неточність словесного втілення правової норми, відсутність єдності понять і термінів зумовлює неправильне розуміння законодавчого акта й надалі неправильне його застосування. Тож ступінь точності в мові юридичного документа має бути вищою, ніж у будь-якому іншому тексті [5, с. 112]

Для найбільш чіткого уявлення про досконалу, точну законодавчу мову слід звернутися до дефініції самих законодавчих термінів, які становлять його основу. Законодавчі дефініції повинні адекватно відображати сутність означуваного явища. Складність полягає в тому, що абсолютно всі характеристики означуваного явища охопити, як правило, неможливо, а сформульоване законодавче визначення повинно максимально повно й точно відображати об'єктивну дійсність.

У тексті закону необхідно забезпечити абсолютну точність вираження кожного речення, словосполучення та слова, що унеможливуватиме різнотлумачення. Закон повинен чітко

й жорстко визначати межі правових дозволів, вимог та заборон, усувати можливість різного їх розуміння. Використання в тексті закону нечітких висловлювань є неприпустимим. Наприклад, слова типу «інші», «подібні», «аналогічні» (якщо немає обґрунтувань для однозначного їх розуміння, і невідомо, чим керуватися при їхньому тлумаченні), негативно впливають на точність розуміння правових норм. Прикладом може слугувати ст. 173 Кодексу адміністративного судочинства України, згідно з якою «дрібне хуліганство, тобто нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та *інші подібні дії*, що порушують громадський порядок і спокій громадян» [12]. Також слід уникати використання таких фраз, як «теж саме», «вищезазначене» та інших, які дозволяють розширено тлумачити вказівки, що вже сформульовані в тексті законодавчого акта.

Оцінка точності законодавчого акта в багатьох випадках покладена на орган чи особу, які будуть його застосовувати, проте переважно від законодавця залежить межа цього суб'єктивного розуміння закону та можливість його ситуативного тлумачення під час правозастосування. Максимально чітке та зрозуміле викладення вимог нормативного акта шляхом використання точних та докладних термінів може визначити подальше функціонування даного законодавчого акта в різних ситуаціях. Допомогти в цьому має Єдиний глосарій правових термінів, який буде відкритою публічною інформацією у формі відкритих даних і надаватиметься безоплатно [1].

Висновки. Таким чином, здійснене дослідження дозволяє дійти висновків, згідно з якими основними критеріями оцінки якості законодавчого тексту треба вважати точність, однозначність, зрозумілість, стислість, уніфікованість, стандартизованість, логічність. Важливо оцінювати текст кожного законодавчого акта зокрема й через призму цих лінгвістичних параметрів і шукати оптимальні способи формулювання законодавчої думки.

Текст будь-якого законодавчого акта повинен бути вичерпно зрозумілим, його зміст не повинен втрачатися серед неточних фраз, здатних мати кілька значень. Зрозуміло, що поєднання повноти правового регулювання, лаконічності й чіткості, а, отже, зрозумілості закону можливе насамперед через ґрунтовне засвоєння й досконале використання правил законодавчої техніки. Лише в такому випадку законодавець зможе досягнути найбільшої відповідності між ідеєю

та нормативним формулюванням, сенсом норми права та її текстовим вираженням.

Отже, дотримання принципу понятійної визначеності в законотворчій діяльності дозволить забезпечити ефективність правозастосування, єдність розуміння правових норм, сформувати чітку систему правил створення законодавчих текстів, що мінімізує можливість спотворення правової норми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про правотворчу діяльність : Закон України № 3354-IX від 24.08.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20?fbclid=IwAR1QbLxy3k0c5cP2MTKk3NdqknaBAYebnxD1s37oynfxyTu4p0yf5W0aJ-Q#Text> (дата звернення : 17.02.2024).
2. Верховна Рада за півтора року повномасштабної війни ухвалила рекордну кількість законів. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3744561-rada-pid-cas-povnomasstabnoi-vijni-uhvalila-rekordnu-kilkist-zakoniv-kvu.html> (дата звернення : 10.02.2024)
3. Теліпка В. Е. Конституційне та конституційно-процесуальне право України : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. URL : https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/17-Konst_pravo_Telipko_CD.pdf (дата звернення : 10.02.2024).
4. Артикуца Н. В. Якість законодавчого тексту у світлі юридико-лінгвістичних вимог. *Сучасний вимір держави та права* : зб. наук. праць. Миколаїв, 2008. С. 30-32.
5. Красницька А. В. Юридичні документи: техніка складання, оформлення та редагування : посібник. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ: Парламентське вид-во, 2006.
6. Шутак І. Д., Онищук І. І., Легін Л. М. Юридична техніка в схемах і таблицях: курс лекцій. Дрогобич : Коло, 2016. 234 с. URL : <https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/223/1-9.pdf> (дата звернення : 06.02.2024).
7. Жаровська І.М. Доступність права: теоретико-правові проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2006. 20 с. URL : <http://www.disslib.org/dostupnist-prava-teoretyko-pravovi-problemy.html> (дата звернення : 04.02.2024).
8. Словник UA. URL : <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D1%87%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%BA> (дата звернення : 06.02.2024).
9. Сімейний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21-22. ст.135. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення : 06.02.2024).
10. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія. Київ: Атіка, 2003. 144 с.
11. Шестакова С.О. Правова термінологія і проблеми її упорядкування. *Науковий вісник НУБіП України. Серія: Філологічні науки*. Вип.263. Київ, 2017. С.75-82.
12. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35-36 № 37. ст.446. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення : 08.02.2024).

Котвяковський Ю.О., Шестаков В.О. ПОНЯТІЙНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ЕФЕКТИВНОЇ ЗАКОНОТВОРЧОСТІ

У статті досліджується один із важливих принципів законотворчої діяльності – понятійна визначеність. Актуальність обраної проблематики зумовлена постійним збільшенням кількості законодавчих актів і достатньо часто суперечливим формулюванням нормативних приписів. Акцентується, що ефективність законотворчої діяльності залежить від багатьох чинників, серед яких важливе значення має мова законодавства, стиль викладу. Здійснено аналіз мови окремих законів та основних вимог до законодавчого тексту. Доведено важливість дотримання правил законотворчої техніки як однієї з умов створення ефективних законодавчих актів. Основними критеріями оцінки якості законодавчого тексту визначено точність, однозначність, зрозумілість, стислість, уніфікованість, стандартизованість, логічність. Стверджується, що для забезпечення ясності законодавчої мови важливо включати в текст дефініції всіх використовуваних термінів, зокрема й тих, що стосуються інших галузей діяльності. Наголошується на необхідності уніфікації сучасної української законодавчої термінології, підсумком якої повинно бути створення впорядкованої й несуперечливої термінологічної системи, яка сприятиме гармонізації використання законодавчих понять на практиці. У тексті закону необхідно забезпечити абсолютну точність вираження кожного речення, словосполучення та слова, що унеможливилюватиме різнотлумачення. Доведено, що законодавець зможе досягнути найбільшої відповідності між ідеєю та нормативним формулюванням за умови зрозумілості й точності законодавчого тексту, зміст якого не втрачається серед незрозумілих фраз, здатних сприйматися по різному адресатом. Дотримання принципу понятійної визначеності в законотворчій діяльності дозволить забезпечити ефективність правозастосування, єдність розуміння правових норм, сформувати чітку систему правил створення законодавчих текстів, що мінімізує можливість спотворення правової норми.

Ключові слова: понятійна визначеність, законодавча техніка, точність, зрозумілість, уніфікованість, стандартизованість, логічність.

Kotviakovskiy Yu.O., Shestakov V.O. CONCEPTUAL CLARITY AS A NECESSARY CONDITION FOR EFFECTIVE LEGISLATION

In the article, one of the important principles of legislative activity – conceptual clarity is researched. The relevance of the chosen issue is driven by the constant increase in the number of legislative acts and often contradictory formulations of normative provisions. It is emphasized that the effectiveness of legislative activity depends on various factors, among which the language of legislation and the style of exposition play a significant role. An analysis of the language of specific laws and the basic requirements for legislative text for its effective implementation is conducted.

The importance of adhering to legislative techniques as one of the conditions for creating legislative acts is demonstrated. The main criteria for assessing the quality of legislative text are defined as accuracy, clarity, understandability, conciseness, uniformity, standardization, and logical coherence. It is argued that to ensure clarity in legislative language, it is important to include definitions of all used terms in the text, including those related to other fields of activity.

The necessity of unifying contemporary Ukrainian legislative terminology is emphasized, aiming to create an organized and non-contradictory terminological system that will contribute to the harmonization of the use of legislative concepts in practice. It is asserted that in the field of lawmaking, there is a need to adhere to maximum economy and conciseness in formulating legal norms. It is important to avoid overly long sentences in legislative texts, as complex constructions may lead to a loss of meaning. The text of the law should ensure absolute precision in expressing each sentence, phrase, and word, preventing any misinterpretation. The law should clearly and firmly define the boundaries of legal permissions, requirements, and prohibitions, eliminating the possibility of varied understandings. The use of ambiguous statements in the legislative text is unacceptable.

It is proved that the legislator can achieve the highest correspondence between the idea and normative formulation provided the legislative text is clear and precise, and its content is not lost among incomprehensible phrases that can be interpreted differently by the audience. The main criteria for evaluating the quality of legislative text should be considered as accuracy, clarity, comprehensibility, conciseness, uniformity, standardization, and logic. It is important to assess the text of each legislative act individually and through the lens of these linguistic parameters, seeking optimal ways to formulate legislative intent. Adhering to the principle of conceptual clarity in legislative activities will allow ensuring the effectiveness of legal application, unity of understanding legal norms, and the formulation of a clear system of rules for creating legislative texts, minimizing the possibility of distorting legal norms.

Key words: conceptual clarity, legislative technique, accuracy, clarity, uniformity, standardization, logical coherence.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО**Курило М.П.,***доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
професор кафедри правосуддя та філософії
Сумського національного аграрного університету***Зленко С.М.,***аспірант кафедри правосуддя та філософії
Сумського національного аграрного університету*

УДК 347.9

DOI 10.32782/2663-5666.2024.1.3

**ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ
УЧАСНИКІВ СПРАВИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

Вступ. Відправлення правосуддя є особливою функцією держави, яка, відповідно до статті 124 Конституції України, здійснюється виключно судами. У свою чергу завдання суду в Україні чітко визначені статтею 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Відповідно до приписів цієї статті, суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Завдання однієї з форм судочинства – цивільного, конкретизоване у частині 1 статті 2 Цивільного процесуального кодексу України. Воно полягає у справедливому, неупередженому та своєчасному розгляді і вирішенні цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Належне виконання вказаного завдання цивільного судочинства можливо лише за умови дотримання в судочинстві встановлених законом процедур та правил як судом так і учасниками судового процесу. При цьому, здійснення завдань судочинства досягається шляхом реалізації процесуальних прав і обов'язків зазначеними особами, які, згідно основних засад (принципів) цивільного судочинства, визначені Цивільним процесуальним кодексом України.

Варто зауважити, що визначення законом обсягу прав – це лише необхідна, але не достатня передумова для їх практичної реалізації. Мож-

ливість здійснення того чи іншого права його носієм повинна бути забезпечена певними гарантіями задля його належної реалізації, а ці гарантії повинні мати можливість відповідати своїм наявним правовим інструментарієм на ту правову реальність (дійсність), що склалася фактично [6, с. 69].

Очевидно, що запорука успішної та ефективної реалізації процесуальних прав осіб у ході розгляду судової справи полягає в наявності реальної правової можливості втілити такі права на практиці, тобто існування відповідних правових механізмів та засобів. Таким чином, будь яке формально визначене право потребує відповідної гарантії його реалізації. Щодо процесуальних прав осіб – то їх функціональність забезпечується за допомогою процесуальних гарантій, відповідно.

Правильна реалізація процесуальних прав учасниками справи у цивільному судочинстві та їх використання у відповідності до цільового призначення (добросовісне застосування), а також реальне додержання припису частини 2 статті 2 ЦПК, що зобов'язує суд та учасників судового процесу керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі, є проблемними у практичній площині. Така ситуація вказує на те, що встановлені законодавством процесуальні гарантії, в умовах недостатньо високого рівня професіоналізму правозастосовців, поширеності правового нігілізму та корупції в суспільстві, не завжди спрацьовують належним чином. У зв'язку з цим не втрачає своєї актуальності питання дослідження

сутності таких гарантій з перспективою подальшого виявлення вад та недосконалостей у них з пропозиціями щодо їх усунення.

Питання процесуальних гарантій як у цивільному судочинстві так і загалом у забезпеченні функцій правосуддя були предметом досліджень низки українських науковців, зокрема: О. Захарової, А. Полянського, О. Гетьманцева, О. Білоуса, Я. Мельника та інших. Також питання процесуальних гарантій досліджувалось науковцями і в інших галузях процесуального права, зокрема, кримінального (В. Зуєв, М. Погорецький, М. Михеєнко, В. Тертишник, І. Циліорик, В. Трофименко та інші), адміністративного (В. Пабат, Л. Токмілова та інші).

Завданням дослідження є аналіз існуючих наукових підходів щодо визначення суті процесуальних гарантій і на його основі поглиблення та удосконалення правових знань відносно процесуальних гарантій прав учасників справи у цивільному процесі, а також формування авторського погляду на це питання.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день не існує єдиного уніфікованого підходу до визначення сутності процесуальних гарантій безвідносно до форми судочинства. Більше того, інститут гарантій у цивільному судочинстві є доволі неординарним і потребує ґрунтовного дослідження на предмет забезпечення не так прав, як ідентифікації обставин, у зв'язку з чим такі гарантії повинні бути забезпечені. А це питання вже криється у внутрішній будові інституту гарантій і взаємозв'язку з іншими інститутами, режимами тощо [6, с. 69].

Існує думка, що процесуальні гарантії у сфері судової влади (і безпосередньо в ході реалізації функції правосуддя), по-перше, засновані на жорсткому визначенні того, що і як має відбуватися в суді (в цьому сенсі можна казати, що в процесуальному законодавстві передбачені всі дії суду та інших учасників процесу), а також в процесі підготовки справи до розгляду (у сфері судової влади, всі встановлені процедури визначаються найвищим рівнем щодо ретельності розробки та їх всебічності). А, по-друге, покликані забезпечити справедливий розгляд справи [1, с. 35].

Великий тлумачний словник сучасної української мови містить таке визначення юридичних гарантій взагалі: «Юридичні гарантії – законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства і держави» [2 с. 222]. Цей же тлумачний слов-

ник визначає процес як послідовну зміну станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь. Сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку [2 с. 1179].

Відповідно, використання похідного від іменника «процес» прикметника «процесуальні» відносно поняття «юридичні гарантії» призводить до утворення іншого поняття «процесуальні юридичні гарантії». У такий спосіб останнє, виходячи з описаних вище тлумачень, набуває ознаку певної динамічності (рухливості), характеризується певною діяльністю.

Досліджуючи питання процесуальних гарантій в цивільному процесі О. Захарова зазначила, що їх необхідно розглядати як підпорядковане, невід'ємне явище механізму правового регулювання при здійсненні цивільного судочинства. В цьому сенсі процесуальні гарантії – це визначена Конституцією, ЦПК, іншими Законами України система забезпечення виконання процесуальних норм органами судової влади, іншими особами для забезпечення реалізації права на судовий захист в порядку цивільного судочинства [3, с. 34].

У подальшому, згадана вище науковиця запропонувала дещо відмінне від попереднього варіанту визначення, зазначивши, що процесуальні гарантії в цивільному судочинстві – це система засобів забезпечення прав, обов'язків, відповідальності учасників цивільного процесу та суду [4, с. 49]. У свою чергу, на думку О. Захарової, безпосередньо практичне значення має поділ (класифікація) вказаних процесуальних гарантій на дві групи:

1) процесуальні гарантії, що безпосередньо визначені в нормі – гарантії, що безпосередньо визначені в нормі права і визначають організаційні принципи судоустрою, які розкривають сутність судової влади, побудову судової системи та її структуру, правосуб'єктність суб'єктів судової влади (визначені виключно в Конституції, законах України); функціональні, які визначають порядок здійснення судочинства в державі (визначені Конституцією і процесуальними кодексами);

2) гарантії, що виникають внаслідок реалізації учасниками цивільного процесу і суду власної правосуб'єктності, тобто ті, які виникають внаслідок процесуальної діяльності суду, учасників процесу і прямо не містяться в нормі права, а знаходять своє вираження в індивідуальних актах суду у конкретній цивільній справі [4, с. 48].

А. Полянський зауважує, що у визначеннях провідних українських науковців під процесуальними гарантіями мається на увазі сукупність встановлених законом норм щодо порядку розгляду справ у судових засіданнях, тих вимог, що висуваються до суддів та інших суб'єктів процесу судочинства щодо забезпечення справедливого і неупередженого розгляду кримінальних, цивільних, господарських чи адміністративних справ [8, с. 47]. Дослідник зазначає, що поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, спрямованих на реалізацію прав і свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення. На його думку під процесуальними гарантіями варто розуміти засоби, що встановлені процесуальними нормами для здійснення завдань судочинства, насамперед захисту прав і законних інтересів осіб, що притягуються до юридичної відповідальності. Процесуальні гарантії є складовою частиною правового статусу особи, оскільки тільки за їх допомогою можна реалізувати права, свободи й обов'язки людини та громадянина. Вони покликані забезпечувати, гарантувати встановлене законом функціонування того чи іншого суспільного і правового інституту [8, с. 51].

Окреслюючи процесуальні гарантії правосуддя, О. Якименко звертає увагу на те, що з одного боку, ставлячи на меті сприяння реалізації функції правосуддя, вони одночасно виконують і характерну превентивну роль, тобто виступають надійним засобом від зловживань у процесі здійснення правосуддя (незалежно від того, хто виступає суб'єктом цих зловживань). З іншого боку, специфічною властивістю зазначених процесуальних гарантії є те, що вони доповнюють матеріальні гарантії здійснення правосуддя і забезпечують їх належне застосування [14, с. 50].

В. Тертишник наголошує, що процесуальні гарантії — це не окремі розрізнені засоби, а цілісна система таких засобів, які в сукупності і забезпечують правосуддя. По суті, процесуальна форма і створює систему таких гарантії [11, с. 41].

Досліджуючи питання сутності гарантії забезпечення процесуальних прав учасників адміністративного судочинства Л. Токмілова визначила, що гарантії процесуальних прав учасників адміністративного судочинства є системою соціально-економічних, політичних, юридичних заходів, яких спрямовано на забезпечення можливої або дозволеної поведінки особи під час її участі в адміністративному судочинстві для за-

безпечення приватних інтересів особи, з одного боку, та досягнення мети адміністративного судочинства – з іншого [12, с. 48].

М. Погорецький вважає, що кримінально-процесуальні гарантії слід визначити як визначені кримінальним процесуальним законом засоби та способи, спрямовані на реалізацію прав та обов'язків усіх суб'єктів кримінального процесу, забезпечення реалізації їх законних інтересів, а також на досягнення мети та виконання завдань кримінального судочинства [7, с. 16].

Існуюче розмаїття визначень процесуальних гарантії все ж не позбавляє нас можливості спробувати виділити в них дещо спільне – певні істотні властивості або ознаки.

Аналіз згаданих визначень процесуальних гарантії дає підстави констатувати, що їх основною метою, цільовим призначенням науковці визначають досягнення мети та завдань судочинства та, як наслідок, сприяння реалізації функції правосуддя. Відповідно, є підстави припускати, що головна мета, досягнення якої має забезпечуватись за допомогою процесуальних гарантії прав учасників справи, в кінцевому випадку є тотожною із завданням цивільного судочинства.

При дослідженні суті процесуальних гарантії прав учасників справи в цивільному судочинстві доречним буде визначити спільну характерну рису для таких прав, проаналізувавши зміст статей 43 та 49 ЦПК. При аналізі їх змісту одразу вбачається, що всі права виражені дієловами: ознайомлюватися, робити, одержувати, подавати, заявляти, брати, оскаржувати, відмовитися, збільшити і т.д., що само по собі є логічним, враховуючи процесуальний характер прав.

З урахуванням вищевикладеного, визначаючи сутність процесуальних гарантії прав учасників справи в цивільному судочинстві, на нашу думку, слід виходити з того, що:

- по-перше: це є явищем правової реальності;
- по-друге: воно (явище) характеризується взаємодією між собою визначеного кола суб'єктів, які переслідують певну мету;
- по-третє: порядок та спосіб такої взаємодії є нормативно визначеними.

Міркуючи над конструкцією бездоганної та універсальної гарантії можливості реалізації прав учасником справи доводиться визнавати, що такою гарантією може виступити тільки певна обставина або правило які унеможливають реалізацію прав іншим учасником справи з протилежними намірами у процесі. В умовах зма-

гальності реалізація процесуальних прав одним учасником має, з високою вірогідністю, спровокувати протидію цьому з боку іншого. А за умови нехтування приписом частини 2 статті 2 ЦПК, що може проявитись у недобросовісному, але умілому професійному (ефективному) застосуванні правового інструментарію таким учасником, процесуальні гарантії прав протилежної сторони можуть виявитись не ефективними та не спрацювати. За таких умов постає питання про можливість виконання завдань судочинства взагалі в контексті спроможності винесення справедливого рішення.

Визначивши завданням цивільного судочинства справедливий розгляд і вирішення цивільних справ законодавець одночасно поклав ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням стороною у справі процесуальних дій, на таку сторону (частина 4 статті 12 ЦПК). На додачу до цього частиною 3 статті 13 ЦПК передбачено, що учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Очевидно, що зазначені приписи ставлять здатність ефективно захистити та реалізувати власні права під час судового розгляду у пряму залежність від ступеня юридичної обізнаності сторони, наявності відповідного досвіду або ж можливостей отримати кваліфіковану правову допомогу, в тому числі, в частині процесуального представництва.

В таких умовах виникають підстави говорити про те, що прагнучи досягти безумовного виконання завдань цивільного судочинства, все ж в частині випадків вдається досягти тільки відносної справедливості за наслідками вирішення спору. Додатковим аргументом на підтвердження такої думки є існування фактів судових помилок при розгляді судових справ та апеляційна і касаційна практика їх перегляду.

Відповідно, в умовах коли об'єктивно правосуддя все ще не спроможне забезпечити абсолютну справедливість у вирішенні спорів, розглядати питання процесуальних гарантії необхідно також з урахуванням певної відносності цього інституту.

В цьому контексті заслуговує на увагу думка Я. Мельника, який зауважує, що на даний час видається можливим вести мову про певну декларативність інституту гарантії у цивільному судочинстві загалом [6, с. 68]. На підтвердження такої думки він зауважує, що невизначеність інституту забезпечення судом захисту та охорони прав, свобод та інтересів, очевидно, підтверджує природу появи в системі цивільного

судочинства інститутів зловживання правом, судових помилок чи то інших процесуальних ускладнень, що виникають під час розгляду та вирішення цивільної справи. Адже в такому разі цінність питання про дієву реалізацію в цивільному судочинстві наданих законом учасникам процесу гарантії нівелюються через їх декларативність [6, с. 68].

За таких обставин, на нашу думку, видається прийнятним під час формування уявлення про сутність процесуальних гарантії прав учасників справи свідомо знехтувати тезою про те, що такі гарантії неодмінно мають сприяти виконанню завдань цивільного судочинства. На практиці складається ситуація коли за наявності одних і тих же правових засобів та способів в одній ситуації вдається досягти виконання завдання судочинства, а в іншій – має місце судова помилка. Так само у цих же умовах може мати місце добросовісне використання прав суб'єктами цивільно-правових відносин, а може мати місце і зловживання правом та використання передбачених законом правових можливостей на шкоду правам інших осіб та всупереч завданню цивільного судочинства.

Таким чином, закладати у визначення процесуальних гарантії згадку про те, що такі гарантії мають обов'язково сприяти виконанню завдання судочинства, не завжди виправдано.

В контексті забезпечення максимальної ефективності процесуальних гарантії варто згадати про те, що реалізація процесуальних гарантії є завжди запорукою ефективної діяльності насамперед суду як учасника процесу зі специфічним процесуальним статусом, адже на нього покладена функція судочинства [6, с. 70].

Є підстави погодитись саме з таким підходом з огляду на те, що виконання завдань судочинства неможливе без тієї особи, яка, власне, і здійснює відправлення правосуддя. На нашу думку, саме суд і варто розглядати як центральний елемент системи забезпечення завдань судочинства та, відповідно, прав учасників судової справи. У цьому сенсі, здається доречним, навести влучні слова колишнього Короля Пруссії Фрідріха Великого: «Погані закони в руках хороших виконавців – хороші; найкращі закони в руках поганих виконавців – шкідливі» [9]. Законодавцем може бути сформовано бездоганне законодавство, однак його практичне застосування у «невмілих руках» не зможе забезпечити очікуваних позитивних результатів, а навпаки, неодмінно призведе до дискредитації будь якої ідеї, якою б прогресивною вона не була, до

зневіри у силі права взагалі. З метою уникнення подібних наслідків якраз суд і повинен бути в змозі безсторонньо та об'єктивно оцінити докази по справі, доводи та міркування учасників, правильно, сумлінно та відповідно до призначення застосувати законодавчі приписи. Однак це питання є досить багатограним та варте окремого ґрунтовного дослідження.

В розвиток критичної думки щодо інституту процесуальних гарантій, висловленої Я. Мельником, не зайвим буде зазначити про те, що законодавцю не завжди вдається передбачити яким буде розвиток суспільних відносин та якою постане правова реальність у майбутньому. У цьому, зокрема, полягає причина неможливості забезпечити суб'єктів цивільно-правових відносин актуальним часу та реально дієвим правовим інструментарієм. Запізніле оновлення законодавства провокує ситуацію за якої існуючі правові інструменти втрачають свою ефективність при тому, що нові ще не запроваджені.

З урахуванням зазначеного можна підсумувати, що процесуальні гарантії прав учасників справи на сьогоднішній день не є абсолютними та не завжди здатні забезпечити практичну реалізацію прав таких учасників. Реальне функціональне призначення згаданих гарантій полягає в тому щоб лише створити сприятливі умови для реалізації прав осіб, де кінцевий результат залежить від багатьох інших факторів.

Не претендуючи на виключну досконалість та прагнучи досягти зрозумілості, ясності, чіткості і зручності у практичному застосуванні, вважаємо за можливе визначити процесуальні гарантії прав учасників справи як правові можливості в яких сформовано сприятливі умови для безперешкодної реалізації прав осіб через вольову свідому, передбачену законом, взаємодію таких осіб між собою та з судом.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Тема даного дослідження є багатогранною та перспективною для подальшого аналізу, зокрема, в частині дослідження причин, природи вад та недоліків інституту процесуальних гарантій, а також щодо ідентифікації обставин, у зв'язку з якими існує необхідність забезпечення процесуальних гарантій у принципі.

В ході даного дослідження відмічено, що процесуальні гарантії прав учасників справи на сьогоднішній день не є абсолютними та не завжди здатні забезпечити практичну реалізацію прав таких учасників. Це, у свою чергу, дає підстави вести мову про певну декларативність

цього інституту взагалі. На підтвердження такої думки вказує, зокрема, існування інституту судових помилок та зловживання правом. З урахуванням таких обставин вбачається можливим визначити процесуальні гарантії прав учасників справи як правові можливості в яких сформовано сприятливі умови для безперешкодної реалізації прав осіб через вольову свідому, передбачену законом, взаємодію таких осіб між собою та з судом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоус О. В. Процесуальні гарантії дотримання прав людини і громадянина в діяльності органів судової влади. *ScienceRise: Juridical Science*. 2019. № 2 (8), С. 34–38. DOI <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.173450> (дата звернення: 15.02.2024).
2. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. — Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с. URL: <https://archive.org/details/velykyislovnyk/mode/2up> (дата звернення: 15.02.2024).
3. Захарова О. Процесуальні гарантії в цивільному процесі. *Вісник Київського національного університету. Юридичні науки*. № 83. — 2010. — С. 32–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2010_83_10. (дата звернення: 11.01.2024).
4. Захарова О. Система процесуальних гарантій в цивільному процесі. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. № 3 (1).— 2015. — С. 47–49. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/3/part_1/11.pdf (дата звернення: 11.01.2024).
5. Конституція України : дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 15.01.2024).
6. Мельник Я. Я. Інститут процесуальних гарантій безпеки в цивільному судочинстві: верифікація поняттєвого апарату та функціонального призначення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. Випуск 4. Том 1. — 2016. — С. 68–73.
7. Погорецький М. А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис Національного університету "Острозька академія"*. Серія «Право». № 2 (10). — 2014. — С. 1-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2014_2_27 (дата звернення: 25.02.2024).
8. Полянський А. Г. Процесуальні гарантії забезпечення функції правосуддя. *Право та державне управління. Збірник наукових праць*. №3 (36) том 1. — 2019. — С. 46-52. DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.3-1.7> (дата звернення: 25.02.2024).
9. Правила життя Фрідріха Великого. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/PZ39/> (дата звернення: 15.03.2024).
10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 15.01.2024).
11. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. — К.: А. С. К., 2007. — 1056 с.
12. Токмілова Л. М. Гарантії забезпечення процесуальних прав учасників адміністративного судочинства.

чинства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2021. 194 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/66bced89-33c3-4b71-b512-4f08376ff5dc> (дата звернення: 05.03.2024).

13. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV.

Дата оновлення: 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 15.01.2024).

14. Якименко О. Процесуальна форма стадії підготовки цивільних справ до судового розгляду. *Право України*. 2001. № 9. С. 50-53.

Курило М.П., Зленко С.М. ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ УЧАСНИКІВ СПРАВИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті здійснено аналіз існуючих наукових підходів щодо визначення суті процесуальних гарантій і на його основі поглиблено та удосконалено правові знання відносно процесуальних гарантій прав учасників справи у цивільному процесі, а також сформульовано авторське визначення таких гарантій.

Автори окреслили основні наукові підходи щодо визначення сутності процесуальних гарантій безвідносно до форми судочинства та підкреслили, що на сьогоднішній день не існує єдиного уніфікованого підходу до цього питання.

Аналіз наведених у статті визначень процесуальних гарантій дає підстави констатувати, що їх основною метою, цільовим призначенням науковці визначають досягнення мети та завдань судочинства та, як наслідок, сприяння реалізації функції правосуддя. Відповідно, автори зазначають, що є підстави припускати, що головна мета, досягнення якої має забезпечуватись за допомогою процесуальних гарантій прав учасників справи, в кінцевому випадку є тотожною із завданням цивільного судочинства. Разом з тим ряд суб'єктивних та об'єктивних чинників вказує на декларативний характер процесуальних гарантій в цивільному судочинстві.

В умовах коли об'єктивно правосуддя все ще не спроможне забезпечити абсолютну справедливість у вирішенні спорів, розглядати питання процесуальних гарантій необхідно також з урахуванням певної відносності цього інституту.

З урахуванням зазначеного автори підсумовують, що процесуальні гарантії прав учасників справи на сьогоднішній день не є абсолютними та не завжди здатні забезпечити практичну реалізацію прав таких учасників. Реальне функціональне призначення згаданих гарантій полягає в тому щоб лише створити сприятливі умови для реалізації прав осіб, де кінцевий результат залежить від багатьох інших факторів. У зв'язку з цим у статті визначено процесуальні гарантії прав учасників справи як правові можливості в яких сформовано сприятливі умови для безперешкодної реалізації прав осіб через вольову свідому, передбачену законом, взаємодію таких осіб між собою та з судом.

Підсумовуючи викладене у статті наголошується на перспективності даної теми для подальших досліджень, зокрема, в частині з'ясування причин, природи вад та недоліків інституту процесуальних гарантій, а також щодо ідентифікації обставин, у зв'язку з якими існує необхідність забезпечення процесуальних гарантій у принципі.

Ключові слова: цивільний процес, процесуальні гарантії, права учасників справи, завдання судочинства, ефективність.

Kurylo M.P., Zlenko S.M. ON THE QUESTION OF THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF PROCEDURAL GUARANTEES OF THE RIGHTS OF PARTICIPANTS IN CIVIL JUDICIARY

The article analyzes the existing scientific approaches to the definition of the essence of procedural guarantees and, on its basis, deepened and improved legal knowledge regarding procedural guarantees of the rights of the participants in the civil process, as well as formulated the author's definition of such guarantees.

The authors outlined the main scientific approaches to determining the essence of procedural guarantees regardless of the form of judicial proceedings and emphasized that today there is no single unified approach to this issue.

The analysis of the definitions of procedural guarantees given in the article gives reason to state that their main purpose, target purpose, scientists define the achievement of the goal and tasks of the judiciary and, as a result, the promotion of the implementation of the function of justice. Accordingly, the authors note that there are reasons to assume that the main goal, the achievement of which should be ensured by means of procedural guarantees of the rights of the participants in the case, is ultimately identical to the task of civil proceedings. At the same time, a number of subjective and objective factors indicate the declarative nature of procedural guarantees in civil proceedings.

The authors of the article draw attention to the fact that the execution of the tasks of the judiciary is impossible without the person who, in fact, administers justice, and therefore the court itself should be considered as the central element of the system of ensuring the tasks of the judiciary and, accordingly, the rights of the participants in the court case. However, the existence of institutions of judicial error and abuse of law give rise to reasonable doubts about the ability of such an element to function effectively.

In conditions of competition, the exercise of procedural rights by one participant should, with a high probability, provoke opposition to it from the other. And in the case of neglecting the prescription of Part 2 of Article 2 of the Civil Procedure Code, which may manifest itself in the unscrupulous but skillful use of legal tools by such a participant, the procedural guarantees of the rights of the opposite party may not work. Under such conditions, the

question arises about the possibility of performing the tasks of the judiciary in general in the context of the ability to render a just decision.

It is obvious that in conditions where objective justice is still unable to ensure absolute justice in the resolution of disputes, it is necessary to consider the issue of procedural guarantees also taking into account a certain relativity of this institution.

Taking into account the above, the authors conclude that the procedural guarantees of the rights of the participants in the case are not absolute and are not always able to ensure the practical implementation of the rights of such participants. The real functional purpose of the mentioned guarantees is only to create favorable conditions for the realization of the rights of individuals, where the final result depends on many other factors. In this regard, the article defines procedural guarantees of the rights of the participants in the case as legal possibilities in which favorable conditions are formed for the unhindered realization of the rights of individuals through the voluntary, conscious, legally prescribed interaction of such individuals among themselves and with the court.

Summarizing what was stated in the article, the perspective of this topic for further research is emphasized, in particular, in terms of clarifying the reasons, the nature of defects and shortcomings of the institution of procedural guarantees, as well as regarding the identification of circumstances in connection with which there is a need to provide procedural guarantees in principle.

Key words: civil proceedings, procedural guarantees, the rights of the participants in the case, tasks of the judiciary, efficiency.

Маліннікова Д.К.,
старший викладач кафедри правознавства та фінансів
Полтавського інституту економіки та права

УДК 340.13
DOI 10.32782/2663-5666.2024.1.4

ПРАКТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

Вступ. На даний час медіація в Україні набуває все більшого значення, як ефективний та мирний метод вирішення конфліктів у різних сферах життя. Протягом останніх років спостерігається зростання зацікавленості в цьому інструменті, однак є кілька викликів, що стоять на шляху його повноцінного розвитку. Про медіацію можна доволі багато говорити, але без практики та без активного її впровадження вона не запрацює. За останні декілька років активної практики та вивчення впровадження медіації в інших країнах, ми напрацювали декілька інструментів, які допоможуть популяризувати саме практичне використання медіації, як ефективного та альтернативного методу вирішення спорів.

В Україні питання розвитку медіації займається багато науковців, серед яких варто виокремити О. Омельченко, О. Карпова, медіації присвятили свої дослідження Т. Кисельова, Б. Леко, Г. Чуйко, Я. ван Звітен, В., Поліщук, Р. Гаврилюк та інші. Окремо хотілося б виокремити професора з Нідерландів Яна ван Звітена та його 10 золотих правил впровадження медіації, які ми в тому числі розглянемо.

Метою статті є визначення ефективних практичних інструментів аби медіація запрацювала у нашій країні.

Виклад основного матеріалу. Протягом тривалого періоду часу в Україні розвиток медіації був покладений на плечі ентузіастів медіаторів, які навіть за відсутності певного законодавчого підґрунтя, активно займались популяризацією медіації.

Хоча від самого початку в 90-х роках медіація в Україні була підтримана американськими донорами та організаціями медіаторів, усередині 2010-х європейський вплив став помітнішим. Попри те, що медіація є новим явищем для Європи, українські медіатори, зокрема після подій Майдану 2014 року, обрали дискурс європеїзації і почали позиціонувати медіацію як невід'ємну частину європейської культури та важливу європейську цінність, яка відображена в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і в низці документів про співпрацю [1, с. 8].

У даному контексті досвід впровадженні медіації в Україні є досить схожим на досвід Нідерландів, адже там протягом майже 25 років ініціатива впровадження медіації, була виключно в руках медіаторів. У перші десять років були лише піонери – ентузіасти. Звісно ж, було багато різних думок, і між ними були суперечки. Але у них був час експериментувати і не бути при цьому в центрі уваги. Вийшло так, що ця дитина мала час рости. Як і належить дітям, вони робили помилки, вчилися на власному досвіді і так дорослішали. Зараз є більше 3 тисяч активних зареєстрованих медіаторів, близько 200.000 офіційних медіацій і значно більше – неофіційних. Також є близько 30.000 людей, які пройшли курс з медіації і використовують ці навички у своїй щоденній роботі. Серед них – судді, мери, HR-менеджери, фінансові аналітики та інші. Голландія заснувала «Нідерландський інститут медіації» (Netherlands Mediation Institute) в 1996 році. Це була приватна структура. Законодавче закріплення тоді навіть ще не розглядалося. Загальноєвропейська дискусія почалася приблизно в 1998 році і її результатом стала офіційна директива щодо медіації в 2009 році. Голландія прийняла свій перший закон у цій сфері в 2009-му. Цей закон був дуже загальним, і, звісно, не закріплював жодних зобов'язань щодо обов'язковості процесу медіації [2]. В Україні незважаючи на активну позицію громадських організацій та медіаторської спільноти та численні законодавчі ініціативи щодо медіації, Закон України «Про медіацію» був прийнятий лише 16 листопада 2021 року та надав, нарешті, таке бажане законодавче підґрунтя для медіації. Але, як виявилось, лише прийняттям спеціального законодавства неможливо вирішити проблеми впровадження медіації в Україні і це ми можемо чітко зазначити виходячи з власного досвіду практикуючих медіаторів.

В той же час, згідно з опитуванням, проведеним в 2020-2021 рр. у Бельгії, Італії та Франції, 75-85% справ, у ході яких застосовувалася

процедура медіації, завершилися успіхом. При цьому у Європі поширеною категорією спорів, поряд із сімейними, є справи, що стосуються захисту прав споживачів. Так, для врегулювання подібних міжнародних спорів, що виникають на європейському ринку, на рівні Європейського Союзу було прийнято Директиву 2013/11/ЄС. Вона пропонує альтернативне вирішення спорів щодо споживачів. Крім того, під час пандемії COVID-19 великою популярністю користувалася медіація у справах щодо скасування та відшкодування вартості бронювання турів відпочинку у зв'язку з обмеженням туристичних подорожей. Цей приклад показує, так би мовити, адаптивність медіації, можливість пристосування процедури до нових категорій справ та її універсальність [4].

Незважаючи на такий позитивний досвід впровадження медіації в Європейських країнах, в Україні просування медіації йде значно повільніше, навіть з врахуванням прийнятого Закону України «Про медіацію», який, як ми вже зазначали вище, дав таке важливе підґрунтя для розвитку медіації. Тут варто зазначити дослідження Ясиновського І. Г., який виокремив 10 проблем, що стоять на шляху розвитку медіації:

- 1) Низька правова культура населення.
- 2) Низький рівень довіри до даної послуги.
- 3) Недостатня поінформованість суспільства загалом і громадян зокрема про медіацію, її переваги як альтернативи судовому розгляду.
- 4) Позичі сторін, які не бажають іти на компроміс.
- 5) Специфіка національного правосуддя.
- 6) Низький рівень співпраці з міжнародними організаціями.
- 7) Відсутність належної фінансової підтримки.
- 8) Громадські засади розвитку медіації.
- 9) Складність вибору медіатора як високопрофесійної особи [3].

При розборі теми щодо впровадження медіації у нас в країні вкрай важливо розуміти, в чому саме виникають проблеми та з чим це пов'язано, адже це ключ до формування ефективних інструментів для їх вирішення. Для нас ключовими у розбудові культури мирного вирішення спорів та популяризації медіації, як альтернативного методу вирішення спорів є наступні інструменти:

1. Поширення інформації про процедуру медіації серед населення. Це найперше на що необхідно скерувати ресурси. У ході роботи, пропонуючи провести процедуру медіації ми

стикаємось з тим, що люди не розуміють що це, жодного разу не чули про медіацію та потребують додаткового роз'яснення про те, як відбувається сам процес медіації та чим завершується. Питання поширення інформації про медіацію – це не лише про обізнаність, це ще і про формування певного рівня довіри до даної процедури у широкого кола населення шляхом роз'яснення усіх принципів, етапів медіації, компетенцій медіатора та його ролі. Аби сформуванню належний рівень довіри людини – саме до процесу та до медіатора. Як правило тут ми проводимо навчальні тренінги, де розповідаємо про основи конфліктології і відповідно розповідаємо про основи медіації та яким чином за допомогою медіації можна вирішити певні конфлікти. Тут головним є чітке роз'яснення, що медіація – це не магічна паличка, помахом якої можна вирішити усі юридичні проблеми, це процедура, де сторони за допомогою кваліфікованого медіатора вирішують самостійно свій спір і у разі досягнення домовленостей, можуть укласти угоду за результати медіації. Окрім того, важливим чинником є також поінформованість сторін, що вони мають право урегулювати спір за допомогою медіації, навіть якщо справа вже перебуває в суді, на будь – якій стадії судового розгляду справи, в тому числі, як і право укласти мирову угоду на будь – якій стадії судового розгляду (частина 2 статті 207 Цивільного – процесуального кодексу України).

Отже, тут ми можемо пропонувати проведення освітніх програм, що є одним з найважливіших інструментів популяризації медіації. Це може бути проведення семінарів, тренінгів, вебінарів та інших освітніх заходів для різних цільових аудиторій, включаючи адвокатів, суддів, бізнесменів, громадян.

2. Зміна стереотипного мислення у суспільстві. Дуже часто у відповідь на пропозиції провести медіацію ми чуємо, що даний спосіб урегулювання спорів, не притаманний нашому суспільству, адже у нас звикли вирішувати все з точки зору «силових» методів, це так би мовити наша пострадянська «спадщина», суспільство не звикло брати на себе відповідальність за вирішення своїх проблем, а тому простіше звернутись до суду, де вже суддя вирішить спір між сторонами, де одна з них обов'язково залишиться у програші, а інша отримає бажане. Інколи саму пропозицію провести досудове урегулювання, переговори, медіацію, сторони сприймають як прояв слабкості опонента та невпевненості у своїй юридичній позиції. Ми з цим

категорично не погоджуємось і тут влучними є одне з правил професора Яна ван Звітена, який у своїх правилах успішної імплементації медіації зазначає, що культура це не виправдання, «не кажіть, що це не спрацює у вашій країні, що це не частина вашої культури». Звісно, кожна країна, кожне суспільство має свої власні правила, свій власний спосіб вирішувати конфлікти. Тому вам потрібно адаптувати медіацію до цього способу. Подумати, як зробити так, щоб медіація запрацювала. Як переконати людей, як до них звернутися. Але головне розуміти, що це можливо [2]. Звісно, змінювати усталену систему вирішення спорів важко, але варто руйнувати стереотипи, наголошувати, що діалог та примирення, це не прояв слабкості, а спосіб комунікації та взаємодії один з одним з метою досягнення спільного розуміння та вирішення проблем, де сторони слухають точку зору один одного та активно співпрацюють аби вирішити спір. В цій ситуації, як правило усі виходять з позицією «win – win» (перемога – перемога), де кожна з сторін отримує таке бажане задоволення своїх потреб та інтересів. Висвітлення медіації, як позитивного та важливого елементу суспільства, який сприяє побудові мирного та гармонійного оточення.

Зміна мислення щодо медіації потребує системної роботи з різними верствами населення та спільної дії від різних верств суспільства.

3. Професійність медіаторів. Згідно з Законом України «Про медіацію» [5], у статті 9 зазначено, що медіатором може бути фізична особа, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном. У статті 10 вищевказаного Закону зазначено, що базова підготовка медіаторів здійснюється за програмою обсягом (тривалістю) не менше 90 годин навчання, у тому числі не менше 45 годин практичного навчання. Програма базової підготовки медіатора включає теоретичну підготовку і відпрацювання практичних навичок і її можуть проводити суб'єкти надання освітніх послуг. І саме тут постає питання – чи можна опанувати медіацію за 90 годин навчання? Чи достатньо цього часу для здобуття абсолютно нової професії, адже так, медіація – це професія, як юрист, психолог, лікар, тому забезпечення якісного рівня навчання, постійного професійного підвищення кваліфікації медіаторів, на нашу думку повинна бути законодавчо закріплена, шляхом закріплення певних стандартів у навчанні та критеріїв відповідності. Тут нам імпонує досвід Нідерландів, адже за відсутності єдиного нормативного акта

у Нідерландах регулювання доступу до професії медіатора відбувається децентралізовано через відповідні організації. Зараз основною такою організацією є Федерація медіації Нідерландів, котра веде відповідний реєстр сертифікованих медіаторів. Встановлені Федерацією медіації Нідерландів стандарти якості послуг із медіації та засади контролю за наданням цих послуг є причиною того, що зареєстровані медіатори мають високий попит на ринку альтернативного вирішення спорів [6]. Менша кількість медіаторів, але більша кваліфікація і відповідно більше довіри до цієї процедури і до самого медіатора, будуть запорукою успіху не лише процедури медіації для окремих індивідів, а її популяризації у суспільстві, адже люди будуть бачити її результати на практиці.

4. Доступність послуг. На даний час медіаційна мережа, нерівномірно поширена в Україні, що викликає певні проблеми під час обрання медіатора, якщо сторони все ж таки вирішили провести процедуру медіації. Медіатори присутні не завжди та не всюди. Це дійсно питання, яке неможливо вирішити в дуже короткі терміни. З іншого боку, це схоже на питання про «курку чи яйце». Медіаторів недостатньо через брак попиту (що викликано відносним незнанням). Отже, до цього питання слід підходити одночасно з обох сторін: просування інструменту з паралельним сприянням отримання кваліфікації медіатора [8].

Згідно з частиною 6 статтею 10 Закону України «Про медіацію», суб'єкти освітньої діяльності, що здійснюють підготовку медіаторів, ведуть реєстри своїх випускників, в яких зазначаються відомості:

- 1) прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) особи, яка проходила підготовку;
- 2) найменування суб'єкта освітньої діяльності, що здійснив підготовку;
- 3) кількість годин навчання, у тому числі практичного навчання;
- 4) назва курсу підготовки;
- 5) дата проведення підготовки;
- 6) номер та дата видачі сертифіката.

Тобто, як ми бачимо, у нас не створено Єдиного реєстру, в якому містилась би інформація про всіх медіаторів, які провадять свою діяльність в тих чи інших областях, де бенефіціари по своєму запиту змогли б знайти повний перелік професійних медіаторів з зазначенням їх освітнього рівня, кваліфікації та можливо практичного досвіду. Створення такого реєстру значно спростила б пошуки медіатора і це дава-

ла б, в тому числі, і гарантії медіаторам, що їх дані в такому реєстрі наявні. Як наприклад Єдиний реєстр Адвокатів України, де можна знайти адвоката згідно його даних, обрати необхідного адвоката зі списку, передивитись його профіль або ж навіть роздрукувати.

За основу можна взяти ту ж нідерландську модель, де реєстр медіаторів Федерації медіації Нідерландів визнається та застосовується Радою з питань судочинства Нідерландів та Комісією з правової допомоги Нідерландів. До того ж у системі направлення на медіацію при судах можуть працювати лише медіатори, зареєстровані у Федерації медіації Нідерландів. Для того, щоб бути внесеним у реєстр медіаторів Федерації медіації Нідерландів кандидатів необхідно пройти ряд етапів:

- Першим кроком є вивчення базового курсу з медіації у визнаній Федерацією медіації Нідерландів навчальній інституції. Такі інституції перевіряються Федерацією медіації Нідерландів на початку їх діяльності та кожні п'ять років. Кожен слухач курсу із медіації повинен пройти професійну підготовку для здійснення практичної діяльності із медіації

- У разі успішного проходження базового навчання з медіації, кандидат може подати заявку на складання іспиту з теорії медіації та на проходження оцінювання навичок медіатора в незалежному Бюро іспитів Інтоп (Examenbureau Intop);

- У разі успішного складання теоретичного іспиту та проходження оцінювання навичок кандидатів необхідно отримати Сертифікат про належну поведінку [6].

5. Підтримка з боку судів. Підтримка суддями медіації може сприяти збільшенню використання цього методу вирішення юридичних спорів. Коли судді активно рекомендують сторонам спробувати медіацію перед тим, як розглядати справу в суді, це може допомогти вирішити конфлікт шляхом мирного урегулювання спору. Голова Комітету з питань незалежності Ради суддів України Віталій Кальник зазначив, що за час повномасштабного вторгнення судами України розглянуто близько 2 млн справ: «Робота не зупинялася ні на один день, а аналіз показників надходження справ до судів упродовж першого півріччя 2023 року свідчить про те, що попит на суддівські послуги лише збільшується». Водночас, за словами Віталія Кальника, не завжди вдається дотримуватися розгляду справ упродовж того періоду, на який розраховує людина, яка йде до суду. Він зазначив, що в Ук-

раїні є три суди, які не працюють тому, що йде війна, а через те, що немає суддів, які повинні відправляти правосуддя саме там. Не покращує ситуацію й відтік співробітників апарату судів, що відбувається через вкрай низьку заробітну плату [7].

Активна підтримка суддями медіації сприяє зменшенню навантаження на судову систему. Враховуючи, що багато справ можуть бути успішно вирішені через медіацію без втручання суду, це дозволяє ефективніше використовувати ресурси судових органів та скорочує терміни розгляду справ. Підтримка медіації суддями може також допомогти посилити довіру громадян до судової системи в цілому. Коли судді виявляють інтерес та підтримку альтернативних методів вирішення конфліктів, це може створити враження про більш швидкий та прозорий підхід до вирішення правових питань, де сторони не перекладатимуть відповідальність за вирішення свого правового питання на суд.

Ефективним було б також і включення навчальних програм з медіації до програм підвищення кваліфікації суддів, це дало б можливість краще зрозуміти правову природу медіації та категорію справ, де медіацію було б ефективно застосувати та відповідно пропонувати.

Це певною мірою стосується і працівників апарату суду, оскільки ці особи мають можливість інформувати громадян про медіацію, що відіграє певну роль у полегшенні шляху від судового розгляду до процесу медіації. Метою такого навчання не є перетворення його учасників на медіаторів. Для них буде достатньо отримати уявлення про сам механізм та шляхи його застосування. Більше того, коли судді та суди покажуть, що вони не лише знають про медіацію, але приймають і навіть просувають її як один із корисних інструментів вирішення конфліктів, вона зможе отримати відповідне ставлення [8].

6. Підтримка з боку правників. Як правильно описав професора Яна ван Звітена, у всіх країнах, де впроваджується медіація, починається боротьба з юристами. Юристи ставляться до цього як до змагання. Тому вся судова система, особливо судді, не сприймають медіацію серйозно. Звісно, завжди є винятки, але в основному відбувається саме так. Медіатори хочуть вибороти собі місце і доводять, що їхня послуга дуже хороша і навіть краща, ніж ті, що вже існують [2]. Однією з основних причин, чому адвокати можуть не підтримувати медіацію, є фінансові мотиви. У судових процесах адвокати зазвичай отримують гонорари за кількість

годин або за кількість справ, які вони представляють. У медіації гонорари можуть бути нижчими, оскільки процес триває менше часу. Тому адвокати можуть вважати, що вони втратять частину свого доходу, підтримуючи медіацію. Деякі адвокати можуть переживати відчуття втрати контролю над справою в умовах медіації. У судових процесах, адвокати мають можливість впливати на рішення суду шляхом подання доказів та формування стратегії захисту. У медіації вони можуть не мати такого ж рівня контролю, оскільки самі сторони визначають умови угоди. Окрім того, з нашого практичного досвіду можемо зазначити, що деякі адвокати можуть сумніватися у здатності сторін досягти угоди через медіацію. Вони можуть вважати, що процес не забезпечить їх клієнтів потрібним рівнем захисту або можливості отримати бажані вигоди. А в медіації не завжди сторони вирішують спір так, як це передбачено нормами чинного законодавства, а вирішують його з врахуванням задоволення власних інтересів та потреб, бо комусь важливим буде зберегти час та репутацію, комусь більш важливим є збереження грошей та статку.

Щоб змінити ставлення адвокатів до медіації, важливо проводити освітні програми, які розкриватимуть їм переваги цього методу вирішення конфліктів. Крім того, створення стимулів для адвокатів, таких як більш вигідні умови співпраці або обов'язкова підготовка до медіаційних процесів, може сприяти більш широкому прийняттю медіації в юридичній професії.

У будь-якому випадку, адвокат повинен знати про всі можливі варіанти вирішення спорів (судовий розгляд, арбітраж, врегулювання та медіація), і він зобов'язаний порадити клієнту такий, що підходить саме йому. З цієї причини вони повинні мати основні знання про цей інструмент та способи його застосування; часто вони беруть участь у всьому процесі медіації разом зі своїми клієнтами. Як наслідок, під час отримання професійного навчання та підвищення кваліфікації адвокатів варто приділяти увагу медіації [8].

Висновки. Отже, можемо резюмувати, для активного розвитку медіації в першу чергу потрібно почати з широкої просвітницької ком-

панії серед населення. За допомогою освітніх програм та інформаційних кампаній можна підвищити обізнаність громадськості щодо медіації та її переваг над судовими розглядами. Реалізація цих інструментів сприятиме поширенню медіації серед населення та сприятиме побудові в суспільстві культури діалогу та примирення. Шляхом комплексного використання цих інструментів можна досягти більшого розуміння та підтримки медіації, що дозволить їй стати більш доступною та ефективною для всіх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Тетяна Кисельва. Програмний документ. Інтеграція медіації в судову систему України. У рамках проекту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні». 2017 р. С.8. URL: <https://md.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/Kyselova-T.-Mediation-Integartion-UKR.pdf> (дата звернення 29.03.2024);
2. Професор Ян ван Звітен. Як зробити так, щоб медіація запрацювала? URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/yak-zrobyty-tak-shhob-mediatsiya-pratsyuvala-prof-jan-van-zvieten-ri-ra-ro-netherlands> (дата звернення 29.03.2024);
3. І. Г. Ясиновський. Проблеми впровадження медіації в Україні. Актуальні проблеми політики. – 2015. – Вип. 55. – С. 260-267. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=appol_2015_55_33 (дата звернення 29.03.2024);
4. Блог проекту «Право – Justice». Медіація в Україні на порозі нового етапу розвитку. URL: https://lb.ua/blog/pravo_justice/573234_mediatsiya_ukraini_porozi_novogo.html (дата звернення 29.03.2024);
5. Закон України «Про медіацію». *Відомості Верховної Ради* (BBP), 2022, № 7, ст.51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>. (дата звернення 29.03.2024);
6. Павло Бартусяк. Доступ до професії медіатора в Нідерландах. URL: <https://law.chnu.edu.ua/dostup-do-profesii-mediatora-v-niderlandakh/> (дата звернення 29.03.2024);
7. VII Міжнародний форум «Медіація і право»: день перший. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/vii-mizhnarodniy-forum-mediatsiya-i-pravo-den-pershiy.html> (дата звернення 29.03.2024);
8. Проект Право-Justice. Gap – аналіз впровадження інституту медіації в Україні. 2020. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5f5/f7d/2a9/5f5f7d2a9b5cb356474501.pdf> (Дата звернення 29.03.2024).

Малінікова Д.К. ПРАКТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

У даній статті ми розкриємо питання популяризації медіації в Україні. Медіація, як ефективний метод вирішення конфліктів та правових спорів, здатна сприяти побудові культури діалогу та примирення в суспільстві та дати поштовх до розуміння, що в певних категоріях спорів, сторони самостійно за участю компетентного посередника зможуть вирішити свій спір без судових процесів. Звісно, що в умовах воєнного

стану в країні та в умовах повномасштабної війни, змінились пріоритети та акценти розвитку певних сфер життя, як у держави так і у суспільства. Проте, популяризація медіації важлива для її успішного впровадження та розповсюдження серед населення, що є пріоритетним напрямом. Ця стаття досліджує різноманітні інструменти, які можуть бути використані для популяризації медіації, дані інструменти не несуть великих фінансових затрат і не ставлять складних задач, але вони потребують активної залученості спільноти медіаторів, науковців, та інших стейкхолдерів та держави. Ми детально розкриємо роль стейкхолдерів у розвитку медіації, адже ми вважаємо їх внесок є вкрай важливий, оскільки вони представляють різні зацікавлені групи, які мають прямий або опосередкований інтерес у впровадженні та розвитку цього методу вирішення конфліктів. Співпраця та взаємодія між різними стейкхолдерами сприяють побудові ефективної медіаційної системи та забезпечують її стійкість і успішність. У статті ми розглянемо роль громадських організацій, спільноти медіаторів, судів та юристів на шляху розвитку медіації та її популяризації, як ефективного методу вирішення спорів.

Освітні програми, інформаційні кампанії, партнерство з медійними організаціями, створення медіаційних центрів та ресурсних центрів, залучення органів влади та законодавців – це лише деякі із заходів, які можуть сприяти популяризації медіації.

Ключові слова: медіація, популяризація медіації, розвиток медіації, інструменти популяризації медіації, культура діалогу.

Malinnikova D.K. PRACTICAL TOOLS FOR POPULARIZING MEDIATION IN UKRAINE

This article addresses the issue of popularizing mediation in Ukraine. Mediation, as an effective method of conflict resolution and legal disputes, can contribute to fostering a culture of dialogue and reconciliation in society and encourage the understanding that in certain categories of disputes, parties can resolve their differences with the assistance of a competent mediator without resorting to court processes. Of course, in times of war in the country and under conditions of full-scale conflict, priorities and focuses in the development of certain spheres of life, both in the state and in society, have changed. However, the popularization of mediation is crucial for its successful implementation and dissemination among the population, which is a priority direction. This article explores various tools that can be used to popularize mediation. These tools do not require significant financial investment or pose complex challenges, but they do require active involvement from the community of mediators, researchers, other stakeholders, and the government. We will delve into the role of stakeholders in the development of mediation, as we consider their contribution to be extremely important, given that they represent various interested groups with direct or indirect interests in the implementation and development of this conflict resolution method. Collaboration and interaction among various stakeholders contribute to the construction of an effective mediation system and ensure its resilience and success. In the article, we will discuss the role of civil society organizations, the mediation community, courts, and lawyers in the development and popularization of mediation as an effective method of dispute resolution.

Educational programs, informational campaigns, partnerships with media organizations, the establishment of mediation centers and resource centers, and involving government bodies and legislators are just some of the measures that can contribute to the popularization of mediation.

Key words: mediation, popularization of mediation, mediation development, tools for popularizing mediation, culture of dialogue.

Яшарова М.М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри інтелектуальної власності та приватного права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

УДК 347.211:061.1ЄС

DOI 10.32782/2663-5666.2024.1.5

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В БІЗНЕСІ ЄС: ВІДПОВІДНІСТЬ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ACQUIS COMMUNAUTAIRE

Вступ. Прагнення України до інтеграції до Європейського Співтовариства (далі – ЄС) потребувало приведення національного законодавства у відповідність до положень *acquis communautaire*. Одним з напрямків реформування національного законодавства стало законодавство в сфері інтелектуальної власності. Тоді як забезпечення належного рівня охорони та захисту права інтелектуальної власності є необхідною передумовою функціонування сучасного бізнесу на основі інновацій та трансферу технологій, правове регулювання в даній сфері все ще вимагає вдосконалення. Головним чином це пов'язано з національним характером самого права інтелектуальної власності. Основним інструментом подолання розбіжностей в сфері інтелектуальної власності є міжнародні угоди. Проте, незважаючи на розгалужене міжнародно-правове регулювання в сфері інтелектуальної власності, створення Європейського Співтовариства як нового правового простору, потребувало перегляду регулювання у зазначеній сфері та створення наднаціональних правових інструментів охорони та захисту інтелектуальної власності для забезпечення сталого функціонування спільного ринку Європейського Співтовариства. Саме ця специфіка права інтелектуальної власності ЄС обумовлює актуальність розгляду правового регулювання її захисту з позиції функціонування бізнесу.

Питання забезпечення охорони та захисту права інтелектуальної власності вже понад двох десятиліть постійно залишаються у сфері уваги юристів-науковців. Різним аспектам права інтелектуальної власності присвячені дослідження Ю.Л. Бошицького, І.В. Венедіктової, В.В. Дроб'язка, О.А. Підпригори, О.І. Харитонової, О. Є. Харитонова та інших. Формуванню права інтелектуальної власності Європейського Союзу та його основним інститутам присвячено дослідження Ю.М. Капіці [1]. Водночас з по-

зиції функціонування бізнесу право інтелектуальної власності Європейського Союзу все ще потребує додаткового вивчення.

Метою дослідження є аналіз національних правових інструментів захисту права інтелектуальної власності з позиції їх відповідності праву Європейського Союзу в аспекті захисту права інтелектуальної власності суб'єктів підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання в сфері інтелектуальної власності ЄС пов'язано головним чином з питанням функціонування спільного ринку, а отже зачіпає насамперед питання здійснення підприємницької діяльності з використанням об'єктів права інтелектуальної власності. Охорона та захист права інтелектуальної власності одразу стала важливою складовою торговельної політики Європейського Союзу. На необхідність забезпечення її охорони та захисту вказувалося вже в Договорі про заснування Європейської Спільноти, коли у ст. 133 окремо було зазначено, що загальні принципи спільної торговельної політики поширюються й на торговельні аспекти інтелектуальної власності [2]. Водночас масові порушення прав інтелектуальної власності продовжують створювати проблему для функціонування спільного ринку, спричиняючи значні збитки бізнесу. Так, за даними Офісу інтелектуальної власності Європейського Союзу, втрати від контрафакції в 2018-2021 роках лише в таких галузях, як виробництво одягу, косметичної продукції та іграшок склали відповідно 12, 3 та 1 мільярд євро [3].

Важливою ознакою правового регулювання в сфері інтелектуальної власності є національний характер такого регулювання. Саме тому міжнародно-правові акти грають тут важливу роль. Як Україна, так й країни-члени ЄС є сторонами базових міжнародних угод в сфері інтелектуальної власності, адміністративні функції

яких виконує Всесвітня Організація Інтелектуальної Власності (далі – ВОІВ). Серед цих угод слід назвати Паризьку конвенцію про захист промислової власності [4], Бернську конвенцію про захист літературних і художніх творів [5], Міжнародну конвенцію про захист інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення (Римську конвенцію) [6]. Важливу роль для забезпечення охорони та захисту інтелектуальної власності при здійсненні підприємницької діяльності грає також угода TRIPS, яка є базовою міжнародною угодою, пов'язаною з торговельними аспектами прав інтелектуальної власності. Серед іншого, угода TRIPS запроваджує загальні стандарти з забезпечення права інтелектуальної власності, яких мають дотримуватись всі країни-члени ЄС [7]. Проте запроваджених міжнародним правом інструментів, пов'язаних з охороною та захистом права інтелектуальної власності, виявилось недостатнім для забезпечення сталого функціонування спільного ринку Європейського Співтовариства у пов'язаних з нею сферах.

Право інтелектуальної власності з самого початку стало невід'ємною складовою *acquis communautaire*. В розвиток положень щодо спільної політики в сфері інтелектуальної власності було видано низку директив Ради Європейського Економічного Співтовариства. Насамперед слід виділити директиви, що стосуються окремих об'єктів права інтелектуальної власності. Зокрема йдеться про *Директиву Ради 93/98/ЄЕС стосовно уніфікації строків захисту авторського права і деяких суміжних прав* від 29 жовтня 1993 року, яка вказує на те, що відмінності в національному регулюванні стосовно строків охорони авторського права і суміжних прав створюють потенційні перешкоди для вільного переміщення товарів та свободи надання послуг, а також можуть призвести до порушення умов конкуренції [8].

Також слід назвати *Директиву N98/71/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 жовтня 1998 року про правову охорону промислових зразків* (далі – Директива 98/71/ЄС). В преамбулі Директиви 98/71/ЄС вказується на те, що розбіжності, що існують у правовому регулюванні прав на промислові зразки в державах-членах ЄС, мають безпосередній вплив на функціонування внутрішнього ринку та можуть спотворювати умови конкуренції. Підкреслюється необхідність кумуляції правової охорони промислових зразків та об'єктів авторського права та забезпечення однакових підходів до

визнання об'єкта промисловим зразком (критеріїв охороноздатності) в усіх країнах-членах ЄС. Таким чином, Директива 98/71/ЄС охоплює питання, що стосуються поняття, умов надання охорони (новизна, оригінальність), розкриття інформації, меж та строків правової охорони, а також питання, що стосуються реєстрації прав [9].

Ще одна директива, що стосується окремих об'єктів права інтелектуальної власності, це *Директива 2008/95/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 22 жовтня 2008 року про наближення законів держав-членів, що стосуються торговельних марок* (далі – Директива 2008/95/ЄС). Директива 2008/95/ЄС охоплює питання, пов'язані з умовами охороноздатності торговельних марок, підстави для відмови в наданні охорони чи визнання свідоцтва недійсним, обмеження та вичерпання прав, а також питання, пов'язані з ліцензуванням [10].

Нарешті слід згадати *Директиву 2009/24/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23 квітня 2009 року про правову охорону комп'ютерних програм* (далі – Директива 2009/24/ЄС) регулює питання, пов'язані з авторством на комп'ютерні програми; визначає суб'єктів, що користуються охороною; визначають обмеження щодо використання та питання декомпіляції комп'ютерних програм. [11].

Водночас, вищезазначені директиви стосуються насамперед матеріальних аспектів права інтелектуальної власності, а отже – їхньої охорони. Щодо захисту прав інтелектуальної власності в країнах-членах ЄС, то цього питання стосується насамперед *Директива 2004/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 року про забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності* (далі – Директива 2004/48/ЄС). Директива 2004/48/ЄС визначає захист інтелектуальної власності як важливу складову, необхідну для формування внутрішнього ринку, виділяючи такі аспекти, як сприяння інноваційному розвитку, стимулювання інвестицій, розвиток зайнятості та підвищення конкурентоспроможності. Експертні дослідження, що передували прийняттю Директиви 2004/48/ЄС, показали наявність істотних відмінностей у правовому регулюванні законодавством держав-членів стосовно механізмів захисту права інтелектуальної власності, зокрема щодо застосування тимчасових заходів, судових заборон, права на отримання відшкодування правовласником за рахунок особи, що неправомірно використовувала об'єкт

права інтелектуальної власності, тощо. Така ситуація створювала ризик всьому функціонуванню внутрішнього ринка ЄС. Не втручаючись в процесуальні питання та правила конкуренції, Директива 2004/48/ЄС створює умови для запровадження «високого, еквівалентного та однорідного рівня захисту на внутрішньому ринку» [12].

Директива 2004/48/ЄС стосується низки принципових моментів, спрямованих на забезпечення захисту права інтелектуальної власності з урахуванням його особливостей. Зокрема, йдеться про визначення кола осіб, що можуть звертатися за таким захистом; забезпечення доказів; право на інформацію; право вимагати негайного припинення порушення.

Визначення осіб, що мають право вимагати застосування заходів, пов'язаних із захистом права інтелектуальної власності. Зазвичай до таких осіб належать правовласники. Водночас Директива 2004/48/ЄС наголошує на необхідності розширення кола таких осіб шляхом включення до нього «осіб, що мають безпосередній інтерес та правовий статус, наскільки це дозволяє діюче законодавство», визначаючи, таким чином, чотири групи осіб, що мають право звернутися за захистом права інтелектуальної власності: самі правовласники; ліцензіати та інші особи, що мають право на використання даного об'єкта права інтелектуальної власності на підставі закону або договору; організації колективного управління та професійні органи в сфері захисту права інтелектуальної власності [12].

Другим важливим моментом, на який звертається увага в Директиві 2004/48/ЄС, це **питання забезпечення доказів**. Таке забезпечення може здійснюватись шляхом включення до національного законодавства спеціальних процесуальних норм. Водночас треба враховувати той факт, що право інтелектуальної власності часто зачіпає питання конфіденційної інформації (включаючи комерційну таємницю, ноу-хау), а вина особи, від якої вимагається надання такої інформації у порушенні права інтелектуальної власності, ще не доведена. У зв'язку з цим витребування доказів має бути таким, що забезпечує збереження конфіденційної інформації. Ч.2 статті 6 Директиви 2004/48/ЄС також вказується на те, що, коли йдеться про порушення права інтелектуальної власності в промислових масштабах, держави-члени мають вжити заходів із забезпечення можливості суду витребувати банківські, фінансові та комерційні докумен-

ти. Таке витребування також має забезпечувати збереження конфіденційної інформації.

Третім важливим моментом який слід враховувати, коли йдеться про забезпечення доказів по справам, пов'язаним з порушенням права інтелектуальної власності, це те, що іноді такі заходи можуть вживатися негайно і без попереднього інформування сторін. Знов таки, враховуючи, що на момент проведення заходів з забезпечення доказів вина відповідача ще не доведена, він також має право звернутися з проханням про припинення таких заходів і має право на відшкодування пов'язаних з цим збитків, якщо вжиті заходи виявляться необґрунтованими [12].

Право на інформацію передбачає право на отримання повної і точної інформації щодо походження контрафактної продукції, каналах збуту, кола осіб, причетних до виробництва та розповсюдження контрафактної продукції. Слід зауважити, що у даному випадку йдеться про володіння, використання, виробництво, розповсюдження контрафактної продукції в промислових масштабах.

Можливість забезпечити негайне припинення порушення права інтелектуальної власності. Можливість вимагати негайного припинення порушення права інтелектуальної власності має велике значення, оскільки, наприклад, через порушення права інтелектуальної власності, правовласнику-підприємцю може бути спричинена не лише майнова, а й немайнова шкода (наприклад, шкода діловій репутації через розповсюдження неякісної контрафактної продукції під брендом правовласника). Так, як зазначається у звіті Офісу Європейського Союзу з питань інтелектуальної власності (EUIPO), для малого та середнього бізнесу наслідки порушення права інтелектуальної власності полягають як у матеріальній шкоді (32% респондентів), так й у шкоді діловій репутації (31% респондентів) [13]

З іншого боку складність реалізації цього положення полягає у тому, що, якщо висунуті до відповідача претензії виявляться необґрунтованими, виникає необхідність гарантувати отримання ним відшкодування понесених збитків.

Слідуючи меті набуття членства в Європейському Співтоваристві, Україна докладає всіх зусиль з приведення національного законодавства у відповідність до *acquis communautaire*. Якщо казати саме про забезпечення захисту права інтелектуальної власності, то насамперед слід звернути увагу на спеціальні положення,

що містяться у Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) [14] та Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) [15]. Слід зазначити, що істотних змін положення про захист права інтелектуальної власності зазнали після прийняття 20 березня 2023 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності» [16]. Метою прийняття зазначеного закону стала «імплементация до національного законодавства положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію), щодо загальних зобов'язань, цивільних заходів, процедур і засобів захисту прав інтелектуальної власності, передбачених частиною третьою Глави 9 Розділу IV Угоди, та Директивою 2004/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 29.04.2004 про захист прав інтелектуальної власності» [16].

Так, зокрема, стаття 84-1 ЦПК України встановлює можливість витребування окремих доказів у справах про порушення прав інтелектуальної власності. Ч. 4 статті 156 ЦПК України містить положення про забезпечення позову по справах, пов'язаних з порушенням права інтелектуальної власності. Аналогічні положення містяться в статті 81-11 Господарського процесуального кодексу України [18]. Стаття 432 ЦК України передбачає можливість вилучення з цивільного обороту та знищення товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності; вилучення матеріалів й знарядь, що використовувались для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності; застосування разової грошової виплати як альтернативи такому вилученню; застосування компенсації замість відшкодування збитків; оприлюднення інформації про порушення права інтелектуальної власності [14]. Положення стосовно припинення порушення на вимогу правовласника й обов'язок відшкодувати майнову шкоду передбачені й галузевими законами, зокрема ст. 26 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки», ст.20 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», ст.21 Закону України «Про охорону прав на компоновання напівпровідникових виробів», ст. 34 Закону України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі». Таким чином, законодавство України в сфері інтелектуальної

власності було приведено у відповідність до Директиви 2004/48/ЄС.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумовуючи слід зазначити, що в *acquis communautaire* наголошується на тому, що підприємці й самі мають брати активну участь в боротьбі проти порушень права інтелектуальної власності [12]. Такий підхід є цілком обґрунтований, оскільки такий захист здебільшого стосується цивільного судочинства, яке, виходячи з принципу диспозитивності, вимагає ініціативи потерпілої сторони для захисту її права.

Не йдеться про повне наближення законодавства країн-членів ЄС у сфері захисту інтелектуальної власності. Таке наближення обмежується ступенем, достатнім для забезпечення функціонування спільного ринку ЄС. Таким чином, питання, що стосуються положень відносно реєстрації права інтелектуальної власності, визнання свідоцтва чи патенту недійсним тощо залишаються в сфері компетенції національних законодавств. Так само це стосується й процесуальних питань, зокрема пов'язаних з забезпеченням засобами судового захисту. Водночас визначається низка питань, наближення правового регулювання щодо яких має принципове значення для забезпечення захисту права інтелектуальної власності в умовах спільного ринку. Насамперед це питання, пов'язані з визначенням кола осіб, що можуть звертатися за таким захистом; забезпечення доказів; право на інформацію; право вимагати негайного припинення порушення. Процес адаптації законодавства України в сфері захисту інтелектуальної власності до *acquis communautaire* триває. З прийняттям 20 березня 2023 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності» його було приведено у відповідність до Директиви 2004/48/ЄС – основної директиви, що стосується саме питань захисту права інтелектуальної власності, що має забезпечити можливість функціонування українського бізнесу в умовах спільного ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Капіца Ю.М. Право інтелектуальної власності Європейського Союзу: формування, інститути, напрями розвитку / Ю. Капіца; НАН України, Центр дослідж. інтелект. власн. та трансф. технол. НАН України. – 2-е вид. – Київ : Академперіодика, 2020. – 664 с.
2. Договір про заснування Європейської Спільноти: міжнародний договір від 25 березня 1953 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text

3. Economic impact of counterfeiting in the clothing, cosmetics, and toy sectors in the EU. European Union Intellectual Property Office URL: <https://www.euipo.europa.eu/en/publications/clothing-cosmetics-and-toy-sectors-in-the-eu-2024>

4. Паризька конвенція про охорону промислової власності: міжнародний договір від 20 березня 1883 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123#Text

5. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів: міжнародний договір від 24 липня 1971 року (із змінами) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text

6. Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення: міжнародний договір від 26 жовтня 1961 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_763#Text

7. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності: міжнародний договір від 15 квітня 1994 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text

8. Директива Ради 93/98/ЄЕС стосовно уніфікації строків охорони авторського права і деяких суміжних прав від 29 жовтня 1993 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_434#Text

9. Directive 98/71/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 1998 on the legal protection of designs. *Official Journal of the European Union*. 289, 28.10.1998, p. 28–35 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A31998L0071>

10. Directive 2008/95/EC of the European Parliament and of the Council of 22 October 2008 to approximate the laws of the Member States relating to trade marks. *Official Journal of the European Union*. 299, 8.11.2008, p. 25–33 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TX-T/?uri=CELEX%3A32008L0095>

11. Directive 2009/24/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 to the legal protection of computer programs. *Official Journal of the European Union*. 111, 5.5.2009, p. 16–22 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32009L0024>

12. Directive 2004/48/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the enforcement of intellectual property rights. *Official Journal of the European Union*. 195, 2.6.2004, p. 16–25 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004L0048R%2801%29>

13. 2022 Intellectual Property SME Scoreboard. *European Union Intellectual Property Office*. 2022. URL: https://euipo.europa.eu/tunnel-web/secure/webdav/guest/document_library/observatory/documents/IP_sme_scoreboard_study_2022/IP_sme_scoreboard_study_2022_en.pdf

14. Цивільний процесуальний кодекс України: закон України від 18 березня 2004 року N1618–IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1618-15>.

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності: Закон України від 20 березня 2023 року N2974–IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2974-20#n29>

16. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності» URL: <https://itd.rada.gov.ua/5adb292a-8216-457b-b0ad-b19e0fbf2fba>

17. Цивільний кодекс України: закон України від 16 січня 2003 року N435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n2303>

18. Господарський процесуальний кодекс України: закон України від 6 листопада 1991 року N1798–XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

Яшарова М.М. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В БІЗНЕСІ ЄС: ВІДПОВІДНІСТЬ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ACQUIS COMMUNAUTAIRE

У представленому в статті дослідженні розкриваються основні положення *acquis communautaire* в сфері захисту прав інтелектуальної власності з позиції здійснення підприємницької діяльності та функціонування спільного ринку та аналізується відповідність національного законодавства України в сфері захисту права інтелектуальної власності до законодавства Європейського Співтовариства. Головним чином, це пов'язано з тим, що право інтелектуальної власності має національний характер. Хоча існують міжнародні угоди, що регулюють цю сферу, вони не завжди можуть вирішити всі розбіжності. Створення Європейського Співтовариства як нового правового простору вимагало перегляду регулювання інтелектуальної власності та створення наднаціональних правових інструментів для забезпечення сталого функціонування спільного ринку. Ця специфіка права інтелектуальної власності ЄС підкреслює актуальність розгляду правового регулювання захисту з погляду бізнесу. Вказується на те, що міжнародно-правове регулювання грає особливу роль у забезпеченні захисту права інтелектуальної власності з огляду на його національний характер. Водночас участь країн-членів ЄС у міжнародних угодах, адміністративні функції яких виконує ВОІВ та угоди TRIPS виявилася недостатньою для забезпечення функціонування спільного ринку Європейського Співтовариства у цієї сфері, що потребувало розвитку власного наднаціонального правового регулювання. Аналізуються основні положення директив ЄС в сфері інтелектуальної власності, зокрема директиви 2004/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 року про забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності. Розглядаються окремі аспекти правового регулювання, що мають принципове значення для забезпечення захисту права інтелектуальної власності в умовах спільного ринку, а саме:

- визначення кола осіб, що можуть звертатися за таким захистом;
- забезпечення доказів; право на інформацію;
- право вимагати негайного припинення порушення.

Розглядаються зміни, що були внесені до національного законодавства України з метою приведення його у відповідність до директив Європейського Співтовариства.

Ключові слова: право інтелектуальної власності, право ЄС, адаптація законодавства, *acquis communautaire*, директиви ЄС.

Yasharova M.M. FEATURES OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS PROTECTION IN EU BUSINESS: CORRESPONDENCE WITH UKRAINIAN LEGISLATION ACQUIS COMMUNAUTAIRE

The article explores the main provisions of the *acquis communautaire* in the field of intellectual property rights protection from the perspective of conducting entrepreneurial activities and the functioning of the common market. It analyzes the compliance of Ukrainian national legislation in the field of intellectual property rights protection with the legislation of the European Community. Primarily, this is associated with the fact that intellectual property law has a national character. Although there are international agreements regulating this sphere, they may not always resolve all discrepancies. The creation of the European Community as a new legal space necessitated a review of intellectual property regulation and the establishment of supranational legal instruments to ensure the sustainable functioning of the common market. This specificity of EU intellectual property law underscores the relevance of examining legal regulation from a business perspective. It is noted that international legal regulation plays a significant role in protecting intellectual property rights given its national character. However, the participation of EU member states in international agreements, the administrative functions of which are performed by WIPO and the TRIPS Agreement, proved insufficient to ensure the functioning of the European Community's common market in this area, necessitating the development of its own supranational legal regulation. The analysis focuses on the main provisions of EU directives in the field of intellectual property, particularly Directive 2004/48/EC of the European Parliament and of the Council dated April 29, 2004, concerning the enforcement of intellectual property rights. Specific aspects of legal regulation that are fundamentally important for ensuring the protection of intellectual property rights in the context of the common market are examined, including:

- defining the scope of individuals who may seek such protection;
- ensuring evidence;
- the right to information;
- the right to demand immediate cessation of infringement.

Changes made to the national legislation of Ukraine with the aim of aligning it with the directives of the European Community are also considered.

Key words: intellectual property law, EU law, legislation adaptation, *acquis communautaire*, EU directives.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Курепіна О.Ю.,

кандидат юридичних наук, докторант

Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»

УДК 346

DOI 10.32782/2663-5666.2024.1.6

ПІДСТАВИ, ФОРМИ ТА ПОРЯДОК ПРИПИНЕННЯ СТИМУЮЧОГО ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Вступ. Розвиток економіки України як у воєнний час, так і у період повоєнного відновлення можливий у разі впровадження стимулюючого правового режиму господарювання, який, у попередніх авторських розробках, пропонується розглядати як систему правових норм, спрямованих на регулювання господарських відносин із використанням комплексу правових засобів стимулюючого характеру, які переслідують мету створення передумов для реалізації державної економічної політики за її пріоритетними напрямками у спосіб, який забезпечить сталий розвиток держави та суспільства [1].

Історія розвитку правової системи України переконує у важливості напрацювання системного підходу до визначення місця та ролі спеціальних правових режимів господарювання у межах механізму правового регулювання економіки, що стало можливим у зв'язку із прийняттям у 2003 році Господарського кодексу України. Зокрема, у межах окремого розділу VIII «Спеціальні режими господарювання» Господарського кодексу України представлено класифікацію спеціальних правових режимів господарювання, отримали вияв особливості застосування заохочувальних, заохочувально-обмежувальних та обмежувальних засобів правового регулювання господарських відносин тощо.

Процеси правових перетворень, які відзначалися специфікою трансформації економіки держави на кожному історичному етапі становлення Української державності, закономірно віддзеркалювали цілі державної економічної політики та засоби їх досягнення. Запровадження нових та скасування раніше встановлених спеціальних правових режимів господарювання, попри деякі позитивні результати, також стало тригером деструктивних процесів, які отримали вияв у гальмуванні розвитку пріори-

тетних галузей економіки, зниженні інвестиційної привабливості країни, виникненні недовіри з боку іноземних інвесторів тощо.

Сучасний період розвитку правової системи України відзначається перманентними змінами у вітчизняному законодавстві, які, у тому числі, зачіпають систему правових актів, що утворюють основу формування та реалізації спеціальних режимів господарювання. Серед останніх змін у законодавстві України, які привертають увагу та стають предметом наукового інтересу, слід виділити скасування ст. 415 Господарського кодексу України, якою встановлювалися особливості здійснення господарської діяльності на території пріоритетного розвитку, а також скасування низки законів України, у числі яких Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13.10.1992.

Затребуваність таких змін у умовах воєнного стану та пріоритетизації завдання загальнодержавного масштабу, яке полягає у запровадженні правових засобів стимулюючого характеру з метою залучення інвестиційних коштів у розбудову країни, викликає певні питання, які потребують всебічного розгляду.

Відповідно, дослідження проблематики припинення стимулюючого правового режиму господарювання, особливо через призму державної регуляторної політики, набуває значної актуальності.

У науковій юридичній літературі представлено розробки вчених щодо окремих питань функціонування спеціальних режимів господарювання, у тому числі стимулюючого характеру, що знайшло втілення у працях Ю.С. Атаманової, В.Е. Вакім, М.Д. Василенка, О.М. Вінник, О.Р. Зельдіної, Л.В. Крупи, О.Е. Ліллемає, Д.В. Лічак, А.В. Матвеевої, Т.В. Некрасової, Я.В. Петруненка, О.П. Подцерковного, В.В. По-

єдинок, С.В. Серебряка, Д.Ю. Сіюшова, Л.В. Таран, І.М. Феофанової, В.В. Чайковської та ін. На недоліках правотворчого процесу, зумовлених недотриманням засад державної регуляторної політики, що справляють вплив на ефективність засобів правового регулювання економічних відносин, акцентовано увагу у наукових роботах Т.С. Гудіми, Р.А. Джабраїлова, В.А. Устименка та ін.

В той же час у запропонованому дослідженні приділяється увага недостатньо висвітленим у наукових джерелах питанням, пов'язаним із формуванням системного бачення особливостей припинення стимулюючого правового режиму господарювання.

Метою статті є виявлення особливостей підстав, форм та порядку припинення стимулюючого правового режиму господарювання.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, виходячи з аналізу положень законодавства України, можна дійти висновку про відсутність єдиного зведеного переліку підстав припинення стимулюючого правового режиму господарювання. Як і в рівній мірі не знайшли відображення у нормативній площині питання уніфікації форм та порядку припинення стимулюючого правового режиму господарювання.

В той же час, спираючись на практику правотворчої та правозастосовної роботи, можна виділити деякі спільні умови, які характеризують підстави, форми та порядок припинення застосування різних правових засобів стимулюючого характеру, які утворюють однойменний режим.

Так, до **підстав припинення** стимулюючого правового режиму господарювання вбачається за доцільне віднести:

1. Завершення строку дії стимулюючого правового режиму господарювання.

Наведена підстава є найбільш поширеною, оскільки впровадження переважної більшості правових засобів стимулюючого характеру передбачає встановлення строків, у межах яких чи до спливу якого останні застосовуються.

Так, ч. 1 ст. 24 Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» було встановлено те, що спеціальна (вільна) економічна зона вважається ліквідованою з моменту закінчення строку, на який її було створено, якщо його не буде продовжено Верховною Радою України [2]. Аналогічним чином окремими законами України було визначено строк дії спеціальних економічних зон та/або спеціального режиму ін-

вестиційної діяльності, які впроваджувалися на територіях деяких областей, міст чи торговельних портів. Зокрема, ч. 1 ст. 18 Закону України «Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області» від 24.12.1998 передбачалося, що спеціальна економічна зона вважається ліквідованою з моменту закінчення строку, на який її було створено, якщо його не буде продовжено законом України. При цьому у ч. 1 ст. 3 зазначеного Закону відзначалося, що спеціальна економічна зона «Донецьк» та спеціальна економічна зона «Азов» створюються на строк 60 років, а у ч. 3 цієї ж статті містилося положення про те, що спеціальний режим інвестиційної діяльності запроваджується на територіях пріоритетного розвитку на строк 30 років [3].

Своєю чергою привертає увагу і інший прийом юридичної техніки, яким визначається строк впровадження правових засобів стимулюючого характеру. Так, відповідно до ст. 2-1 Закону України «Про заходи щодо державної підтримки суднобудівної промисловості в Україні» від 18.11.1999, державна фінансова підтримка будівництва морських, річкових суден та інших плавучих засобів і реконструкції основних виробничих фондів підприємств суднобудівної промисловості через механізм здешевлення кредитів шляхом визначення часткової компенсації ставки за кредитами комерційних банків запроваджувалась на період з 01.01.2005 до 01.01.2012 [4].

2. Досягнення мети впровадження стимулюючого правового режиму господарювання.

Попри те, що зазначена підстава припинення стимулюючого правового режиму господарювання не отримала чіткого закріплення, втім вочевидь презюмується, оскільки застосування правових засобів переслідує певну мету, із досягненням якої потреба у стимулюючих заходах втрачає свою доцільність.

Як правило, мета впровадження тих чи інших правових засобів стимулюючого характеру отримує юридичне закріплення. Зокрема, метою створення спеціальних (вільних) економічних зон, згідно з ч. 2 ст. 401 Господарського кодексу України, визнається залучення інвестицій та ефективне їх використання, активізація спільно з іноземними інвесторами підприємницької діяльності з метою збільшення експорту товарів, поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції і послуг, впровадження нових технологій, розвиток інфраструктури ринку, поліпшення використання природних,

матеріальних і трудових ресурсів, прискорення соціально-економічного розвитку України [5].

Водночас метою впровадження певних правових засобів стимулюючого характеру виступає подолання наслідків подій як юридичних фактів, з настанням яких норми права пов'язують виникнення, зміну чи припинення суспільних відносин. Одним з таких прикладів можна вважати впровадження державою низки заходів державної підтримки суб'єктів господарювання у зв'язку із поширенням пандемії COVID-19. І саме відміною карантину визначалися темпоральні рамки застосування правових засобів стимулювання бізнесу.

У цьому зв'язку доречно згадати Критерії оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на подолання наслідків, спричинених коронавірусною хворобою COVID-19, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 200. З п. 7 вказаного нормативно-правового акта випливає те, що ці критерії обґрунтовані існуючими винятковими обставинами, що виникли в умовах поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і не застосовуватимуться після закінчення шести місяців з дати відміни карантину [6].

3. Скасування стимулюючого правового режиму господарювання.

Зазначену підставу доцільно розглядати у контексті вжиття державою та/чи органом місцевого самоврядування заходів, спрямованих на дострокове припинення режиму. Однією з поширених причин для скасування стимулюючого правового режиму господарювання можна визнати порушення актів законодавства України чи умов господарського договору як з боку суб'єктів господарювання, щодо яких застосовано такий режим, так і органів влади, які запровадили такий режим, наприклад, надавачів державної допомоги (термін вживається у значенні, наведеному у Законі України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 01.07.2014).

Зокрема, як зазначено у ч. 7 ст. 12 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», якщо за результатами розгляду справи про державну допомогу, розпочатої внаслідок перевірки інформації про незаконну державну допомогу, Уповноважений орган прийняв рішення про визнання державної допомоги недопустимою для конкуренції, така *допомога підлягає припиненню та поверненню у порядку,*

визначеному ст. 14 цього Закону [7].

Водночас дострокове припинення правових засобів стимулювання суб'єктів господарювання, застосування яких відбувалося на договірних засадах, здійснюється шляхом розірвання відповідного господарського договору. Так, відповідно до ч. 5 ст. 15 Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні» від 17.12.2020, у разі припинення (розірвання) спеціального інвестиційного договору інвестор із значними інвестиціями втрачає право на отримання державної підтримки, передбаченої цим Законом. Припинення (розірвання) спеціального інвестиційного договору є підставою для припинення договору оренди земельної ділянки державної або комунальної власності, наданої інвестору із значними інвестиціями в користування (оренду) для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями [8].

Зважаючи на вищеведену класифікацію підстав припинення стимулюючого правового режиму господарювання, можна виділити наступні **форми припинення** такого режиму:

1. Припинення стимулюючого правового режиму господарювання із виключенням як елементу правової системи держави (території пріоритетного розвитку, частково спеціальні (вільні) економічні зони).

Зокрема, саме таким чином відбулося повне виключення правового режиму господарської діяльності на території пріоритетного розвитку з системи правових засобів стимулюючого характеру. Зазначене відбулося внаслідок скасування ст. 415 Господарського кодексу України на підставі змін, внесених до цього Кодексу, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» від 09.07.2022 № 2389-IX (далі – Закон № 2389-IX) [9].

Водночас зазначені законодавчі новації не відповідають попереднім ініціативам Кабінету Міністрів України як вищого органу у системі органів виконавчої влади, яким було внесено відповідний законопроект на розгляд Верховної Ради України. Адже потенціал територій пріоритетного розвитку оцінювався дуже високо на рівні державних стратегічних документів, затверджених Кабінетом Міністрів України.

У зв'язку з цим слід підтримати думку В.А. Устименка, Р.А. Джабраїлова та Т.С. Гудіми про те, що встановлення чи скасування преференцій як для іноземних, так і вітчизняних

інвесторів має здійснюватися з урахуванням попереднього позитивного досвіду функціонування спеціальних режимів господарювання. І у цьому контексті вказаними науковцями згадується Стратегія економічного розвитку Донецької та Луганської областей на період до 2030 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.03.2021 № 1078-р [10], реалізація якої передбачала вжиття заходів щодо використання інвестиційного потенціалу територій пріоритетного розвитку з встановленням трьох рівнів спеціальних режимів: на території громад, прилеглих до лінії розмежування з тимчасово окупованими територіями; на всій території Донецької та Луганської областей; на території окремих виробничих та рекреаційних кластерів, зокрема інноваційних та індустріальних [11, с. 14]. Наведені положення згаданої Стратегії дотепер не зазнали змін.

Варто також згадати Національну економічну стратегію на період до 2030 року, яка була затверджена постановою Кабінету Міністрів України у березні 2021 року та, відповідно, передувала затвердженню Стратегії економічного розвитку Донецької та Луганської областей на період до 2030 року. Привертає увагу те, що у межах Національної економічної стратегії на період до 2030 року серед шляхів досягнення стратегічної цілі «Запровадження пілотного режиму стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності на територіях Донецької та Луганської областей, на яких органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі», з-поміж іншого, наголошувалося на: створенні трьох типів моделей територій, що передбачатимуть стимулюючі умови у сфері оподаткування, кредитування та митної політики для кожного окремого типу: у громадах, прилеглих до тимчасово окупованих територій; на всій території Донецької та Луганської областей; на території окремих виробничих та рекреаційних кластерів, зокрема інноваційних та індустріальних парків; запровадженні нових інструментів захисту інвестицій, зокрема відкриття філіалів міжнародних комерційних арбітражів з розповсюдженням їх юрисдикцій на території пріоритетного розвитку Донецької та Луганської областей [12].

Отже, вбачається за доцільне погодитися з висновком В.А. Устименка, Р.А. Джабраїлова та Т.С. Гудіми, згідно з яким скасування ст. 415 Господарського кодексу України навряд чи може свідчити про послідовність дій уповноважених органів влади у формуванні системи гарантій

стабільності умов провадження інвестиційної діяльності [11, с. 14].

Додатково Законом № 2389-IX було скасовано Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», що унеможливило використання потенціалу та практичне застосування правового режиму спеціальних (вільних) економічних зон. Адже Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» є системоутворюючим, оскільки саме з урахуванням норм останнього розроблялися та приймалися окремі закони для кожної спеціальної (вільної) економічної зони. Невипадково у ст. 405 Господарського кодексу України збережено згадування про те, що на території спеціальної (вільної) економічної зони діє законодавство України з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом, *законом про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон*, а також законом про створення конкретної спеціальної (вільної) економічної зони, прийнятим відповідно до цього Кодексу.

Відповідно, слушною є думка В.А. Устименка та Р.А. Джабраїлова про те, що реалізація норм глави 39 «Спеціальні (вільні) економічні зони» Господарського кодексу України практично унеможливлена. Додатково науковці окремо наголошують на тому, що проігноровано норму п. 8 ч. 2 ст. 92 Конституції України від 28.06.1996 [13], згідно з якою виключно законами України встановлюються: «8) порядок утворення і функціонування вільних та інших спеціальних зон, що мають економічний чи міграційний режим, відмінний від загального.» [14, с. 9].

Принагідно слід звернути увагу на те, що Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України у зауваженнях до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про засади державної регіональної політики» (реєстр. № 5323 від 01.04.2021) (далі – законопроект № 5323), який у фінальній редакції, підписаний головою Верховної Ради України, отримав назву «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» та прийнятий як Закон № 2389-IX, висловлювало застереження щодо скасування Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон». Зокрема, Головним юридичним управлінням наголошувалося, що законопроектом № 5323 передбачається лікві-

дувати, прийняті на виконання конституційних приписів, законодавчі норми, що визначають загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон [15].

Втім, всупереч конституційно-правовим нормам було скасовано Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» як невід'ємної складової частини спеціального правового режиму господарювання.

2. Припинення стимулюючого правового режиму господарювання на певній території держави чи у галузі економіки.

Як відомо, Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» та деяких інших законодавчих актів України» від 25.03.2005 [16] було скасовано митні, податкові та фінансові пільги, які надавалися суб'єктам господарювання, які здійснювали діяльність на територіях спеціальних (вільних) економічних зон та територіях пріоритетного розвитку.

Стимулюючий правовий режим господарювання, запроваджений у спеціальних (вільних) економічних зонах та територіях пріоритетного розвитку, мав ознаки територіальної локалізації і, відповідно, скасування згаданих вище пільг зумовило припинення суб'єктами господарювання численних інвестиційних проєктів, реалізація яких була розпочата на відповідних територіях у географічних межах, встановлених окремими законами України.

Своєю чергою припинення стимулюючого правового режиму господарювання у певній галузі економіки можна продемонструвати на прикладі засад державної підтримки літакобудівної промисловості. Так, Законом України «Про розвиток літакобудівної промисловості» від 12.07.2001 літакобудування визнається пріоритетною галуззю економіки України (ст. 1), державна фінансова підтримка якої через механізм здешевлення кредитів шляхом часткової компенсації ставки за кредитами комерційних банків, залученими суб'єктами господарювання у національній валюті для закупівлі авіаційної техніки, передбачена у період з 01.01.2013 до 01.01.2025 (ст. 3-1) [17].

3. Припинення стимулюючого правового режиму господарювання щодо певного (-их) суб'єкта (-ів) господарювання.

Зазначене характерне для випадків, коли правові засоби стимулюючого характеру адресно застосовуються до конкретного суб'єкта господарювання чи групи суб'єктів господарювання.

Як правило, припинення договірних відносин призводить до припинення відповідного стимулюючого правового режиму господарювання, який було запроваджено щодо суб'єкта господарювання (наприклад, припинення концесійного договору).

Водночас, практиці правотворчої роботи відомі випадки одночасного припинення правових засобів стимулювання нормативно визначеного кола суб'єктів господарювання, правовий статус яких відзначався єдністю видових ознак.

Як було зазначено вище, у зв'язку із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» та деяких інших законодавчих актів України» було скасовано ключові норми низки законів України, якими визначалися податкові та митні пільги. І такі зміни, у тому числі, справили негативний вплив на спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків, які були позбавлені державної підтримки. При цьому перелік суб'єктів господарювання – технологічних парків (технопарків), на яких поширювався спеціальний режим інноваційної діяльності, отримав закріплення у преамбулі Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» від 16.07.1999, а саме: «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка» (м. Київ), «Інститут електрозварювання імені Є.О. Патона» (м. Київ), «Інститут монокристалів» (м. Харків), «Вулемаш» (м. Донецьк), «Інститут технічної теплофізики» (м. Київ), «Київська політехніка» (м. Київ), «Інтелектуальні інформаційні технології» (м. Київ), «Укрінфотех» (м. Київ), «Агротехнопарк» (м. Київ), «Еко-Україна» (м. Донецьк), «Наукові і навчальні прилади» (м. Суми), «Текстиль» (м. Херсон), «Ресурси Донбасу» (м. Донецьк), «Український мікробіологічний центр синтезу та новітніх технологій» (УМБЦЕНТ) (м. Одеса), «Яворів» (Львівська область), «Машинобудівні технології» (м. Дніпропетровськ) [18].

Сприяті формуванню системного бачення особливостей припинення стимулюючого правового режиму господарювання покликане висвітлення *порядку припинення* такого режиму:

1. Із дотриманням регуляторних процедур, визначених Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003.

Практика правотворчої діяльності засвідчує чисельні факти ігнорування Верховною Радою України вимог, що висувуються до підготов-

ки, прийняття, відстеження результативності та перегляду регуляторних актів. Найбільшого поширення набули випадки внесення змін та скасування актів законодавства України, що визначають засади впровадження правових засобів стимулюючого характеру, всупереч регуляторним процедурам.

Зокрема, у науковій літературі та засобах масової інформації неодноразово висвітлювалися факти недотримання принципів державної регуляторної політики та етапів здійснення регуляторної діяльності під час підготовки та прийняття Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» та деяких інших законодавчих актів України» [19; 20]. Втім це не завадило продовженню практики прийняття, скасування нормативно-правових актів у спосіб, що суперечить засадам державної регуляторної політики.

Окрім того, що зміст Закону № 2389-IX виходить за межі предмету його регулювання, який мав би стосуватися виключно засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій, норми Закону № 2389-IX, якими було внесено зміни до Господарського кодексу України та виключено ст. 415 («Особливості здійснення господарської діяльності на території пріоритетного розвитку») та скасовано низку законів України, якими визначалися як загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон, так і особливості впровадження спеціальних економічних зон та/або спеціального режиму інвестиційної діяльності на територіях деяких областей, міст України, не відповідають вимогам Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», а саме:

1. Законопроект № 5323, прийнятий як Закон № 2389-IX, не було передбачено у Плані законопроектної роботи Верховної Ради України на 2021 рік, затвердженому Постановою Верховної Ради України від 02.02.2021 № 1165-IX [21]. Зазначений етап фіксації початку роботи з підготовки регуляторних актів є обов'язковим, про що міститься застереження у ст. 7 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Так, наголошено на тому, що у разі, коли регуляторний орган готує або розглядає проект регуляторного акта, який не внесений до затвердженого цим регуляторним органом плану діяльності з підготовки проектів регуляторних актів, цей орган повинен внести відповідні зміни до плану не

пізніше десяти робочих днів з дня початку підготовки цього проекту або з дня внесення проекту на розгляд до цього регуляторного органу, але не пізніше дня оприлюднення цього проекту [22].

Напевно зазначене пояснюється тим, що розробник не ідентифікував законопроект № 5323 як регуляторний. Адже у пояснювальній записці відсутнє будь-яке застереження про регуляторний характер законопроекту № 5323 [23].

2. Розробником законопроекту № 5323 не підготовлено аналізу регуляторного впливу щодо тих норм, які регулюють господарські відносини або адміністративні відносини між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання. Саме така вимога міститься у ст. 8 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності».

3. Розробником не було оприлюднено у порядку та спосіб, визначений ст. 9 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», законопроект № 5323 разом із відповідним аналізом регуляторного впливу.

4. Не проведено експертизу законопроекту № 5323 з боку Державної регуляторної служби України як уповноваженого органу щодо здійснення державної регуляторної політики. Зокрема, відповідно до ст. 30 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», до повноважень уповноваженого органу щодо здійснення державної регуляторної політики, з-поміж іншого, відноситься проведення експертиз проектів законів України, інших нормативно-правових актів, які регулюють господарські відносини та адміністративні відносини між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, надання розробникам цих проектів пропозицій про їх вдосконалення відповідно до принципів державної регуляторної політики.

5. У випадку скасування законів України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», «Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області», «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Луганській області», «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Житомирській області», «Про спеціальний режим інвестиційної

діяльності на території міста Харкова», «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку у Волинській області», «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Чернігівській області», «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Шостки Сумської області», «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» мали б бути вжиті заходи, спрямовані на відстеження результативності зазначених регуляторних актів.

Відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», стосовно кожного регуляторного акта послідовно здійснюються базове, повторне та періодичне відстеження його результативності. Відстеження результативності регуляторного акта включає: виконання заходів з відстеження результативності; підготовку та оприлюднення звіту про відстеження результативності (ч. 2 ст. 10).

У звіті про відстеження результативності регуляторного акта зазначаються:

кількісні та якісні значення показників результативності, що є результатами відстеження результативності;

дані та припущення, на основі яких здійснено відстеження результативності, а також способи їх одержання;

використані методи одержання результатів відстеження результативності (ч. 13 ст. 10 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»).

Як зазначено у ч. 3 ст. 13 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», звіт про відстеження результативності регуляторного акта оприлюднюється шляхом опублікування в друкованих засобах масової інформації регуляторного органу, який прийняв цей регуляторний акт, а у разі їх відсутності – у друкованих засобах масової інформації, визначених цим регуляторним органом, та/або шляхом розміщення на офіційній сторінці цього регуляторного органу в мережі Інтернет.

Однак по теперішній час звіт про відстеження результативності вище перелічених нормативно-правових актів, які було скасовано, не оприлюднено.

Слід наголосити, що у науковій літературі вже висловлено думки щодо можливих методів

та засобів запобігання прийняттю нормативно-правових актів із порушенням вимог законодавства України у сфері державної регуляторної політики. Так, слід підтримати пропозиції В.А. Устименка та Р.А. Джабраїлова щодо необхідності закріплення норми про обов'язковість подання на експертизу до Державної регуляторної служби України проєктів регуляторних актів – законів України. Додатково заслуговує на увагу аргументація науковців про доцільність закріплення у Законі України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» підстав, коли не може бути прийнятий проєкт регуляторного акта – закон України, а саме:

відсутній аналіз регуляторного впливу проєкту закону;

проєкт закону не був оприлюднений;

проєкт закону не був поданий на експертизу до уповноваженого органу;

щодо проєкту закону уповноваженим органом підготовлено експертизу про невідповідність принципам державної регуляторної політики або наявність фактів порушення вимог Закону про регуляторну політику [20, с. 22].

Водночас, у розвиток запропонованих вищевказаними вченими підходів, вбачається за доцільне внести зміни до ст. 47 «Прийняття рішень Верховної Ради» Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України від 10.02.2010 [24], доповнивши новим абз. 7 наступного змісту:

«7. Голосування щодо проєктів законів, що є проєктами регуляторних актів та щодо яких не дотримано процедур, визначених Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», не проводиться, а у разі їх прийняття – чинності не набувають.».

2. Із дотриманням умов господарського договору, яким було надано суб'єкту господарювання спеціальний правовий статус (приватний партнер, концесіонер, учасник індустріального парку тощо), а також відповідних актів спеціального законодавства, якими передбачаються особливості укладення, внесення змін та припинення таких договорів (законодавство про державно-приватне партнерство, про індустріальні парки, концесійне законодавство тощо).

Зазначений порядок припинення характерний для правових засобів стимулювання суб'єктів господарювання, застосування яких відбувалося на договірних засадах. Так, відповідно до ст. 27 Закону України «Про концесію» від

03.10.2019, концесійний договір припиняється у зв'язку із закінченням строку його дії. Дострокове припинення дії концесійного договору здійснюється шляхом його розірвання у випадках, передбачених цим Законом та/або самим договором. Концесійний договір може передбачати можливість його дострокового припинення в односторонньому порядку за письмовим повідомленням однієї сторони без звернення до суду або арбітражу. Зміни до концесійного договору та інформація про припинення концесійного договору публікуються в електронній торговій системі протягом п'яти днів з дня внесення таких змін або припинення відповідного договору [25].

3. Із дотриманням процедурних аспектів, визначених актами спеціального законодавства (у випадках, коли наявність договору не вимагається, а правові засоби стимулюючого характеру застосовуються до суб'єкта господарювання, який набув спеціальний правовий статус на підставі закону).

Зазначене характерне для процедури набуття та припинення статусу резидента Дія Сіті. Зокрема, згідно зі ст. 4 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 15.07.2021, для набуття статусу резидента Дія Сіті юридична особа має звернутися до уповноваженого органу із заявою в порядку, визначеному цим Законом. Юридична особа набуває статусу резидента Дія Сіті з дня внесення відповідного запису до реєстру Дія Сіті з урахуванням положень ч. 7 ст. 2 цього Закону. Юридична особа втрачає статус резидента Дія Сіті з дня внесення відповідного запису до реєстру Дія Сіті з урахуванням положень ч. 7 ст. 2 цього Закону.

Як зазначено у ч. 1 ст. 9 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері цифрової економіки (Уповноважений орган) приймає рішення про втрату статусу резидента Дія Сіті виключно з таких підстав:

1) отримання від резидента Дія Сіті заяви про припинення статусу резидента Дія Сіті;

2) невідповідність резидента Дія Сіті вимогам, визначеним ст. 5 цього Закону, про що уповноважений орган повідомлено шляхом подання резидентом Дія Сіті звіту про відповідність та/або незалежного висновку;

3) невідповідність резидента Дія Сіті вимогам, визначеним п. 1 або 5 ч. 1 ст. 5 цього За-

кону, яку виявлено уповноваженим органом на підставі інформації, отриманої з державних реєстрів, баз даних, інформаційних систем, держателями яких є державні органи, компетентні органи іноземних держав чи міжнародні міжурядові організації, або безпосередньо від компетентних органів іноземних держав, міжнародних міжурядових організацій чи державних органів, за умови, що відповідний орган володіє та надає таку інформацію в межах його повноважень та в порядку, визначеному законодавством;

4) порушення строку подання резидентом Дія Сіті до уповноваженого органу звіту про відповідність та/або незалежного висновку більш як на 20 робочих днів з дня спливу граничного строку, встановленого для подання відповідних документів;

5) повторне послідовне порушення строків подання резидентом Дія Сіті до уповноваженого органу звіту про відповідність та/або незалежного висновку;

6) набрання законної сили рішенням суду, яким встановлено обставину невідповідності резидента Дія Сіті вимогам, визначеним ст. 5 цього Закону [26].

Висновки. За підсумками виконаного дослідження можна дійти наступних висновків:

спираючись на практику правотворчої та правозастосовної роботи, виділено деякі спільні умови, які характеризують підстави, форми та порядок припинення застосування різних правових засобів стимулюючого характеру, які утворюють однойменний режим;

запропоновано виділити наступні підстави припинення стимулюючого правового режиму господарювання: 1) завершення строку дії стимулюючого правового режиму господарювання; 2) досягнення мети впровадження стимулюючого правового режиму господарювання; 3) скасування стимулюючого правового режиму господарювання;

запропоновано виділити наступні форми припинення стимулюючого правового режиму господарювання: 1) припинення стимулюючого правового режиму господарювання із виключенням як елементу правової системи держави (території пріоритетного розвитку, частково спеціальні (вільні) економічні зони); 2) припинення стимулюючого правового режиму господарювання на певній території держави чи у галузі економіки; 3) припинення стимулюючого правового режиму господарювання щодо певного (-их) суб'єкта (-ів) господарювання;

запропоновано виділити наступний порядок припинення стимулюючого правового режиму господарювання: 1) із дотриманням регуляторних процедур, визначених Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003; 2) із дотриманням умов господарського договору, яким було надано суб'єкту господарювання спеціальний правовий статус (приватний партнер, концесіонер, учасник індустріального парку тощо), а також відповідних актів спеціального законодавства, якими передбачаються особливості укладення, внесення змін та припинення таких договорів (законодавство про державно-приватне партнерство, про індустріальні парки, концесійне законодавство тощо); 3) із дотриманням процедурних аспектів, визначених актами спеціального законодавства (у випадках, коли наявність договору не вимагається, а правові засоби стимулюючого характеру застосовуються до суб'єкта господарювання, який набув спеціальний правовий статус на підставі закону);

встановлено, що практика правотворчої діяльності засвідчує чисельні факти ігнорування Верховною Радою України вимог, що висуваються до підготовки, прийняття, відстеження результативності та перегляду регуляторних актів. Виявлено, що найбільшого поширення набули випадки внесення змін та скасування актів законодавства України, що визначають засади впровадження правових засобів стимулюючого характеру, всупереч регуляторним процедурам (виключення ст. 415 Господарського кодексу України «Особливості здійснення господарської діяльності на території пріоритетного розвитку», скасування низки законів України, якими визначалися як загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон, так і особливості впровадження спеціальних економічних зон та/або спеціального режиму інвестиційної діяльності на територіях деяких областей, міст України тощо);

обґрунтовано, що прийняття чи скасування нормативно-правових актів, які предметно охоплюють питання запровадження чи припинення правових засобів стимулюючого характеру, у спосіб, що суперечить принципам державної регуляторної політики призводить до порушення засад правового господарського порядку в Україні, поглибленню деструктивних процесів, які отримують вияв у гальмуванні розвитку пріоритетних галузей економіки, зниженні

інвестиційної привабливості країни, виникненні недовіри з боку іноземних інвесторів тощо. У зв'язку з цим, запропоновано внести зміни до ст. 47 «Прийняття рішень Верховної Ради» Регламенту Верховної Ради України, доповнивши новим абз. 7 наступного змісту:

«7. Голосування щодо проєктів законів, що є проєктами регуляторних актів та щодо яких не дотримано процедур, визначених Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», не проводиться, а у разі їх прийняття – чинності не набувають.»

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Курепіна О.Ю. Стимулюючий правовий режим господарювання у системі господарського права: поняття та співвідношення зі спеціальним режимом господарювання. *Економіка та право*. 2023. № 3. С. 18–40. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2023.03.018>.
2. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон: Закон України від 13.10.1992 № 2673-ХІІ. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12#Text> (втратив чинність).
3. Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області: Закон України від 24.12.1998 № 356-ХІV. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356-14#Text> (втратив чинність).
4. Про заходи щодо державної підтримки суднобудівної промисловості в Україні: Закон України від 18.11.1999 № 1242-ХІV. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1242-14/ed20120601#Text>.
5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № № 436-ІV. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
6. Критерії оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на подолання наслідків, спричинених коронавірусною хворобою COVID-19, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 200. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/200-2021-%D0%BF#Text>.
7. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>.
8. Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні: Закон України від 17.12.2020 № 1116-ІХ. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text>.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України від 09.07.2022 № 2389-ІХ. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>.

10. Стратегія економічного розвитку Донецької та Луганської областей на період до 2030 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.03.2021 № 1078-р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1078-2021-%D1%80#Text>.

11. Устименко В., Джабраїлов Р., Гудіма Т. Пріоритетні напрями формування правового поля повоєнного відновлення економіки України. *Право України*. 2023. № 9. С. 9–23.

12. Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>.

13. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

14. Устименко В., Джабраїлов Р. Правове забезпечення повоєнного відновлення постраждалих територій України на засадах резиліентності. *Четверті наукові читання пам'яті академіка В.К. Мамутова* (м. Київ-Одеса, 30 червня 2023 р.). Наук. ред. В.А. Устименко. Київ-Одеса-Чернігів : Десна Поліграф, 2023. С. 6–10.

15. Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення регіонів та територій (реєстр. № 5323). *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1395133>.

16. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» та деяких інших законодавчих актів України»: Закон України від 25.03.2005 № 2505-IV. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-15#Text>.

17. Про розвиток літакобудівної промисловості: Закон України від 12.07.2001 № 2660-III. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2660-14#Text>.

18. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків: Закон України від 16.07.1999 № 991-XIV. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14#Text>.

19. Зельдіна О.Р. Теоретичні аспекти спеціального режиму господарювання: дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Донецьк, 2007. 317 с.

20. Устименко В.А., Джабраїлов Р.А. Сучасний стан та проблеми реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності. *Треті наукові читання пам'яті академіка В.К. Мамутова* (м. Київ, 20 липня 2021 р.). Наук. ред. В.А. Устименко. Київ-Ірпінь: НАН України; ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України», 2021. С. 6–28.

21. План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2021 рік, затверджений Постановою Верховної Ради України від 02.02.2021 № 1165-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1165-20#Text>.

22. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>.

23. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про засади державної регіональної політики»». *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/645845>.

24. Регламент Верховної Ради України, затверджений Законом України від 10.02.2010 № 1861-VI. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>.

25. Про концесію: Закон України від 03.10.2019 № 155-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-IX#Text>.

26. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15.07.2021 № 1667-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>.

Курепіна О.Ю. ПІДСТАВИ, ФОРМИ ТА ПОРЯДОК ПРИПИНЕННЯ СТИМУЛЮЮЧОГО ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Запропоновано виділити наступні підстави припинення стимулюючого правового режиму господарювання: 1) завершення строку дії стимулюючого правового режиму господарювання; 2) досягнення мети впровадження стимулюючого правового режиму господарювання; 3) скасування стимулюючого правового режиму господарювання. Запропоновано виділити наступні форми припинення стимулюючого правового режиму господарювання: 1) припинення стимулюючого правового режиму господарювання із виключенням як елементу правової системи держави (території пріоритетного розвитку, частково спеціальні (вільні) економічні зони); 2) припинення стимулюючого правового режиму господарювання на певній території держави чи у галузі економіки; 3) припинення стимулюючого правового режиму господарювання щодо певного (-их) суб'єкта (-ів) господарювання. Запропоновано виділити наступний порядок припинення стимулюючого правового режиму господарювання: 1) із дотриманням регуляторних процедур, визначених Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003; 2) із дотриманням умов господарського договору, яким було надано суб'єкту господарювання спеціальний правовий статус (приватний партнер, концесіонер, учасник індустріального парку тощо), а також відповідних актів спеціального законодавства, якими передбачаються особливості укладення, внесення змін та припинення таких договорів (законодавство про державно-приватне партнерство, про індустріальні парки, концесійне законодавство тощо); 3) із дотриманням процедурних аспектів, визначених

актами спеціального законодавства (у випадках, коли наявність договору не вимагається, а правові засоби стимулюючого характеру застосовуються до суб'єкта господарювання, який набув спеціальний правовий статус на підставі закону). Виявлено, що найбільшого поширення набули випадки внесення змін та скасування актів законодавства України, що визначають засади впровадження правових засобів стимулюючого характеру, всупереч регуляторним процедурам. У зв'язку з цим, запропоновано внести зміни до ст. 47 «Прийняття рішень Верховної Ради» Регламенту Верховної Ради України, доповнивши новим абз. 7 наступного змісту: «7. Голосування щодо проєктів законів, що є проєктами регуляторних актів та щодо яких не дотримано процедур, визначених Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», не проводиться, а у разі їх прийняття – чинності не набувають.».

Ключові слова: стимулюючий правовий режим господарювання, підстави припинення, форми припинення, порядок припинення, регуляторні процедури.

Kurepina O.Yu. GROUNDS, FORMS AND PROCEDURE FOR TERMINATION OF THE LEGAL REGIME STIMULATING ECONOMIC ACTIVITIES

Proposed grounds for termination of the stimulative legal regime of economic activity include: 1) expiration of the term of the stimulative legal regime of economic activity; 2) achievement of the purpose of implementing the stimulative legal regime of economic activity; 3) repeal of the stimulative legal regime of economic activity. Proposed forms of termination of the stimulative legal regime of economic activity include: 1) termination of the stimulative legal regime of economic activity by excluding it as an element of the legal system of the state (territories of priority development, partially special (free) economic zones); 2) termination of the stimulative legal regime of economic activity in certain territories of the state or in the economic sector; 3) termination of the stimulative legal regime of economic activity regarding certain economic entities. The following procedure for termination of the stimulative legal regime of economic activity is proposed: 1) with compliance with regulatory procedures defined by the Law of Ukraine «On the Principles of State Regulatory Policy in the Field of Economic Activity» dated September 11, 2003; 2) with compliance with the terms of the economic agreement granting the economic entity a special legal status (private partner, concessionaire, participant in industrial parks, etc.), as well as relevant acts of special legislation providing for the peculiarities of conclusion, amendment, and termination of such agreements (legislation on public-private partnerships, on industrial parks, concession legislation, etc.); 3) with compliance with procedural aspects defined by acts of special legislation (in cases where the presence of an agreement is not required, and legal means of a stimulating nature are applied to an economic entity that has acquired a special legal status under the law). It has been found that the most common cases involve amending and repealing laws of Ukraine that define the principles of implementing legal means of a stimulating nature, contrary to regulatory procedures (excluding Article 415 of the Economic Code of Ukraine «Features of Economic Activity in Priority Development Areas», repealing a number of laws of Ukraine that defined both the general principles of creating and functioning of special (free) economic zones and the specifics of implementing special economic zones and/or special regime of investment activity in the territories of certain regions, cities of Ukraine etc.). Therefore, it is proposed to amend Article 47 «Decision-Making of the Verkhovna Rada» of the Verkhovna Rada Regulations of Ukraine by adding a new paragraph 7 with the following content: «7. Voting on bills that are draft regulatory acts and for which the procedures defined by the Law of Ukraine «On the Principles of State Regulatory Policy in the Field of Economic Activity» have not been followed, shall not be conducted, and if they are adopted, they shall not take effect.».

Key words: legal regime stimulating economic activities, grounds for termination, forms of termination, procedure for termination, regulatory procedures.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Барсуک М.А.,

кандидатка юридичних наук,

суддя

Північного апеляційного господарського суду

УДК 349.2

DOI 10.32782/2663-5666.2024.1.7

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ УЗГОДЖЕННЯ ДІЇ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СУДДІВ ІЗ СТАНДАРТАМИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Вступ. Принцип гендерної рівності, якому все більша увага приділяється українських вчених [див., напр.: 1–4], за своєю сутністю, містить вимоги щодо забезпечення рівності, яка характеризується особливими соціально-конструктивними характеристиками. При цьому слід мати на увазі, що рівність, як така, є «фундаментальним (основоположним) принципом прав людини, а також соціальної вихідною засадою соціальної справедливості, котра значною мірою впливає на соціальне, економічне та політичне благополуччя суспільства і членів суспільства та на процес забезпечення безпеки держави в цілому» [5, с. 80]. Отже, рівність також є основою (базисом) для сучасного суспільства, котре цілісно прагне соціального та економічного прогресу, а також конструктивної та продуктивної взаємодії з іншими суспільствами для досягнення сталого розвитку всього людства. У зв'язку із цим слід зазначити, що: по-перше, усі люди в силу встановленого правопорядку є рівними, а тому судді не можуть бути дискриміновані поряд із ін. людьми (зокрема, тими, хто має статус працівника) не інакше як з мотивів належного виконання службових обов'язків та за умов адекватної компенсації відповідних обмежень; по-друге, рівність у сфері соціального захисту є безумовною, а нерівність в цій сфері може тлумачитись в якості загальної (за психофізіологічними та ін. загальними соціальними характеристиками, зокрема, за ознаками статі, віку, стану здоров'я та ін.) та професійної (враховуючи професійно обумовлені соціальні ризики) позитивної дискримінації. При цьому зауважимо, що на практиці судді можуть одночасно існувати в сукупності різних соціальних ризиків, зокрема, як судді, як жінки, як особи з особливими сімейними обов'язками та особи з інвалідністю. Однак,

цілком очевидно, що в забезпеченні соціальної безпеки суддів (насамперед, шляхом їх соціального захисту) найбільшого поширення в дійсності набуває саме комбінація професійно та гендерно обумовлених ризиків, що актуалізує потребу дослідження узгодженості дії правового механізму соціального захисту суддів із стандартами гендерної рівності.

Комплексний аналіз наявної наукової літератури дозволяє дійти думки, що: по-перше, наразі соціально-правове значення узгодження дії правового механізму соціального захисту суддів із стандартами гендерної рівності ще не було предметом окремої наукової розвідки; по-друге, соціально-правова значимість гендерної рівності в контексті соціального захисту працівників наразі є питанням, якому поступово починає приділятися увага вітчизняних учених і дослідників, серед яких: Л.П. Амелічева [6], В.М. Венедіктова [7], В.С. Вишновецька [8], В.В. Гладкий [9], М.В. Клименко [1], Н.В. Кушнір [2], В.М. Павліченко [3], Д.В. Світовенко [10], О.В. Черноус [11] та ін. Ґрунтуючись на наукових працях цих та ін. науковців можемо проаналізувати соціально-правову значимість взаємозв'язок існуючого в Україні правового механізму соціального захисту суддів із стандартами гендерної рівності, які застосовуються щодо суддів в Україні.

Відтак, *мета* статті полягає у з'ясуванні соціально-правового значення узгодження дії правового механізму соціального захисту суддів із стандартами гендерної рівності. Для досягнення означеної мети необхідно виконати такі *завдання*: 1) на основі сучасної концепції нейтральності універсалізації правового статусу працівника сформулювати сутність гендерно-нейтрального статусу судді; 2) конкретизувати обставини, які засвідчують соціально-правове значення уз-

годження правового механізму соціального захисту суддів із стандартами гендерної рівності; 3) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Щонайперше, слід зазначити, що правовий статус судді, а отже й можливість набуття суддею права на соціальний захист (подальша реалізація ним такого статусу), в загальному контексті має тлумачитись в гендерно-нейтральному контексті. У теоретичному та практичному сенсі сприяє цьому існуюча на сьогодні т. зв. концепція «принципу нейтральності універсалізації правового статусу працівника» [9, с. 105-106]. Враховуючи це зазначимо, що *гендерно-нейтральний статус судді у контексті соціального захисту суддів* означає, що: 1) будь-який суддя має володіти у відносинах з приводу його соціального захисту універсальним статусом судді, що не може залежати від статі судді, до того часу, доки врахування цієї обставини не набуде значення в сенсі досягнення мети соціального захисту; 2) всі суб'єкти, які здійснюють заходи соціального захисту суддів, мають покращувати умови, за яких кожен суддя, незалежно від своєї статі, спроможний реалізувати свої соціальні права.

Враховуючи особливості гендерної рівності, доходимо висновку, що сама по собі ідея гендерної рівності, а так само – забезпечення гендерної рівності загалом (також у системі правосуддя та у сфері соціального захисту суддів, зокрема) характеризується помітною соціально-правовою значимістю. Закономірним чином є й те, що забезпечення гендерної рівності є однією із ключових ідей цивілізаційного розвитку правового механізму соціального захисту суддів, а також невід'ємним елементом його європеїзації, враховуючи поточні євроінтеграційні завдання України, а також досвід впровадження державами-членами ЄС ідеї гендерної рівності в системі соціального захисту суддів. Конкретизуючи соціально-правове значення узгодження правового механізму соціального захисту суддів із стандартами гендерної рівності зазначимо, що така значимість відповідної засадничої ідеї полягає у наступному:

1. Гендерна рівність забезпечує справедливе набуття та реалізацію соціальних прав і можливостей суддів, враховуючи також й сферу їх соціального захисту. Так, слід зазначити, що в системі правосуддя, в якій дотримуються стандарти гендерної рівності, забезпечується рівний доступ до набуття та реалізації соціальних прав судді (як людини і громадянина, як працівника в цілому і як судді, зокрема), а насамперед – на-

буття і реалізації права на соціальний захист, незалежно від їхньої статі. Тобто, ні чоловіки, ні жінки зі статусом судді не повинні стикатися з обмеженнями чи перешкодами у доступі до соціальних послуг, соціальної допомоги та пільг, а також інших можливостей у соціальній сфері лише у зв'язку з їх статтю. На цю ж обставину звертає увагу Н.О. Бабич [12, с. 76]. Особливо актуальним це питання постає щодо жінок, адже «саме жінки (дівчата) часто є жертвами гендерного насильства, насильства в сім'ї, сексуальних домагань та дискримінації за ознакою вагітності, материнства тощо. Така дискримінаційна практика, що цілком очевидно, не тільки суперечить моральності та етичності сучасного співжиття людей, але й негативно впливає на спроможність жінок повною мірою брати участь у житті суспільства, в тому числі реалізувати свій трудовий потенціал в сфері праці та зайнятості» [12, с. 77]. Саме тому, цілком очевидним є те, що в Україні, як в правовій, соціальній та демократичній державі, справедливе (в гендерному контексті) набуття та реалізація соціальних прав і можливостей суддів, враховуючи також й сферу їх соціального захисту, є: по-перше, обов'язком держави, що впливає з її характеристики, як соціальної держави; по-друге, предметом законного очікування кожного судді (людини у цілому), що сприяє конструктивізації соціального (професійного та позапрофесійного) життя судді.

2. Гарантування та цілісне забезпечення гендерної рівності відіграє ключову роль у формуванні інклюзивного громадянського суспільства в цілому, що дозволяє також виключити або мінімізувати прояви гендерної дискримінації як у системі правосуддя України в цілому, так і в галузі соціального захисту суддів, зокрема. Отже, дотримання стандартів гендерної рівності дозволяє запобігати ситуації, коли судді певної статі можуть мати більші складності чи обмеження в отриманні соціальних послуг, соціальної допомоги, пільг, порівняно із суддями іншої статі (за виключенням ситуацій, коли застосовуються заходи позитивної гендерної дискримінації). Зокрема, жінки-судді можуть зіткнутися з проявами дискримінації при отриманні соціальних послуг з догляду за дітьми, а чоловіки-судді можуть зіткнутися з перешкодами щодо отримання відпустки з догляду за дитиною.

3. Забезпечення гендерної рівності насправді сприяє мінімізації різноманітних соціальних ризиків, що у свою чергу сприяє створенню со-

ціально безпечних умов буття для суддів, внаслідок чого у суддів дієво розширюються можливості та покращуються умови отримання благ від соціального захисту, що призводить до підвищення їх соціального добробуту. також членів їхніх сімей). З огляду на це, у тому випадку, коли в системі правосуддя в цілому та у рамках функціонування правового механізму соціального захисту суддів зокрема дотримуються стандарти гендерної рівності судді, незалежно від статі, можуть почуватися захищеними (у належній безпеці від потрапляння та перебування у стані соціальної вразливості), будучи впевненими в тому, що їхні права та інтереси захищені (а коли вони опиняться у складній життєвій ситуації, вони зможуть отримати відповідні послуги, допомогу та пільги, вільно звертатися за допомогою та підтримкою, не боячись при цьому дискримінації чи обмежень через свою стать), і вони можуть ефективніше виконувати свої професійні обов'язки, а також брати участь у соціальному житті загалом.

4. Забезпечення гендерної рівності дозволяє сприяти професійному розвитку судді, а отже – є наріжною ідеєю трудо-правових форм соціального захисту суддів в Україні. Викладена соціально-правова характеристика гендерної рівності в системі правосуддя в цілому та у сфері соціального захисту суддів, зокрема, пояснюється насамперед тим, що гендерна рівність прямо чи опосередковано створює рівні можливості для професійного розвитку працівників та працівниць зі статусом судді, а отже – створює рівні можливості для отримання доступу до навчання, підвищення кваліфікації тощо, що є необхідним для успішного провадження їх діяльності (у зв'язку із цим судді обох статей набувають змоги повною мірою розвивати, актуалізувати свої професійні навички та компетенції, а отже – перебувати у достатньо соціально безпечному стані). Зважаючи на це, судді в однаковій мірі можуть підвищувати свою професійну цінність, професійну конкурентоспроможність на ринку праці (серед високопрофесійних юристів), а отже, можуть задовольняти свої потреби у професійному розвитку, задоволення чого також збільшує рівень соціальної безпеки судді.

5. Забезпечення гендерної рівності сприяє формуванню здорового психологічного клімату в системі правосуддя України, а відповідно дружнього професійного середовища, що є важливим для досягнення соціальної безпеки судді, а також для ефективного здійснення заходів соціального захисту суддів відповідно до прин-

ципу соціальної відповідальності та соціальної солідарності. У цьому контексті слід мати на увазі, що здоровий психологічний клімат (у системі правосуддя в цілому та у сфері соціального захисту, зокрема) – це результат здійснення заходів щодо соціального захисту суддів, а також середовище, в якому досягається мета соціального захисту суддів шляхом виконання вимог зазначених принципів (адже соціальний захист здійснюється не лише державою в особі відповідних органів публічної служби та їх посадових осіб, але й самими суддями щодо себе та щодо колег). Це пояснюється тим, що здоровий психологічний клімат передбачає те, що всі суб'єкти, відповідальні за соціальну безпеку суддів (зокрема, і самі судді), по-перше, поважають людську гідність кожного судді, а тому є нетолерантними до дискримінації за ознакою статі, а також дискримінації за іншими ознаками (зокрема, такими як релігійні переконання, національність, раса тощо). У відповідних умовах безумовна повага до людської гідності кожного судді проявляється через визнання та повагу до його індивідуальності, професіоналізму та права на власну думку, незалежно від того: чи є конкретний суддя чоловіком чи жінкою; чи об'єктивує (виражає себе в практичній дійсності) себе суддя як «насправді» представник конкретної статі, а саме так, як цього очікує гендерно стереотипізована частина суспільства. По-друге, поважно ставляться до індивідуальних рис та потреб кожного судді, незалежно від статі відповідного судді. У цьому контексті важливо розуміти, що індивідуальні риси та потреби кожного судді можуть включати різні аспекти та фактори, які можуть бути важливими для забезпечення їх соціально-безпечного буття, а насамперед – загальносоціального та професійного благополуччя. Важливість цього складно недооцінити адже насправді ефективність роботи судді, як і будь-якого іншого працівника, часто безпосередньо залежить від того, наскільки такий працівник може реалізувати власний соціальний потенціал загалом і трудовий потенціал, зокрема.

6. Забезпечення гендерної рівності сприяє скороченню гендерних стереотипів (упередженості), а саме стереотипів про те, як повинні поводитися чоловіки та жінки у сучасному суспільстві та на роботі, що скорочують таким чином соціальні можливості як жінок, так і чоловіків, а саме – вільно розвиватися, перебуваючи у соціально безпечному стані, задовольняючи свої прагнення. Отже, дотримання стандартів гендерної рівності сприяє тому, що судді обох

статей здатні без будь-якого осуду користуватися соціальними правами, зокрема, які пов'язані із соціальним захистом. Зокрема, у такому разі жінки-судді не будуть піддаватися тиску чи критиці за те, що вони не йдуть у декретну відпустку, оскільки вони мали б піти у таку відпустку з гендерно упереджених міркувань, а чоловіки-судді можуть без осуду з боку колег та суспільства взяти декретну відпустку для догляду за дитиною, якщо це відповідає інтересам дитини та сім'ї.

Висновки. Приймаючи до уваги слід зазначити, що гендерна рівність, будучи специфічною формою вираження рівності, вимагає справедливого (в контексті соціальної справедливості насамперед) та поважного (в контексті людської гідності та суб'єктивних прав людини) ставлення до всіх людей (тобто, й суддів) без винятку, незалежно від їх статі [5, с. 81-82]. У зв'язку із цим, доходимо цілком логічного висновку, що створення умов гендерної рівності в системі правосуддя створює умови для належної дії правового механізму соціального захисту суддів, а дія цього правового механізму забезпечує у свою чергу сприяє ефективному забезпеченню умов гендерної рівності. Таким чином, становлення сучасної доктрини соціального захисту суддів неможливе без узгодження його змісту із стандартами гендерної рівності суддів, що закономірно, приймаючи до уваги соціально-правове значення кореляційного зв'язку гендерної рівності та правового механізму соціального захисту суддів, яка полягає серед іншого в наступному: по-перше, гендерна рівність є основоположною соціально-правовою ідеєю, у відповідності до стандартів якої державою у процесі реалізації нею соціальної функції забезпечується існування умов справедливого набуття (володіння, користування), а також задоволення здійснення соціальних прав та можливостей суддів. По-друге, забезпечення розглядуваної рівності сприяє формуванню інклюзивного середовища у системі правосуддя, яке сприяє мінімізації множини соціальних ризиків, обумовлених проявами гендерної дискримінації, а відтак – формує соціально безпечні умови буття суддів (певним чином й членів його сім'ї). По-третє, гендерна рівність у сфері соціального захисту суддів уможливило комплексне забезпечення повноцінного професійного зростання суддів. По-четверте, об'єктивізація гендерної рівності сприяє формуванню здорової психологічної атмосфери серед суддів, що є особливою умовою дії правового механізму соціального захисту суддів. По-п'яте, вико-

нання вимог гендерної рівності уможливило комплексне руйнування усталених гендерних стереотипів, як в системі правосуддя, так і в суспільстві загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Клименко М.В. Гендерна рівність у трудових правовідносинах: питання сьогодення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Вип. 90. С. 77-82. doi:10.32837/apdp.v0i90.3210.
2. Кушнір Н.В. Теоретичні засади реалізації гендерної рівності у трудовому праві України: дис. ... д-ра філос.: 081. Харків, 2020. 208 с.
3. Павліченко В.М. Забезпечення гендерної рівності в трудових відносинах за участю працівників митних органів України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 78, Ч. 1. С. 320-325. doi:10.24144/2307-3322.2023.78.1.52.
4. Світовенко Д.В. Форми та способи реалізації принципу гендерної рівності за трудовим законодавством України: дис. ... д-ра філос.: 081. Київ, 2023. 248 с.
5. Барсук М.А. Значимість просування ідеї гендерної рівності в системі правосуддя України. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах Євроінтеграції*: зб. матеріалів інформац.-просвітн. форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 79-82.
6. Амелічева Л.П. Щодо поняття гендерної ідентичності людини у світлі прав на її особисте життя та на гідні умови праці. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI ст.*: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса: Гельветика, 2022. Т. 1. С. 512-514.
7. Венедіктова В.М. Гендерна характеристика сучасного трудового законодавства України. *Право і безпека*. 2006. № 5. С. 85-88.
8. Вишновецька С.В., Пінчук О.Б. Проблема недопущення дискримінації в трудових відносинах. *Юридичний вісник*. 2015. № 1. С. 81-85.
9. Гладкий В.В. Засада нейтральності універсалізації правового статусу працівника. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах Євроінтеграції*: зб. матеріалів інформац.-просвітн. форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 102-107.
10. Світовенко Д.В. Гендер і гендерна рівність в контексті трудового права. *Соціальне право*. 2021. № 3. С. 140-146.
11. Чорноус О.В. Правові основи проходження служби в органах внутрішніх справ особами жіночої статі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Луганськ, 2010. 19 с.
12. Бабич Н.О. Реалізація соціальної функції держави в контексті гендерної рівності. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах Євроінтеграції*: зб. матеріалів інформац.-просвітн. форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 75-78.

Барсук М.А. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ УЗГОДЖЕННЯ ДІЇ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СУДДІВ ІЗ СТАНДАРТАМИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Стаття присвячена з'ясуванню соціально-правового значення узгодження дії правового механізму соціального захисту суддів із стандартами гендерної рівності. Встановлюється, що соціальна безпека суддів в Україні заходами соціального захисту найбільш ефективно може досягатись з урахуванням сформованої у вітчизняній доктрині права концепції «принципу нейтральності універсалізації правового статусу працівника». У зв'язку із цим, наголошується на тому, що соціальний захист суддів має здійснюватися крізь призму його гендерно-нейтрального статусу, що обумовлює дію двох застережень. Перше – будь-який суддя має володіти у відносинах з приводу його соціального захисту універсальним статусом судді, що не може залежати від статі судді, до того часу, доки врахування статі судді не набуде значення в сенсі адекватного забезпечення стану соціальної безпеки судді. Друге – усі суб'єкти, на яких покладено обов'язок здійснювати заходи соціального захисту судді, повинні покращувати умови, за яких кожен суддя, незалежно від своєї статі, спроможний набувати та реалізовувати свої соціальні права. У зв'язку із цим автором наголошується на тому, що узгодження правового механізму соціального захисту суддів із стандартами гендерної рівності характеризується соціально-правовим значенням. По-перше, гендерна рівність забезпечує справедливе набуття та реалізацію соціальних прав і можливостей суддів, враховуючи також й сферу їх соціального захисту. По-друге, гарантування та цілісне забезпечення гендерної рівності відіграє ключову роль у формуванні інклюзивного громадянського суспільства в цілому, що дозволяє також виключити або мінімізувати прояви гендерної дискримінації. По-третє, забезпечення гендерної рівності насправді сприяє мінімізації різноманітних соціальних ризиків, що у свою чергу сприяє створенню соціально безпечних умов буття для суддів. По-четверте, забезпечення гендерної рівності дозволяє сприяти професійному розвитку судді, а отже – є наріжною ідеєю трудо-правових форм соціального захисту суддів в Україні. По-п'яте, забезпечення гендерної рівності сприяє формуванню здорового психологічного клімату в системі правосуддя України, а відповідно дружнього професійного середовища, що є важливим для досягнення соціальної безпеки судді, а також для ефективного здійснення заходів соціального захисту суддів відповідно до принципу соціальної відповідальності та соціальної солідарності. По-шосте, забезпечення гендерної рівності сприяє скороченню гендерних стереотипів, які нівелюють заходи соціального захисту суддів.

Ключові слова: гендерна дискримінація, гендерна рівність, інклюзивне суспільство, механізм соціального захисту, соціальна безпека, соціальне право, соціальний захист, судді, толерантність.

Barsuk M.A. The social and legal significance of coordinating the operation of the legal mechanism for the social protection of judges with the standards of gender equality

The article delves into the social and legal implications of aligning the functionality of the legal framework governing the social protection of judges with the principles of gender equality. It asserts that ensuring the social security of judges in Ukraine, through social protection measures, can be optimally achieved by adhering to the concept of the "principle of neutrality of universalization of the legal status of an employee" as outlined in domestic legal doctrine. The article underscores that the social protection of judges should be administered with regard to the gender-neutral status of the judge, emphasizing two key reservations. Firstly, it posits that every judge should possess the universal status of a judge concerning their social protection, irrespective of gender (it suggests that considerations of a judge's gender should only become relevant in ensuring the judge's social security adequately). The second reservation underscores that all entities tasked with executing social protection measures for judges must enhance the conditions enabling each judge, regardless of gender, to attain and exercise their social rights. This emphasizes the importance of creating an inclusive environment where judges, irrespective of their gender, have equal access to and can fully benefit from social protection measures. The author highlights the social and legal significance of aligning the legal mechanism for the social protection of judges with gender equality standards. Firstly, gender equality ensures equitable access to and utilization of social rights and opportunities for judges, considering the extent of their social protection. Secondly, ensuring comprehensive gender equality is pivotal in shaping an inclusive civil society, which helps eradicate or mitigate instances of gender discrimination. Thirdly, the promotion of gender equality significantly mitigates various social risks, thereby fostering socially secure living conditions for judges. Fourthly, gender equality advocacy facilitates the advancement of judges' professional growth, serving as a fundamental concept underpinning labor and legal frameworks for social protection in Ukraine. Fifthly, gender equality efforts foster a conducive psychological atmosphere within the Ukrainian judicial system, nurturing a supportive professional milieu essential for judges' social security and the effective execution of social protection initiatives in alignment with principles of social responsibility and solidarity. Lastly, gender equality initiatives aid in dispelling gender stereotypes, ensuring equitable social protection measures for judges.

Key words: gender discrimination, gender equality, inclusive society, judges, social law, social protection mechanism, social protection, social security, tolerance.

УДК 349.3: 368.914
DOI 10.32782/2663-5666.2024.1.8**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАГАЛЬНИХ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ВИДІВ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ**

Вступ. Актуальність дослідження соціальної функції держави набуває вагомого значення в контексті необхідності реалізації державою напрямків своєї діяльності за принципами суспільної корисності, соціальної обумовленості та відповідності задекларованих цілей потребам соціуму. Соціальне забезпечення та захист впливають на формування не лише соціальної, але і правової держави, визначають її призначення, зміст та напрямки діяльності.

Здійснення соціальної функції вийшла за межі виключної компетенції держави у зв'язку з реформуванням національного законодавства відповідно до принципів міжнародних зобов'язань України, в тому числі, в галузі соціальної функції. Це стосується міжнародних договорів щодо запобігання насильству стосовно жінок, захисту прав осіб з інвалідністю, протидії торгівлі людьми та інших.

Реалізація різноманітних функцій держави не повинна допускати створення соціальної напруги та нерівності, тому доречно звернутися до питання взаємодії соціальної з деякими іншими функціями держави, яка виявляється у таких аспектах.

Вперше положення щодо соціальної спрямованості держави та ідеї захисту прав людини почали висувувати античні мислителі. Їх напрацювання в галузі визначення соціальної функції та проблем її реалізації були удосконалені та дістали подальший розвиток в юридичній літературі у працях таких вітчизняних та інших авторів, як І. Арістова, В. А. Багрій, Н. В. Галіцина, С. Горбатюк, М. І. Іншин, А. Є. Краковська, Д. М. Сковронський, О. Скакун, В. Скуратівський та інших. Реалізація державою соціальної функції, як складової соціальної політики, досліджені В. Т. Венцель, В. М. Купрійчук, О. Ф. Новіковою, О. В. Паньковою, О. Г. Сидорчук, Н. В. Флорескул. Позиції дослідників не різняться значною мірою, а, навпаки, розширюють сутність соціальної функції держави у зв'язку зі зміною потреб суспільства та з урахуванням процесу глобалізації.

Метою статті є характеристика соціальної функції індивідуально та в комплексі з іншими функціями держави, визначення її ознак та напрямків життєдіяльності, в яких вона гарантується та реалізується.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі відсутній аксіоматичний підхід до визначення ознак соціальної функції держави та їх класифікації.

В. Т. Венцель та В. М. Купрійчук пропонують вважати, що «прикметною ознакою соціальної функції сучасних демократично орієнтованих держав є розширення соціальних свобод, трансформація ціннісних орієнтацій, що відбувається на тлі прискореного технологічного розвитку та загострення глобальних проблем» [1, с. 110]. І хоча автори не висувують власну класифікацію ознак, умовно їх можна розділити на такі категорії:

1. Діяльність держави, яка ґрунтується на відповідності сучасним потребам суспільства, аналізі змін та спробам задовольнити нові потреби своїх громадян.

2. Держава не може існувати поза новими тенденціями, тому напрямки її діяльності мають враховувати не лише внутрішньодержавні проблеми, а й міжнародні процеси.

І. В. Арістова сформулювала підхід до класифікації соціальних прав «при якому вони чітко розмежовуються залежно від сфери їх здійснення. До них відносимо: право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; право на соціальний захист; право на житло; право на охорону здоров'я; право на отримання соціальних пільг, дотацій та компенсацій» [2, с. 20].

Спираючись на наведену позицію, автор виділила такі ознаки досліджуваного явища:

1. Має законодавче регулювання.

2. «Є похідною від соціальних завдань, які взяла на себе держава, з одного боку, та засобом реалізації соціальних прав людини та громадянина – з другого» [19, с. 20].

3. Є внутрішнім напрямком діяльності держави, оскільки об'єктом регулювання виступають первинні права людини.

4. Виконання та контроль за виконанням соціальної функції покладено на систему органів влади, що мають виключну компетенцію у цій сфері.

5. Переважна реалізація відбувається у таких правових формах: правотворча, правозастосовна, правоохоронна.

6. Законодавство у цій галузі є визначеним та містить механізм захисту прав.

7. Держава гарантує та надає доступ до соціального забезпечення певним категоріям громадян.

Е. М. Макаренко, А. М. Михненко та В. А. Скурятівський [3, с. 657] виокремлюють такі групи ознак соціальної функції залежно від способів державного регулювання:

Регулятивні: стимулювання державою суспільства та індивідів до активної діяльності, самоорганізації та самозахисту.

Соціально-захисні: відображають державні соціальні гарантії, спрямовані на забезпечення соціальних прав громадян у разі зміни їх статусу чи настання визначених умов.

Стабілізаційно-адаптивні: виявляються у діяльності держави, спрямованої на узгодження інтересів суспільства, урегулювання суперечностей правовими засобами, дотримання соціальної справедливості.

У наведених позиціях автори хоч і виділяють ознаки досліджуваного правового явища, проте утримуються від їх класифікації.

Ознаки функції соціальної держави можна розділити на загальні та спеціальні. В основі такого авторського поділу загальними ознаками соціальної функції є ті, що притаманні для інших функцій держави, а спеціальними – деталізовані в положеннях спеціального законодавства сфери реалізації державою соціальної функції.

До загальних ознак належить:

1. Реалізація соціальної функції здійснюється в напрямках діяльності держави та є одним з них.

2. Віднесення соціальної функції до компетенції державного регулювання.

3. Здійснення соціальної функції державою відбувається виключно у її правових формах.

Спеціальними є особливості у регламентації та реалізації соціальної функції, які відрізняють її від інших напрямків державної політики, зокрема:

1. Спеціальна нормативно-правова база, в тому числі, адаптовані в національному законодавстві положення міжнародних договорів.

2. Сфери державного управління та суспільного життя, що забезпечуються шляхом реалізації соціальної функції.

3. Спеціальний механізм реалізації соціальної функції.

Загальні ознаки:

1. Соціальна функція є одним з напрямків діяльності держави, але не єдиним, як і будь-яка інша функція держави. Вагомою особливістю розбудови української державності є те, що вона одночасно намагається бути і правовою, і соціальною, і демократичною. Розвиток однієї галузі має позитивні чи негативні наслідки для іншої.

Оскільки завданням державної влади є реалізація різних функцій, необхідно говорити про системний підхід та розмежування компетенції. В літературі відсутня єдина позиція з приводу того, які права слід відносити до соціальних. Зокрема це стосується розмежування соціальних та економічних прав в частині, де вони перетинаються. Наприклад, до регулювання права на працю та відпочинок має застосовуватись комплексний підхід, за якого право на працю та відпочинок не є соціальним, проте переходить в площину реалізації соціальної функції, коли стосується незахищених категорій населення, які потребують особливого захисту держави, встановлення мінімальної заробітної плати, вирішення інших питань.

Правове регулювання трудових відносин здійснено в Кодексі законів про працю України у редакції від 25.10.2020 року. Поруч з загальними положеннями щодо регулювання праці, документ містить норми, які встановлюють гарантії щодо зайнятості, охорони праці, працевлаштування жінок, молоді, осіб з інвалідністю, забезпечення мінімальної заробітної плати, яка «є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України...» [4] та інші, соціально спрямовані.

2. Соціальна функція є прерогативою держави, а тому не може ефективно виконуватися іншим інститутом. Проте держава розділяє частину соціальних функцій між різними органами державного, місцевого управління, соціальними інституціями. Поняття «приватизації» соціальної функції, тобто можливість її реалізації приватними суб'єктами, має вагоме значення, оскільки за сучасних умов під керівництвом активної державної політики «приватні особи та інституції громадянського суспільства мають перебирати на себе не лише прості, але й складні функції. Приватним особам має бути

зрозуміла необхідність у відході від виключно державного фінансування соціальних потреб громадян і залученні бізнесу в процес реалізації соціальних проектів. Така позиція сформує у суспільства почуття відповідальності за усунення нерівності в суспільстві.

3. Соціальна функція здійснюється державою у правових формах – напрямках діяльності органів влади стосовно реалізації її функцій. «У правових формах відображаються зв'язок держави і права, її обов'язок діяти при виконанні своїх функцій на основі права і в межах закону» [5, с. 118]. До них відносять правотворчу, правозастосовчу та правоохоронну:

1. Правотворчою діяльністю є розробка, прийняття, зміна чи скасування нормативно-правових актів. Органи державної влади, на які покладено обов'язок реалізовувати її соціальну функцію діють лише на підставі та у межах закону. Це обумовлюється тим, що їх правосуб'єктність регулюється імперативним методом, відповідно до якого, дозволено тільки те, що прямо передбачено нормами права. Отже, законодавча регламентація та правова визначеність мають першочергове значення для здійснення державою своїх функцій.

2. Правозастосовна діяльність – це сукупність дій з реалізації нормативних актів, тобто, системна робота, що полягає у виконання законів і вирішенні визначених питань управлінського характеру органами загальної та спеціальної компетенції.

3. Правоохоронна діяльність, що відображається у способах та засобах держави запобіганню та захисту прав людини, держави та суспільства. Закон надає можливість оскаржувати порушені права в адміністративному або судовому порядку. У першому випадку оскаржується рішення, дії та бездіяльність суб'єктів владних повноважень до вищих органів, в другому – до утворених на підставі закону судів, призначених для вирішення конкретних спорів.

Спеціальні ознаки державної соціальної функції:

1. Питання соціальної функції держави врегульовано у нормах спеціального внутрішнього законодавства, адаптованого до положень міжнародного права, в якому деталізуються сфери, способи та форми здійснення соціального напрямку:

Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 року у редакції від 01.01.2020 встановлює засади надання соціальних послуг, що спрямовані на усунення складних життєвих об-

ставин та осіб, які є громадянами України чи знаходяться на її території на законних підставах. Він містить систему соціальних послуг, їх види, а також порядок надання й отримання.

Положення Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» в редакції від 10.06.2018 року спрямовані на реалізацію соціальних гарантій, до яких відноситься «мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму» [6] з метою реалізації державою соціальної функції.

Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» ставить перед державою завдання забезпечити такий рівень соціальної захищеності особам з інвалідністю, при якому вони матимуть рівні з іншими громадянами можливості для участі в усіх сферах суспільного життя і, головне, повноцінний спосіб життя.

У Законі України «Про основи законодавства України про охорону здоров'я» в редакції від 24.07.2020 поняття «здоров'я» включає не тільки фізичне, а й соціальний добробут людини, що досягається через «гуманістичну спрямованість, забезпечення пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими, національними, груповими або індивідуальними інтересами, підвищений медико-соціальний захист найбільш вразливих верств населення» [7].

2. Соціальна функція держави реалізовується у «соціальних», найбільш вразливих, сферах суспільного життя, визначених такими законодавством, і передбачених державою, як прерогатива виключно її соціального напрямку, наприклад:

Сім'я, материнство, дитинство: надання соціальних послуг багатодітним сім'ям; пільгове кредитування для будівництва житла молодим сім'ям; допомога по вагітності та пологам жінкам, що працюють, підприємцям та незастрахованим; профілактика сирітства та влаштування дитини в сім'ю; соціальне забезпечення дітей з багатодітних сімей та з інвалідністю.

Пенсійне забезпечення. Відповідно до закону України «Про пенсійне забезпечення» в редакції від 23.01.2020 року, громадяни «мають право на державне пенсійне забезпечення за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених

Законом» [8]. Законодавство виділяє такі види пенсій: за віком, у зв'язку з втратою годувальника, по інвалідності, допомога на пенсіонера (у разі його смерті).

Боротьба з торгівлею людьми. Відповідно до закону України «Про протидію торгівлі людьми» в редакції від 01.01.2020 року, «суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, в межах своїх повноважень вживають необхідних соціальних...заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і передумов, що сприяють торгівлі» [9]. Постраждалим від торгівлі особам надається особливий статус, застосовуються заходи відновлення їх прав та надається комплексна реабілітація для відновлення фізичного, психічного стану і соціальних функцій постраждалого.

Запобігання та протидія насильству (домашньому, за ознакою статі, дітей). Це є одним з найбільш актуальних напрямків, в якому має розвиватись соціальна функція в умовах реального часу і стану суспільства.

Санаторно-курортне лікування та забезпечення доступної й кваліфікованої медичної допомоги громадянам. Охоплює соціальні засади регулювання медицини загалом та в певних напрямках: лікування ветеранів війни, осіб з інвалідністю, учасників АТО, чорнобильців.

Соціальний захист бездомних та безпритульних; соціальна адаптація осіб, які відбувають чи відбули покарання пов'язане з обмеженням чи позбавленням волі; забезпечення прав соціальних меншин та усунення дискримінації за будь-якою ознакою.

3. Спеціальний механізм реалізації соціальної функції – це система органів, що мають виключну в галузі соціального забезпечення компетенцію. Центральний орган виконавчої влади, відповідальний за сферу соціального захисту, Міністерство соціальної політики України, здійснює діяльність через спеціальні департаменти, управління та відділи, які розмежовано за їх компетенцією, відповідно до конкретного напрямку соціального забезпечення населення; також до системи входять територіальні центри соціального обслуговування та захисту, в тому числі, установи влаштування вразливих груп громадян (інтернатні, щодо осіб похилого віку, осіб з інвалідністю) та інші.

Соціальна функція зумовлена конкретно визначеним призначенням держави: це і гарантування прав і свобод людини, і недопущення їх порушення, і захист; це створення рівних можливостей, усунення соціальної напруги.

Призначення держави в напрямку реалізації її соціальної функції полягає у гарантуванні соціальної безпеки громадян у всіх можливих її проявах.

Висновки. Отже, спираючись на викладене дослідження такого правового явища, як соціальна функція держави, доходимо до висновку, що це поняття стосується не лише рівності в суспільстві, а, насамперед, того, як ця рівність досягається. Державне забезпечення реалізації соціальної функції має бути якісним та достатнім для всебічного та повноцінного захисту прав і свобод людини, адже сьогодні соціальний захист стосується не лише дітей, людей похилого віку, з інвалідністю чи представників соціальних меншин.

На сучасному етапі життєдіяльності суспільства перед соціальною функцією держави постала низка нагальних потреб: протидія насильству у всіх його проявах, боротьба з торгівлею людьми й дітьми, захист прав і свобод бездомних та безпритульних осіб та інші. Тому досягнення соціальної безпеки, балансу в соціумі, забезпечення стабільності є одними з основних напрямків діяльності держави, що розкриваються в реалізації соціальної функції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Венцель В. Т., Купрійчук В. М. Соціальна функція держави та особливості її реалізації в умовах сучасних глобалізаційних викликів/ Збірник наукових праць. Львів, 2019. № 60. С. 103-115.
2. Арістова І. В. Соціальна функція держави як визначальна категорія права соціального забезпечення України. *Форум права*, 2006. № 2. С. 18-21.
3. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. Київ, 2010. 820 с.
4. Кодекс законів про працю України: Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 1971 р. № 50. Ст. 375.
5. Шай Р. Я. Принципи та форми реалізації функцій держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. Львів, 2014. № 810. С. 116-123.
6. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05. 10. 2000 № 2017-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000 р. № 48. Ст. 409.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993 р. № 4. Ст. 19.
8. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992 р. № 3. Ст. 10.
9. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012 р. № 19-20. Ст. 173.

Джура Х.Ю. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАГАЛЬНИХ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ВИДІВ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

У даній науковій статті ретельно досліджено специфіку соціальної функції держави, яка становить основу для сучасного політичного та правового дискурсу. Автор проводить аналіз різноманітних наукових підходів до розуміння сутності соціальної функції держави на основі використання передових наукових досліджень та оглядає чинне соціальне законодавство, що регулює її діяльність в цій сфері.

У процесі дослідження статті розробляється систематизована класифікація ознак соціальної функції держави. Ця класифікація включає як загальні, так і спеціальні ознаки, що охоплюють різноманітні аспекти соціальної діяльності держави. Розробка такої класифікації дозволяє зрозуміти різноманітність та складність цього поняття, а також узагальнити знання про його сутність.

Крім того, у статті надається детальний огляд кожної з ознак соціальної функції держави, її сутності та значення. Автор розкриває ключові аспекти кожної з ознак, вказуючи на їх роль у забезпеченні соціального захисту громадян, створенні сприятливих умов для їх розвитку та забезпеченні загального благополуччя в суспільстві. Таким чином, дана стаття не лише доповнює розуміння соціальної функції держави, але й створює теоретичну базу для подальших досліджень у цій сфері.

Окрім того, автор ретельно розглядає їх вплив на формування соціальної політики держави, забезпечення соціальних прав та гарантій громадянам, а також на побудову справедливого суспільства та забезпечення його стабільності. У рамках наукового дослідження використано такі наукові методи: формально-логічний, формально-юридичний, діалектичний, системно-структурний методи, а також метод узагальнення.

Отже, дана стаття не лише аналізує соціальну функцію держави, але і визначає ключові аспекти цього поняття, що може бути корисним для подальших досліджень у правовій доктрині.

Ключові слова: ознаки, соціальна функція, держава, соціальне законодавство, соціальний захист.

Jura H.Yu. THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE GENERAL AND SPECIAL TYPES OF THE SOCIAL FUNCTION OF THE STATE IN UKRAINE

In this scientific article, the specificity of the social function of the state, which forms the basis for modern political and legal discourse, is carefully studied. The author analyzes various scientific approaches to understanding the essence of the social function of the state based on the use of advanced scientific research and reviews the current social legislation regulating its activities in this area.

In the process of researching the article, a systematized classification of signs of the social function of the state is developed. This classification includes both general and special features covering various aspects of the state's social activity. The development of such a classification makes it possible to understand the diversity and complexity of this concept, as well as to generalize knowledge about its essence.

In addition, the article provides a detailed overview of each of the signs of the social function of the state, its essence and meaning. The author reveals the key aspects of each of the signs, indicating their role in ensuring social protection of citizens, creating favorable conditions for their development and ensuring general well-being in society. Thus, this article not only adds to the understanding of the social function of the state, but also creates a theoretical basis for further research in this area.

In addition, the author carefully examines their influence on the formation of the social policy of the state, the provision of social rights and guarantees to citizens, as well as on the construction of a just society and ensuring its stability. The following scientific methods were used in the framework of scientific research: formal-logical, formal-legal, dialectical, systemic-structural methods, as well as the method of generalization.

Therefore, this article not only analyzes the social function of the state, but also defines the key aspects of this concept, which can be useful for further research in legal doctrine.

Key words: signs, social function, state, social legislation, social protection.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Григор'єва Х.А.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

УДК 349.6
DOI 10.32782/2663-5666.2024.1.9

ЗАКОНОДАВЧА РЕФОРМА ДЕРЖАВНОГО РЕЗЕРВУ: ЧИ Є МІСЦЕ ДЛЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ?¹

Вступ. Потреба будь-якої сучасної держави в запасах найбільш важливих продуктів на випадок настання різних надзвичайних ситуацій – це абсолютна аксіома, доведена світовим досвідом. З одного боку, для України така необхідність не новина – протягом усього періоду незалежності наша держава мала законодавчу основу для створення запасів, однак, з іншого боку – виниклі нещодавно кризові умови, які потребували застосування державних резервів для стабілізації ситуації, продемонстрували неготовність держави до виконання своєї важливої функції. В момент, коли зруйнувалася уся напрацьована логістика, сотні тисяч людей розпочали вимушену міграцію, багато продовольчих підприємств зупинили роботу – тобто на початку воєнних дій 2022 року – продовольча безпека населення різко впала та продемонструвала повну незахищеність. Дефіцит продуктів, складнощі доставки та розподілу лише посилювали суспільні страхи щодо перспектив відновлення нормального постачання продовольства. У цей момент саме держава мала би за рахунок, передусім, власних продовольчих запасів стабілізувати обстановку і надати продовольчу допомогу людям, які її найбільше потребували. Однак війна застала державу в період апогею гострої кризи системи державного резерву. Подолання продовольчих проблем у піковий момент взяли на себе бізнес, благодійні та волонтерські організації, міжнародні організації тощо – саме здебільшого недержавний сектор формував продовольчі пакети, організовував їх доставку, здійснював безоплатне харчування людей тощо.

Наразі відбувається екстрене перетворення системи державних резервів, зокрема, уже під егідою прийняття та реалізації нового Закону України «Про державні резерви» від 09.08.2023 року [1]. Однак після пережитого досвіду повної незахищеності продовольчої безпеки в частині фізичного існування достатніх запасів продовольчої продукції, виникає потреба в уважному аналізі запропонованої нової системи. Особливо нас цікавить, як запроваджена нова законодавча модель вплине саме на відносини продовольчої безпеки.

Правова проблематика створення та управління державним резервом висвітлювалася у працях низки вітчизняних учених, зокрема таких як О. О. Кас'янова, С. О. Коваленко, Я. В. Петруненко, М. П. Талавирия, О. Б. Тарасюк, О. М. Чечель та інші. Окремі аспекти правового регулювання накопичення продовольчих запасів досліджувалися у роботах Н. В. Головка (дисертація на тему «Особливості правового регулювання закупівлі сільськогосподарської продукції для державних потреб», 2008), Ю. І. Кудріної (дисертація на тему «Правове становище Аграрного фонду України», 2012), С. О. Лушпаєва (дисертація на тему «Правові засади продовольчої безпеки України», 2014) та інших учених. При цьому основною прогалиною вітчизняної юридичної доктрини у цій сфері можна вказати галузеву диференціацію досліджень: або державні резерви вивчаються загалом як предмет регулювання відповідного законодавства, або аналізуються правові проблеми формування лише продовольчих фондів (аграрно-правовий розріз). Наразі на тлі комп-

¹ Стаття підготовлена в рамках виконання стипендіального наукового дослідження (постанова Верховної Ради України «Про призначення у 2023 році іменних стипендій Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук» від 09.08.2023 року № 3297-IX)

лексних викликів, які постали перед державою, стає очевидною штучна та шкідлива обмеженість таких методологічних підходів. Бракує досліджень, які би аналізували специфіку юридичного забезпечення формування продовольчих запасів у складі державного резерву.

У зв'язку з цим *метою* статті є визначення ступеня задоволення потреб продовольчої безпеки новим законодавством про державні резерви.

Виклад основного матеріалу. Шукаючи причини повного провалу державної функції щодо формування запасів, політики та учені часто обмежуються звинуваченням попереднього законодавчого регулювання. Ми не впевнені в тому, що та тотальна криза, свідком якої стала вся країна, могла бути породжена виключно недосконалістю певних нормативних положень. Однак, безсумнівно, корені проблеми варто шукати в законодавчих дефектах. Для того, щоб ґрунтовно оцінити нову модель державних резервів та не допустити повторення ганебного досвіду, необхідно зрозуміти, чому ж не спрацювала попередня система.

У 1997 році було прийнято Закон України «Про державний матеріальний резерв» [2], який протягом чверті століття був основним спеціальним законодавчим актом, що регулював механізм державних запасів. Основними характерними складовими запропонованої ним моделі можна вказати такі:

- багатоступенева інституційна система (Кабінет Міністрів України, Держрезерв тощо);
- режим права державної власності розповсюджувався на запаси державного резерву незалежно від його місцезнаходження, а також на підприємства, установи, організації та інші об'єкти, що входять до системи державного резерву, і земельні ділянки, на яких вони розміщені;
- фінансування операцій із державним резервом здійснювалося за рахунок коштів державного бюджету та коштів, одержаних від допоміжної фінансово-господарської діяльності підприємств, установ і організацій системи державного резерву;
- зберігання могло відбуватися й на інших підприємствах усіх форм власності на договірних засадах.

Досить тривалий період існування Закону України «Про державний матеріальний резерв» характеризувалося відносною стабільністю нормативних положень. У цього Закону не було нових редакцій, суттєвих змістовних трансфор-

мацій. Зміни, яких він зазнав, здебільшого стосувалися процедурних питань, а також впливу буремного вітчизняного законодавства про публічні закупівлі. Так, усі етапи еволюції цього правового інституту карбувалися і на Законі України «Про державний матеріальний резерв» (закони України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти» від 01.12.2006 року, «Про здійснення державних закупівель» від 01.06.2010 року, «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 року).

При цьому важливо наголосити, що Закон України «Про державний матеріальний резерв» проігнорував появу спеціального Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» (2004), яким було запроваджено поняття *державного продовольчого резерву*. Так, закріплена в цьому Законі агропротекційна модель будувалася на державному регулюванні цін на окремі види сільськогосподарської продукції. При цьому Закон бачив такий механізм досить детально: спеціально створена установа Аграрний фонд у разі потреби мала здійснювати товарні або фінансові інтервенції на організованому аграрному ринку, тим самим реалізуючи економічний вплив на цінову ситуацію. У випадку зниження ціни Аграрний фонд мусив викупити частину представленої на ринку сільськогосподарської продукції – за економічними законами зменшення пропозиції мало сприяти зростанню цін (фінансова інтервенція). В іншому випадку, коли ціни на сільськогосподарську продукцію зростали вище встановленого рівня, Аграрний фонд мав здійснити протилежне – збільшити пропозицію на ринку, виступивши продавцем такої продукції. Невід'ємною складовою цього механізму цінового регулювання вбачався державний продовольчий резерв – фактично ті запаси сільськогосподарської продукції, яка виступала об'єктом державного цінового регулювання. Таким чином, агропротекційне законодавство вибудувало паралельне регулювання відносин щодо продовольчих резервів: у п. 9.3.1. Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» в тогочасній редакції передбачалося, що «з метою підтримки належного рівня продовольчої безпеки Аграрний фонд формує державний продовольчий резерв» [3]. Однак при цьому в такого державного продовольчого резерву були своїрідні правові особливості:

- чітка прив'язка до обсягів споживання (обсяг такого продовольчого резерву по кож-

ному виду продукції мав бути не меншим від встановленого відсотку обсягу внутрішнього споживання даного продукту);

– номенклатура обмежена лише об'єктами державного цінового регулювання (пшениця, жито, овес, кукурудза, ячмінь, борошно, соя, насіння соняшнику, ріпаку і льону, шишки хмелю, цукор);

– формувався «виключно для здійснення товарних інтервенцій на організованому аграрному ринку», тобто призначення державного продовольчого резерву було агропротекційним, а не споживчим;

– Аграрний фонд мав «виключне право на придбання та продаж об'єктів державного цінового регулювання для потреб державного резерву»;

– наповнення державного продовольчого резерву мало проводитися за допомогою фінансових інтервенцій, застосування закупівель, тощо.

Нормативно-правові засади про державний продовольчий резерв, які фактично були утворені аграрним законодавством окремо від загального законодавства про державний матеріальний резерв, розширилися також за рахунок підзаконної основи (наприклад, розпорядження Кабінету Міністрів України [4; 5; 6]). Фактично в період 2004 – 2009 років паралельно із законодавством про резерв існувало аграрно-правове поняття державного продовольчого резерву та його специфічне законодавче регулювання. Цікаво, що законодавець досить чітко розмежував ці організаційно-правові системи, що перерегукувалися у своїх назвах. Це добре помітно на прикладі постанови Кабінету Міністрів України «Про невідкладні заходи щодо зменшення негативного впливу посухи та забезпечення формування ресурсів зерна врожаю 2007 року» від 04.06.2007 року [7]. У цьому нормативно-правовому акті окремо передбачаються заходи щодо наповнення державного продовольчого резерву та державного матеріального резерву одним і тим же продуктом – зерном. Так, Аграрному фонду доручалося сформувати державний продовольчий резерв в обсязі 710 тис. тонн продовольчого зерна врожаю 2007 року шляхом форвардних контрактів (поза ціновим регулюванням). Окрема вказівка була адресована Держкомрезерву щодо придбання ним продовольчого зерна для закладення до державного матеріального резерву шляхом укладення на акредитованих біржах договорів купівлі-продажу. Таким чином, ці дві системи – державний продовольчий резерв та державний матеріаль-

ний резерв – були організаційно та інституційно відокремлені.

Розмежування стало більш чітким та однозначним, коли у 2009 році Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції» від 04.06.2009 року [8] було змінено термінологію, а саме: державний продовольчий резерв було перейменовано в державний інтервенційний фонд. У літературі досить поширеною є думка про те, що указана заміна термінів є помилковою [9; 10], однак такі висновки не враховують головного: «державний продовольчий резерв» був поняттям агропротекційного права і жодного відношення до державного матеріального резерву ніколи не мав. У контексті проаналізованого вище, перейменування його в державний інтервенційний фонд було не лише логічним кроком – воно було цілком необхідним, адже своєю назвою державний продовольчий резерв лише вносив дезорієнтацію та плутанину.

Після цього остаточного розмежування правового режиму продовольчих запасів у рамках державного інтервенційного фонду та державного матеріального резерву, загальне законодавство про резерви продовжило своє консервативне існування протягом наступного десятиріччя. Перше серйозне випробування держави на міцність відбулося із настанням пандемічної кризи, коли виникла реальна потреба у використанні державних запасів для стабілізації економіки, підтримки населення тощо. Однак стало зрозуміло, що це не можливо. Проведений аудит, перевірка усієї системи державного матеріального резерву продемонструвала дуже невтішні результати: фактична відсутність значної кількості матеріальних цінностей, зберігання прострочених продовольчих продуктів тощо [11]. Цей період співпав із початком кримінальних проваджень відносно посадових осіб Держрезерву, поданням цілої хвилі позовів від підприємств-зберігачів про стягнення заборгованості з Держрезерву, який не оплачував відповідні послуги за договорами (наприклад, [12; 13]).

У цей же період було модернізовано агропротекційний Закон. Основним кроком стало вилучення з його тексту положень про державне цінове регулювання та Аграрний фонд, а значить і про державний інтервенційний фонд, який виступав складовою цього правового механізму. Фактично криза одночасно накрила і систему державного резерву, і систему підтримки сіль-

ського господарства – їх спільною особливістю стало незабезпечення формування належних продовольчих резервів на рівні держави.

Турбулентність системи державного резерву явно не сприяла гарантуванню продовольчої безпеки. Це стало очевидним уже в 2022 році із початком воєнних дій на території України. Необхідність максимально швидкого та ефективного реформування системи державного матеріального резерву втілюється у схваленій Стратегії реформування системи державного матеріального резерву на період до 2025 року [14]. Цим програмним документом зроблено лише окремі згадки про продовольчі запаси та їхній стан. На виконання програмних цілей було розроблено План заходів – перелік конкретних завдань та терміни їх виконання [15]. Основними задачами було визначено прийняття нового Закону та інституційне оновлення.

Нова модель державного резерву, запропонована Законом України «Про державні резерви», містить кілька найбільш суттєвих нововведень, які заслуговують на увагу. При цьому ми такі новели проаналізуємо крізь призму їх впливу на продовольчу безпеку.

1) *Інституційні зміни*. Передусім, вони охоплюють перспективи ліквідації попереднього відомства та утворення нового. Цей спосіб вирішення проблем, на жаль, став уже характерним для України. Замість якісного удосконалення законодавства, комплексного та всебічного вирішення проблем, які стрімко накопичуються щодо певного державного органу чи підприємства, нормотворець часто обирає найлегший шлях – просто ліквідувати інституцію, яка «не спрацювала» через недоліки правового статусу, законодавчого механізму чи елементарної нестачі бюджетних коштів для нормального функціонування. «Починати з чистого аркуша» – досить популярний спосіб швидкого вирішення комплексних проблем. Схожою, наприклад, є історія із створенням ДП «Гарантований покупець» у сфері регулювання альтернативної енергетики. Справа у тому, що певний час функціонувало державне підприємство «Енергоринок», яке в силу багатьох причин сформувало величезні борги. Вирішення цієї проблеми було знайдено в усуненні безнадійно обтяженого суб'єкта та створення замість нього нового – ДП «Гарантований покупець». Однак без вирішення першопричин кризової ситуації таке інституційне рішення приречене на зачароване коло: безкінечний повтор одного і того ж сценарію. Дійсно, вже через кілька років свого існування ДП

«Гарантований покупець» опинилося в тій же ситуації, що і попередник: багатомільйонні борги та судові спори. Тобто проблема найчастіше ховається не в самому органі (підприємстві, організації тощо), а в правовому та фінансовому забезпеченні його функціонування.

2) *Системні зміни*. Якщо в попередній моделі була закріплена система державного резерву, заснованого здебільшого на праві власності (мережа державних підприємств, які фізично накопичують та зберігають запаси), то нова модель переходить на переважно управлінські засади (спеціальне відомство здійснює управління, контроль, координацію необхідних операцій із державними запасами, але такі матеріальні цінності зберігаються здебільшого на підприємствах різних форм власності на договірній основі).

3) *Суб'єктні зміни*. За попереднім законодавством суб'єктний склад відносин щодо державного резерву складали: Держрезерв, державні підприємства, які перебували в його управлінні, та підприємства усіх форм власності, які здійснювали відповідальне зберігання на договірних засадах. Нова законодавча модель передбачає зміщення акцентів: зберігання резервів будуть здійснювати відповідальні зберігачі та резерванти. Юридична конструкція відповідальних зберігачів в цілому не змінилася та полягає в укладенні між державним органом та підприємством договору зберігання. Новелою є запровадження поняття резервування. Під ним розуміється «формування запасів матеріальних цінностей державного матеріального резерву шляхом їх викупу центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державних резервів, у резервантів, які самостійно забезпечують їх зберігання та освіження без розриву у часі» [1].

Незважаючи на те, що в літературі та політичних заявах часто заявляють про повний перехід лише на відповідальне зберігання та резервування, однак слід все ж зазначити, що в Законі кілька положень містять вказівки на підприємства, що належать до сфери управління державного органу (наприклад, п. 13 ч. 1 ст. 5 Закону закріплює, що «центральный орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державних резервів, приймає рішення про розміщення на відповідальне зберігання матеріальних цінностей державного матеріального резерву на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери його управління» [1]). Це означає, що їхня роль, зви-

чайно, зменшиться, але повністю відмовитися від того, щоб система державного резерву мала власні потужності, законодавець не поспішає. Однак, оцінюючи загальні тенденції останніх кількох років, можна припустити, що більшість підприємств, які перебувають в управлінні Держрезерву, будуть передані на приватизацію.

Важливою новелою Закону став пряий дозвіл на зберігання державних запасів нерезидентами та за межами України. Напевно, саме це можна визнати одним із найбільш дискусійних рішень нового законодавства. Спробуємо проаналізувати такий крок з позицій продовольчої безпеки. Згідно з доктринальними поняттями продовольчої безпеки означає «гарантовану державою захищеність інтересів людини у постійному фізичному та економічному доступі до безпечного продовольства, необхідного для її нормального розвитку та життєдіяльності, що забезпечується загальним економічним розвитком країни, а також цілеспрямованим підтриманням національної індикаторної системи на оптимальному рівні, що не допускає зниження визначених показників за мінімальні допустимі значення» [16]. Базовим елементом стану продовольчої безпеки є фізична доступність продовольства для населення. Формування запасів покликано оперативним задоволенням цієї потреби в разі необхідності. Перебування продовольчих запасів за межами країни на зберіганні певної особи (вона може бути приватною) зумовлює логістичні процедури щодо транспортування і доставки таких продуктів. Не можна забувати також про специфіку продовольчої продукції. Зокрема, мова йде про потребу в супроводі такого вантажу необхідними ветеринарними, фітосанітарними документами тощо. На їх оформлення теж йде час. Крім того, можуть бути запроваджені обмеження на експорт та імпорт сільськогосподарської продукції чи продуктів харчування через певні карантинні заходи. Нагадаємо, що новий Закон України «Про державні резерви» передбачає, що відповідні запаси зберігаються на підставі господарських договорів, а не певних міжнародних угод на рівні держав.

Намагаючись певним чином забезпечити ці правовідносини, законодавець вимагає обов'язкового надання міжнародної банківської гарантії щодо виконання зобов'язань нерезидентом щодо державних запасів, які будуть зберігатися ним за межами території України. Однак це не виключає реальних загроз. По-перше, процедура реалізації механізму гарантії теж займає

час – така затримка може дорого коштувати для країни чи населення в певний кризовий момент. По-друге, у разі виплати за банківською гарантією Україна отримає гроші, але це не завжди оптимальний ресурс під час гострої продовольчої кризи. Наприклад, у світі свого часу була поширена практика формування деякими державами не матеріальних, а фінансових запасів – тобто вони накопичували гроші, а не майнові цінності [17]. Однак, надзвичайні ситуації стаються раптово і вимагають швидкої реакції – в такі моменти немає часу на підбір продуктів, пошук продавців, процедури закупівлі тощо. Потрібно максимально швидко здійснити необхідні дії із доступними і достатніми продовольчими запасами – або нагодувати постраждалих людей, або стабілізувати цінову ситуацію тощо. У зв'язку з цим ми переконані, що подібну практику розташування державних резервів не варто застосовувати щодо продовольства. Вважаємо, що заборона має бути втілена в самому Законі.

4) *Об'єктні зміни.* Законом передбачено, що номенклатура матеріальних цінностей державного резерву і норми їх накопичення затверджуються Кабінетом Міністрів України. Окремим напрямом такої номенклатури закріплено продовольчий. Оскільки цей Закон був розроблений урядом, він залишає досить широке коло повноважень саме за Кабінетом Міністрів. У літературі зустрічається багато нарікань щодо застарілих підходів до формування переліків продовольчих продуктів, які мають входити до державного резерву. Зокрема, звертається увага на необхідність врахування різних можливих обставин (відсутність умов для готування, відключення електроенергії, відсутність чистої питної води тощо) – саме тому поряд зі звичайними харчовими продуктами стратегічного зберігання (борошно, зерно тощо) потрібно створювати запаси таких продуктів, які би не потребували додаткових резервів на приготування (напівфабрикати, консерви тощо) [18].

Вітчизняний досвід продемонстрував, що великою проблемою стало забезпечення фізичного збереження продовольчих продуктів, підтримання їх належної якості. Для вирішення цієї проблеми було розроблено кілька механізмів. По-перше, новинкою Закону стало запровадження страхування державних запасів. Відповідно до ст. 11 Закону «запаси матеріальних цінностей державного матеріального резерву, розміщені на відповідальне зберігання та резервування, підлягають обов'язковому страхуван-

ню на випадок втрати, псування, пошкодження, знищення, у тому числі внаслідок стихійних лих, техногенних катастроф, нещасних випадків, протиправних дій третіх осіб» [1]. Наразі не відомо, чи будуть включені до такого переліку певні продовольчі товари, але на наш погляд, це було би доцільним. По-друге, значним досягненням стало перейняття позитивного іноземного досвіду в частині організації завчасного освіження державних запасів. За попереднім законодавством освіження відбувалося «у зв'язку із закінченням встановленого терміну зберігання матеріальних цінностей, тари, упаковки, а також внаслідок виникнення обставин, які можуть призвести до псування або погіршення якості продукції до закінчення терміну її зберігання» [2]. Тобто продукція, закладена до резерву, зберігалася увесь час, поки була придатна, а після спливу терміну – утилізувалася за державний рахунок. За новим законодавством, освіження «здійснюється ... після спливу 50, але не більше 70, відсотків строку зберігання» [1], тобто така продукція є цілком придатною для споживання і тому може бути реалізована без державних затрат.

5) Організаційні зміни. Багато уваги законодавець приділяє удосконаленню самої організації процесів формування та управління державним резервом. Як відомо, основна проблема попередньої системи державного резерву полягала у порушеннях порядку, втраті запасів, розкраданні, вчиненні інших правопорушень. Їхнім спільним наслідком стало те, що в момент необхідності виявилось, що реальних запасів держава не має, а те, що залишилося, не має значної користі. З метою концептуального вирішення цих організаційних проблем законодавець запровадив два ключових діджиталізаційних елемента:

а) утворення Реєстру резервів, метою ведення якого зазначено облік наявності та руху запасів державних резервів, а також накопичення інформації про наявність та використання складських і виробничих потужностей відповідальних зберігачів та резервантів;

б) використання електронних аукціонів, що проводяться в електронній торговій системі. Наприклад, передбачається, що освіження запасів державних резервів шляхом їх продажу буде здійснюватися на електронних аукціонах. Механізм електронних аукціонів також планується для організації продажу матеріальних цінностей мобілізаційного резерву, що підлягають розбронюванню.

Ці нововведення спрямовані на упорядкування відносин, підвищення дисципліни, прозорості та законності у сфері управління державним резервом. Щодо продовольчих резервів така діджиталізація ведення справ дозволить якісно відслідковувати строки зберігання, необхідність освіження тощо. У судовій практиці зустрічалися випадки, коли зерно зберігалось на підприємстві більше 10 років, хоча за нормативними вимогами мало перебувати на відповідальному зберіганні не довше 2 років.

Попередня модель державного резерву не спрацювала ефективно через певну критичну сукупність обставин. З одного боку, за системою державного резерву залишалися окремі елементи господарської самостійності, однак з іншого – вона була поставлена в залежність від обсягів та вчасності бюджетних надходжень. Належної уваги держави у формі достатніх та регулярних бюджетних асигнувань не надавалося, при цьому системі державного резерву не було надано юридичних можливостей виходити на самоокупність (давати платні товарні позички, раніше освіжувати продукцію, а не чекати закінчення її строків придатності тощо). З іншого боку, до формування державних резервів відносилися формально як держава і чиновники, так і представники бізнесу, що були залучені до цих відносин. Формальне ставлення держави можна простежити, наприклад, на байдужому ставленні до спеціального законодавства, що не оновлювалося по суті впродовж двох десятиріч. Байдужість проглядалася у консервативних номенклатурних списках, які не переглядалися і не осучаснювалися належним чином. Байдужість держави, зрештою, красномовно проявлялася у зменшенні фінансування. Відповідне ставлення в цілому до державного резерву стало передумовою для маргінальної поведінки окремих осіб: чиновників різних рангів, посадових осіб підприємств-зберігачів тощо.

Ми вважаємо, що не стільки законодавство стало причиною провалу попередньої системи державного резерву, скільки уся сукупність вказаних факторів спрацювала у своїй негативній синергії. Старий Закон України «Про державний матеріальний резерв», незважаючи на свої недоліки, був не таким докорінно поганим для свого часу, щоб настільки запустити усю систему. Ми вважаємо, що правильніше сказати, що проблема не в Законі – проблема була в тому, що цей закон виявився безсилим проти усіх інших негативних чинників. Щодо нового Закону слід визнати, що він є більш сучасним. Він є давно-

очікуваним оновленням нормативно-правових засад, які наразі більше відповідають рівню розвитку суспільства. Однак для його ефективності потрібно, щоб в нього «вдихнули життя», тобто в його реальній роботі дійсно був зацікавлений державний апарат.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна сформулювати деякі висновки. По-перше, як попереднє, так і нове законодавство про державні резерви не містить визначення та окремого нормативного забезпечення продовольчих запасів. Існуюче в Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» протягом 2004-2009 років законодавче поняття державного продовольчого резерву мало агропротекційну правову природу та, незважаючи на схожість назв, не мало відношення до створення державних матеріальних резервів.

По-друге, жодна з проаналізованих інституційних, системних, суб'єктних, об'єктних, організаційних новел Закону України «Про державні резерви» (2023) не передбачає спеціальних норм, спрямованих на особливе регулювання продовольчої безпеки. Фактично, проведене реформування законодавчих засад створення та управління державними резервами мало загальний характер, і тому не містить спеціальних норм щодо накопичення продовольчих запасів. Чи вистачить лише таких оновлених загальних засад для того, щоб гарантувати належну складову продовольчої безпеки, покаже час та пост-реформаційна практика застосування законодавства. На нашу думку, варто все ж внести до Закону деякі спеціальні застереження, обумовлені специфікою продовольчої безпеки (зокрема, заборону зберігати продовольчі резерви за межами території України).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про державні резерви: Закон України від 09.08.2023 року. *Офіційний вісник України*. 2023. № 87. Стор. 42. Ст. 4997.
2. Про державний матеріальний резерв: Закон України від 24.01.1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 13. Ст. 112. (*втратив чинність*)
3. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. Ст. 527.
4. Про закупівлю Аграрним фондом цукру до державного продовольчого резерву: розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2006 року № 597-р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 49. Стор. 59. Ст. 3259.
5. Про реалізацію жита з державного продовольчого резерву: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 травня 2007 року № 350-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/350-2007-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.04.2024 року)
6. Про реалізацію Аграрним фондом пшениці врожаю 2006 року з державного продовольчого резерву: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 липня 2007 року № 527-р. *Урядовий кур'єр*. 2007. № 136.
7. Про невідкладні заходи щодо зменшення негативного впливу посухи та забезпечення формування ресурсів зерна врожаю 2007 року: постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 року. *Урядовий кур'єр*. 2007. № 97.
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції: Закон України від 04.06.2009 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 43. Ст. 638.
9. Туева О. М. Правові питання співвідношення державного продовольчого резерву та державного інтенвенційного фонду. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права*: збірник матеріалів круглого столу (Харків, 24 травня 2013 року) / за ред. М.В. Шульги, Д.В. Саннікова. Харків, 2013. С. 102 – 103.
10. Куценко А. О. Формування державного продовольчого резерву як один із господарсько-правових засобів забезпечення продовольчої безпеки на ринку м'ясо-молочної продукції України. *Право і безпека*. 2011. № 1 (38). С. 263 – 268.
11. Аудит “Держрезерву” підтвердив тотальне розкрадання запасів і мільйонні збитки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/audit-derzhrezervu-pidтверdiv-totalnerozkradannya-zapasiv-i-miljonni-zbitki> (дата звернення: 01.04.2024 року)
12. Рішення Господарського суду міста Києва від 06.10.2022 року у справі № 910/21191/21. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/106902011?linked=zo&did=184703__762966 (дата звернення: 01.04.2024 року)
13. Рішення Господарського суду міста Києва від 12.09.2022 року у справі № 910/1169/22. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/106201231?linked=zo&did=184703__762966 (дата звернення: 01.04.2024 року)
14. Про схвалення Стратегії реформування системи державного матеріального резерву на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.08.2022 року № 771-р. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 192.
15. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії реформування системи державного матеріального резерву на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2022 р. № 1126-р. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 265.
16. Григор'єва Х. А. Юридичне поняття продовольчої безпеки: підходи, міфи та проблеми. *Юридичний вісник*. 2024. № 1.
17. Тарасюк О. Б., Кас'янова О. О. Сутність державного матеріального резервування. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. №6 (132). С. 91 – 95.
18. Геворкян А., Муковоз В., Заїка Ю., Заславський О., Гавриленко О., Хоміцька О., Гвоздюк Ю., Станіславів С., Гринь С., Цвіліховський В., Сонько Н., Смольянінов Ю., Пархоменко В., Цірень Н., Стрнад Л., Дюка-

рева Ю., Єрмоленко Т., Ващенко В., Голінка І., Носов М., Солодкий С., Колядюк М., Нілов О., Білоконь Ю., Стариш Є., Сторож О., Шевчук Л., Вовк Ю., Грицун В., Торчиловський Д., Протасов О., Коренда В., Сір-

ко З., Цапко О., Вишняков І., Охріменко С., Чечель О. Структура державного матеріального резерву України та регулювання відносин щодо його формування. *Граль науки*. 2021. Вип. (9). С. 100 – 113.

Григор'єва Х.А. ЗАКОНОДАВЧА РЕФОРМА ДЕРЖАВНОГО РЕЗЕРВУ: ЧИ Є МІСЦЕ ДЛЯ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ?

Потреба будь-якої сучасної держави в запасах найбільш важливих продуктів на випадок настання різних надзвичайних ситуацій – це абсолютна аксіома, доведена світовим досвідом. Наразі відбувається екстрене перетворення системи державних резервів, зокрема, уже під егідою прийняття та реалізації нового Закону України «Про державні резерви» від 09.08.2023 року. Однак після пережитого досвіду повної незахищеності продовольчої безпеки в частині фізичного існування достатніх запасів продовольчої продукції, виникає потреба в уважному аналізі запропонованої нової системи. На основі проведеного дослідження можна сформулювати деякі висновки. По-перше, як попереднє, так і нове законодавство про державні резерви не містить визначення та окремого нормативного забезпечення продовольчих запасів. Існуюче в обмежений період часу законодавче поняття державного продовольчого резерву (у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України», протягом 2004-2009 років) мало агропротекційну правову природу та, незважаючи на схожість назв, не мало відношення до створення державних матеріальних резервів. По-друге, жодна з проаналізованих інституційних, системних, суб'єктних, об'єктних, організаційних новел Закону України «Про державні резерви» (2023) не передбачає спеціальних норм, спрямованих на особливе регулювання продовольчої безпеки. Фактично, проведене реформування законодавчих засад створення та управління державними резервами мало загальний характер, і тому не містить спеціальних норм щодо накопичення продовольчих запасів. Чи вистачить лише таких оновлених загальних засад для того, щоб гарантувати належну складову продовольчої безпеки, покаже час та постреформаційна практика застосування законодавства. На нашу думку, варто все ж внести до Закону деякі спеціальні застереження, обумовлені специфікою продовольчої безпеки (зокрема, заборону зберігати продовольчі резерви за межами території України).

Ключові слова: продовольча безпека, державний резерв, державний запас, продовольство, сільськогосподарська продукція, аграрне законодавство.

Hryhorieva Kh.A. STATE RESERVE LEGISLATIVE REFORM: IS THERE A PLACE FOR FOOD SECURITY?

The need of any modern state for stocks of the most important products in case of various emergency situations is an absolute axiom proven by world experience. The previous state reserve model did not work effectively due to a certain critical set of circumstances. On the one hand, certain elements of economic independence remained under the state reserve system, but on the other hand, it was made dependent on the volume and timeliness of budget revenues. Due attention of the state in the form of sufficient and regular budget allocations was not given, while the state reserve system was not given legal opportunities to reach self-sufficiency. On the other hand, the formation of state reserves was treated formally by both the state and officials, as well as business representatives who were involved in these relations. The formal attitude of the state can be traced, for example, to the indifferent attitude towards special legislation, which has not been substantially updated for two decades. Indifference was seen in conservative nomenclature lists, which were not revised and updated properly. In the end, the indifference of the state was eloquently manifested in the reduction of funding. The appropriate attitude towards the state reserve as a whole became a prerequisite for the marginal behavior of individuals: officials of various ranks, officials of custodial enterprises, etc.

Currently, the emergency transformation of the system of state reserves is taking place, in particular, already under the auspices of the adoption and implementation of the new Law of Ukraine "On State Reserves" dated August 9, 2023. However, after the experience of realizing the complete insecurity of food security in terms of the physical existence of sufficient food stocks, there is a need for a careful analysis of the proposed new system. Some conclusions can be drawn on the basis of the conducted research. First, both the previous and the new legislation on state reserves do not contain a definition and separate regulatory support for food reserves. The legislative concept of the state food reserve that existed for a limited period of time (in the Law of Ukraine "On State Support of the Agriculture of Ukraine", during 2004-2009) had an agro-protection legal nature and, despite the similarity of names, had nothing to do with the creation of state material reserves.

Secondly, none of the analyzed amendments to the Law of Ukraine "On State Reserves" (2023) – institutional, systemic, subject, object, organizational – provides for special norms aimed at special regulation of food security. In fact, the carried out reform of the legislative framework for the creation and management of state reserves was of a general nature, and therefore does not contain special norms regarding the accumulation of food stocks. Only time and the post-reform practice of applying legislation will show whether such updated general principles alone will be enough to guarantee an adequate component of food security. In our opinion, it is worth adding some special provisions to the Law due to the specifics of food security (in particular, the ban on storing food reserves outside the territory of Ukraine).

Key words: food security, state reserve, food, agricultural products, agrarian legislation.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Козарійчук Д.В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри юриспруденції

Чернівецького інституту Міжнародного гуманітарного університету

УДК 352 :342.553

DOI 10.32782/2663-5666.2024.1.10

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Вступ. Особливості адміністративно-правового забезпечення діяльності місцевих органів виконавчої влади в сучасному контексті викликають значний інтерес з точки зору забезпечення ефективного функціонування місцевих державних адміністрацій та місцевого самоврядування, а також розвитку демократичних процесів на рівні територіальних громад. Однак ця тема залишається досить актуальною, оскільки її дослідження дозволяє виявити ключові аспекти, що впливають на ефективність роботи місцевих органів виконавчої влади.

Проблематика адміністративно-правового забезпечення діяльності місцевих органів виконавчої влади досліджувалися у працях таких авторів, як В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійка, М. О. Баймуратова, Ю. П. Битяка, В. І. Борденюка, О. М. Іщенко, В. М. Кампа, А. М. Коваленка, Ю.С. Ковтун, В. К. Колпакова, В. В. Копейчикова, В. В. Кравченка, О.В. Кузьменко, А. Р. Крусяна, П. М. Любченко, А.І. Малютіна, Ю. В. Мельника, Н. Р. Нижника, В. Ф. Опришка, О. І. Остапенка, І. М. Пахомова, Н. Г. Плахотнюк, В. Ф. Погорілка, О. І. Сушинського, А. Ф. Ткачука, В. М. Шаповал, М. К. Якимчука та інших науковців.

Мета статті полягає у вивченні та аналізі особливостей адміністративно-правового забезпечення діяльності місцевих органів виконавчої влади з метою ідентифікації ключових аспектів, які впливають на ефективність їхньої роботи.

Виклад основного матеріалу. Усі аспекти державного і суспільного буття, організація суспільного життя були б неможливими без постійної діяльності держави і влади у сферах економіки, управління, права, політичного менеджменту, соціокультурного розвитку та міжгалузевої взаємодії.

Адміністративно-правові акти є важливим засобом, за допомогою якого держава здійснює управління та вирішує різноманітні проблеми в адміністративній сфері. Вони містять правові норми, що регулюють діяльність державних органів, неурядових організацій, державних службовців і громадян. Вони утворюють сукупність правових інструментів для реалізації права, зміцнення та розвитку суспільних відносин. До таких законів належить низка підзаконних нормативно-правових актів, таких як укази, постанови, розпорядження, накази та директиви. Вони регулюють багато аспектів життя суспільства і є важливими для забезпечення ефективного функціонування держави [1, с. 27].

Отже, визначення та застосування правових норм безпосередньо пов'язане з управлінською діяльністю. Більше того, управлінські акти є єдиним засобом створення та застосування правових норм в управлінському процесі. Таким чином, правові акти використовуються для забезпечення діяльності адміністративних органів, у тому числі місцевих державних адміністрацій.

Разом із тим, «переваги правових актів порівняно з іншими документами дійсно підтверджують їхню важливість і значення в правовій системі: 1) правові акти можуть бути видані швидко, щоб реагувати на зміни в суспільстві чи в правовому середовищі. Також їх можна змінювати або скасовувати шляхом прийняття нових законів або редакцій.; 2) правові акти систематизовані та упорядковані, що спрощує їхнє знаходження та застосування. Систематизованість також допомагає уникнути непорозумінь та плутанини при інтерпретації норм; 3) правові акти фіксують зміст правових норм у чіткій та однозначній формі, що дозволяє

уникнути довільного тлумачення та застосування норм. Це сприяє проведенню єдиної політики та забезпечує законність у суспільстві; 4) Правові акти є офіційними документами, що підтримуються державою та захищені нею. Порухення положень таких актів може мати правові наслідки, включаючи відповідальність перед законом» [2, с. 57].

Отже, правові акти володіють значними перевагами у порівнянні з іншими документами, що робить їх ключовим інструментом у правовій системі країни

У той же час, діяльність місцевих органів виконавчої влади можна розглядати як вплив на конкретні об'єкти управління, такі як фізичні та юридичні особи, останні в свою чергу, включають підприємства, організації та установи будь-якої форми власності, який здійснюється у відповідних місцевостях для досягнення оптимального результату.

Один із ключових факторів, який визначає якість регулювання суспільних відносин – це ефективність законодавства. Проблема ефективності законодавства має велике значення як у науковому та теоретичному плані, так і у практичному використанні. Покращення ефективності законодавства на теоретичному рівні може сприяти вирішенню значної кількості практичних проблем, що виникають при щоденному застосуванні правових норм місцевими органами виконавчої влади [3, с. 101].

Таким чином, адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих державних адміністрацій – це систематизація суспільних правовідносин з метою забезпечення функціонування їх учасників, враховуючи вимоги законодавства для забезпечення ефективної роботи державних органів на місцевому рівні.

З огляду на викладене вище, правове забезпечення діяльності місцевих органів виконавчої влади можна визначити наступними актами:

- 1) Конституція України;
- 2) закони України;
- 3) постанови Верховної Ради України;
- 4) підзаконні нормативно-правові акти такі як укази Президента України й постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України та ін.

Водночас правове регулювання діяльності місцевих органів виконавчої влади має специфічний характер. Тому, вважаємо за необхідне запропонувати власну класифікацію правових актів, якими врегульована зазначена сфера, а саме:

1. Загальні правові акти, які визначають основи будь-якої публічної діяльності, в тому числі й місцевих органів виконавчої влади, встановлюють принципи, завдання та механізми діяльності органів державної влади. Серед таких актів можемо відмітити Конституцію України, закони України, постанови Кабінету Міністрів України, а також накази та інструкції центральних органів виконавчої влади.

2. Спеціальні правові акти, які регулюють особливості діяльності місцевих органів виконавчої влади, включають в себе вузько спеціалізовані закони України, а також постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, а також накази центральних органів виконавчої влади. Ці документи детально визначають права, обов'язки та особливості функціонування місцевих органів виконавчої влади, надаючи їм конкретні напрямки діяльності в рамках визначених законодавством компетенцій.

Закон України «Про місцеві державні адміністрації» визначає, що місцеві державні адміністрації керуються низкою нормативних актів, зокрема: Конституцією України, Законом України «Про місцеві державні адміністрації», іншими законами України, Актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, Актами Кабінету Міністрів України, Рішеннями та постановами Верховної Ради Автономної Республіки Крим, рішеннями Ради міністрів Автономної Республіки Крим, прийнятими у межах їх повноважень [4].

Таким чином, в Україні діяльність місцевих державних адміністрацій регулюється великою кількістю нормативно-правових актів, що визначають їхні повноваження, структуру та взаємовідносини з іншими органами влади та ін. Основні нормативно-правові документи, які стосуються цієї сфери, включають: Конституцію України, яка визначає загальні принципи державного устрою, включаючи принципи діяльності місцевих органів виконавчої влади; Закон України «Про місцеві державні адміністрації», який встановлює порядок утворення, організаційну структуру, компетенцію та діяльність місцевих державних адміністрацій; Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», який визначає засади місцевого самоврядування, компетенцію органів місцевого самоврядування, та встановлює принципи взаємодії між органами місцевої влади та державними органами, а також інші відповідні закони та нор-

мативні документи, що стосуються діяльності державної місцевої влади.

Ці законодавчі акти спрямовані на забезпечення ефективного функціонування системи місцевих державних адміністрацій та їх взаємодії з органами місцевого самоврядування, а також іншими органами влади в межах національного законодавства.

Так, Конституція України визначає: «статус місцевих органів виконавчої влади. Вона встановлює основні принципи організації та функціонування місцевого самоврядування, включаючи владні структури на рівні обласних, районних, міських та селищних рад. Місцеві органи виконавчої влади відповідають за реалізацію владних функцій на територіальному рівні і діють в рамках конституційних та законодавчих обмежень» [5].

Згідно зі ст. 119 Конституції України визначено, що місцеві державні адміністрації на своїй території забезпечують взаємодію з органами місцевого самоврядування і здійснюють реалізацію інших повноважень, які надані державою, а також делеговані відповідними радами [5]. Крім того, в Конституції України визначено, що: «Місцеві державні адміністрації мають право ініціативи у співробітництві з органами місцевого самоврядування. Щодо органів місцевого самоврядування, закон може передбачати надання їм певних повноважень органів виконавчої влади. Фінансування виконання цих повноважень повністю здійснюється державою за рахунок Державного бюджету України або шляхом передачі відповідних об'єктів державної власності до місцевого бюджету відповідно до встановлених законом правил і процедур. Органи місцевого самоврядування, що мають виконувати повноваження органів виконавчої влади, підконтрольні відповідним органам виконавчої влади» [5].

Навіть при конституційному закріпленні засад взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, їх відповідне відображення знаходиться в законах України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. [4] та «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. [6].

Отже, правила організації та функціонування місцевих державних адміністрацій закріплені не лише в Конституції, але й визначаються Законом України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року. Крім того, специфічні аспекти виконавчої влади у місті Києві регулюються Законом України «Про сто-

лицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999 року [7].

Порядок формування місцевих державних адміністрацій визначено у розділі другому Закону України «Про місцеві державні адміністрації». Формуються місцеві державні адміністрації у складі: а) голови; б) перших заступників та заступників голови; в) керівників управлінь, відділів та інших структурних підрозділів. Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України на строк повноважень Президента України [8]. Згідно з виділеними бюджетними коштами на утримання місцевих державних адміністрацій, голови цих адміністрацій мають повноваження визначати їх структуру. Орієнтовний перелік управлінь, відділів та інших структурних підрозділів, а також типові положення про місцеві державні адміністрації, підтверджується Кабінетом Міністрів України. Ці адміністрації керуються такими принципами: [1, с. 47]: а) відповідальності перед людиною і державою за свою діяльність; б) верховенства права; в) законності; г) пріоритетності прав людини; д) гласності, відкритості та врахування громадської думки; е) поєднання державних і місцевих інтересів та ін. [1, с. 47].

Окрім того, у вище вказаному Законі, визначено, що: «місцеві державні адміністрації на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць забезпечують: 1) виконання Конституції, законів України, актів Президента України, розпоряджень Кабінету Міністрів України та інших нормативних актів вищих органів виконавчої влади; 2) збереження законності та порядку, захист прав і свобод громадян; 3) виконання державних та регіональних програм у сфері соціально-економічного та культурного розвитку, програм з охорони навколишнього середовища, програм, спрямованих на підтримку української національної та громадянської ідентичності, а також програм розвитку національно-культурної сфери в місцях проживання корінних народів та національних меншин; 4) здійснення підготовки та затвердження прогнозів відповідних бюджетів і відповідно за підготовку та виконання цих бюджетів; 5) здійснення звітності щодо виконання відповідних бюджетів та програм; 6) співпрацю з місцевим самоврядуванням; 7) здійснення інших повноважень, переданих державою, а також делегованих відповідними радами» [4].

Чинний Закон України «Про місцеві державні адміністрації» визначає компетенцію держав-

них адміністрацій у різних сферах та регулює взаємовідносини між місцевими державними адміністраціями та Президентом України, органами виконавчої влади, місцевим самоврядуванням, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями [4].

Слід зазначити, що державні адміністрації підпорядковуються не лише Кабінету Міністрів України, але й Президенту України.

Також, місцеві державні адміністрації, у своїй діяльності у сфері управління, взаємодіють з відповідними міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади. Ця співпраця організовується у формі укладення договорів в тих випадках, які передбачені законодавством. Керівники місцевих державних адміністрацій керують та координують діяльність територіальних підрозділів міністерств і інших центральних органів виконавчої влади, а також надають підтримку для виконання ними покладених завдань [4].

Таким чином, аналізуючи національне законодавство необхідно зазначити, що існують проблемні питання, які залишаються невирішеними. На нашу думку, існує необхідність прийняття нормативно-правового акту, в якому було чітко розмежування повноважень між місцевими державними органами влади та органами місцевого самоврядування.

Розглянемо ще один нормативно-правовий акт, який забезпечує діяльність місцевих державних адміністрацій. Так, особливості здійснення виконавчої влади в м. Києві визначаються законодавством та юридичним статусом столиці України. Згідно з Законом України «Про столицю України – місто-герой Київ» [7], Київ є особливим об'єктом управління, який має свої особливості в здійсненні виконавчої влади. Основні риси цього процесу включають: 1. Організаційну структуру: система виконавчої влади в Києві може включати спеціалізовані органи, які враховують специфіку столиці та виклики, що виникають в ній; 2. Особливості планування та розвитку: управління розвитком і плануванням міста зазвичай враховується з урахуванням його особливостей та важливої ролі як столиця; 3. Спеціальні повноваження голови міської державної адміністрації: голова міської державної адміністрації має спеціальні повноваження, які враховують важливі аспекти управління Києвом; 4. Участь у вирішенні національних питань: Київ, як столиця, активно взаємодіє з центральними органами влади з питань національного значення; 5. Співпрацю із органами

місцевого самоврядування: здійснення виконавчої влади враховує також співпрацю з органами місцевого самоврядування в межах столиці.

Закон України «Про столицю України – місто-герой-Київ» регулює «здійснення місцевого самоврядування та виконавчої влади в місті Києві» [7]. Так, «самоврядування на території міста Києва здійснюється через участь територіальної громади міста, а також через взаємодію з Київською міською радою та районними радами в місті, якщо вони створені, разом з їх виконавчими органами. Місцеві державні адміністрації підзвітні та підконтрольні відповідним радам у зв'язку з повноваженнями, що надані їм цими радами» [7].

Указ Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [9] встановлює важливі завдання, пов'язані з поліпшенням адміністративно-правового регулювання функціонування місцевих органів виконавчої влади. Важливо відзначити, що успішне завершення адміністративно-правової реформи залежить від того, наскільки ефективно працює система державних органів на місцевому рівні, включаючи способи взаємодії та виконання виконавчо-розпорядчих функцій. Це питання має велике практичне значення і важливе для наукового аналізу. Результати наукових досліджень та обґрунтування реформи місцевих органів виконавчої влади будуть визначати практичні аспекти впровадження та пріоритетні принципи ефективної системи діяльності місцевих органів виконавчої влади в сучасних умовах.

На думку П.О. Нагорного ефективність нормотворчої діяльності місцевих органів виконавчої влади в Україні визначається якістю процесу прийняття нормативних актів і успішною їх практичною реалізацією. Ураховуючи ці фактори та опираючись на дослідження українських науковців, були визначені основні етапи нормотворчого процесу місцевих державних адміністрацій з утворення розпоряджень голів таких адміністрацій, а саме: 1) розробка проекту розпорядження головним розробником, яким може бути для всіх місцевих державних адміністрацій структурний підрозділ державної адміністрації, інші органи виконавчої влади; 2) погодження проекту розпорядження із заінтересованими структурними підрозділами місцевої державної адміністрації та іншими органами виконавчої влади, які на сьогодні визначаються головним розробником; 3) здійснення заходів щодо створення регуляторних актів або інших, які під-

лягають публічному обговоренню із громадськістю (факультативна стадія); 4) опрацювання проекту розпорядження в місцевій державній адміністрації, після якої при відсутності зауважень проект передається голові місцевої державної адміністрації на підпис» [10, с. 134-138].

Отже, як вбачається із зазначеного вище, місцеві органи виконавчої влади тісно співпрацюють із громадськістю, порядок такої взаємодії закріплено в Постанові Кабінету Міністрів України «Про Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики». Але питання взаємодії є недосконалі та малоефективні.

Для реагування на особливі обставини чи надзвичайні події, Президент України Указом від 23 лютого 2023 року встановив надзвичайний стан в деяких регіонах країни. У зв'язку з цим обласні державні адміністрації та військово-цивільні адміністрації отримали повноваження координувати заходи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у контексті впровадження та виконання заходів, передбачених надзвичайним станом.

Висновки та перспективи. На підставі викладеного вважаємо, що існує значна кількість нормативно-правових актів, які регулюють діяльність місцевих державних адміністрацій. У контексті правового регулювання їхньої діяльності, головним чином це здійснюється через різноманіття підзаконних актів, які не завжди узгоджені між собою та є несистемними і недостатньо ефективними, що призводить до виникнення численних суперечностей. Одночасно існує безліч проблем, які потребують негайного вирішення: по-перше, важливо чітко визначити обов'язки та компетенції місцевих державних адміністрацій, щоб уникнути конфліктів та непорозумінь; по-друге, нестача у визначенні взаємодії з іншими органами влади ускладнює взаємодію місцевих державних адміністрацій з органами місцевого самоврядування, центральними органами влади та іншими структурами, що потребує поліпшення законодавства; по-третє, відсутність ефективних механізмів контролю та відповідальності стосовно діяльності місцевих державних адміністрацій;

по-четверте, проблеми з процедурами призначення та звільнення керівництва місцевих державних адміністрацій можуть впливати на їхню стабільність та ефективність; по-п'яте, відсутність чітких стандартів для взаємодії з громадськістю ускладнює впровадження принципів громадянського суспільства.

Удосконалення законодавства може включати в себе реформування чи уточнення зазначених аспектів для забезпечення більш ефективної та прозорої діяльності місцевих державних адміністрацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адміністративне право України : навч. посіб. для здобув. ступ. вищ. освіти бакалав. спец. «Право» освіт.-проф. прогр. «Правознавство» / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Запоріжжя : Гельветика, 2018. 84 с.
2. Куца А. М. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту інвалідів : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» Запоріжжя, 2011. 297 с.
3. Проблеми організації та діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в Україні: навчальний посібник / М. В. Ковалів, Г. Ю. Лук'янова, М. П. Гурковський, В. О. Іваха, С. С. Єсімов, М. Т. Гаврильців, Р. В-В. Кісіль. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. 553 с.
4. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09 квітня 1999 року № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>
5. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1997, № 24, ст.170
7. Про столицю України – місто герой-Київ: Закон України від 15 січня 1999 року № 401-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14#Text>
8. Про Представника Президента України. Закон України від 5 берез.1992 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2167-12#Text>
9. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010#Text>
10. Нагорний П.О. Специфіка повноважень місцевих державних адміністрацій як суб'єктів адміністративної нормотворчої діяльності в управлінні регіонами України. *Форум права*. Фахове електронне видання. Харків. 2017.

Козарійчук Д.В. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

У науковій статті розглядаються особливості адміністративно-правового забезпечення діяльності місцевих органів виконавчої влади. Досліджено правову базу, що регулює діяльність таких органів, враховуючи їхню роль у забезпеченні ефективного функціонування місцевого самоврядування.

Проаналізовано основні переваги правових актів порівняно з іншими документами, що дійсно підтверджують їхню важливість і значення в правовій системі. Визначено, що правове регулювання діяльності місцевих органів виконавчої влади має специфічний характер. Запропоновано власну класифікацію правових актів, якими врегульована діяльність місцевих органів виконавчої влади.

Особлива увага приділяється правовому забезпеченню ефективної взаємодії місцевих органів виконавчої влади з громадськістю та іншими суб'єктами владних відносин на місцевому рівні. Визначено, що адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих державних адміністрацій – це систематизація суспільних правовідносин з метою забезпечення функціонування їх учасників, враховуючи вимоги законодавства для забезпечення ефективної роботи державних органів на місцевому рівні.

Виокремлено основні проблеми, які потребують негайного вирішення: чітке визначення обов'язків та компетенцій місцевих державних адміністрацій, щоб уникнути конфліктів та непорозумінь; недосконалість у визначенні взаємодії з іншими органами влади ускладнює взаємодію місцевих державних адміністрацій з органами місцевого самоврядування, центральними органами влади та іншими структурами, що потребує поліпшення законодавства; відсутність ефективних механізмів контролю та відповідальності стосовно діяльності місцевих державних адміністрацій; проблеми з процедурами призначення та звільнення керівництва місцевих державних адміністрацій можуть впливати на їхню стабільність та ефективність; відсутність чітких стандартів для взаємодії з громадськістю ускладнює впровадження принципів громадянського суспільства.

Ключові слова: місцеві органи виконавчої влади, нормативно-правове забезпечення, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування.

Kozariichuk D.V. PECULIARITIES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR THE ACTIVITIES OF LOCAL EXECUTIVE BODIES

The scientific article examines the peculiarities of administrative and legal support for the activities of local executive bodies. The legal framework regulating the activities of such bodies was studied, taking into account their role in ensuring the effective functioning of local self-government.

The main advantages of legal acts compared to other documents are analyzed, which really confirm their importance and significance in the legal system. It was determined that the legal regulation of the activities of local executive bodies has a specific nature. A separate classification of legal acts regulating the activities of local executive bodies is proposed.

Special attention is paid to the legal provision of effective interaction of local executive authorities with the public and other subjects of power relations at the local level. It was determined that the administrative and legal support of the activities of local state administrations is the systematization of social legal relations in order to ensure the functioning of their participants, taking into account the requirements of legislation to ensure the effective work of state bodies at the local level.

The main problems that require an immediate solution are highlighted: a clear definition of the duties and competencies of local state administrations in order to avoid conflicts and misunderstandings; imperfection in determining interaction with other authorities complicates the interaction of local state administrations with local self-government bodies, central authorities and other structures, which requires improvement of the legislation; lack of effective mechanisms of control and responsibility regarding the activities of local state administrations; problems with the procedures for appointing and dismissing the leadership of local state administrations may affect their stability and efficiency; the lack of clear standards for interaction with the public makes it difficult to implement the principles of civil society.

Key words: local bodies of executive power, regulatory and legal support, local state administrations, bodies of local self-government.

УДК 342.9:351.741

DOI 10.32782/2663-5666.2024.1.11

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Вступ. Головними чинниками ефективного функціонування механізму держави є досконалість правової бази, що регламентує діяльність державних органів, а також професійність кадрового апарату, на який покладається обов'язок її практичної реалізації. Водночас означена професійність багато в чому залежить від правильного розуміння та дотримання правових норм законодавства відповідними посадовими особами. Саме тому принципи, на яких ґрунтується функціонування державних органів, є досить важливою складовою їх діяльності. Закріплені у змісті правових норм законодавства принципи формують вектор цінностей, які є передумовою діяльності будь-якого органу влади, відображають сукупність специфічних критеріїв, яким повинна відповідати повсякденна поведінка посадовців. У зв'язку з цим, роль і точність формулювання принципів діяльності Національної поліції України, їх тлумачення і розуміння з боку поліцейського важко перебільшити, адже поліція цілодобово забезпечує охорону прав і свобод людини, протидіє злочинності, підтримує публічну безпеку і порядок.

З моменту створення Національної поліції України розробкою проблематики принципів діяльності цього правоохоронного органу займалася значна кількість вітчизняних вчених, зокрема: В.М. Бурденюк, М.П. Гурковський, В.А. Євтушок, Д.К. Катрич, Л.М. Ніколенко, Т.А. Плугатар, І.В. Скакун, В.В. Сокурєнко, Я.Я. Сташків, С.В. Чирик та інші. Водночас з огляду на цінність отриманих і висвітлених у наукових джерелах результатів, окремі питання залишилися поза увагою науковців.

Метою статті є дослідження принципів діяльності Національної поліції України, аналіз критеріїв яким вони повинні відповідати, а також окремих життєвих факторів, що впливають на практичну реалізацію принципів відповідними посадовими особами. Вироблення шляхів удосконалення принципів діяльності Націо-

нальної поліції України у тому числі за рахунок внесення змін у чинне законодавство України.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід зазначити, що у великому тлумачному словнику сучасної української мови наведено таке визначення поняття «принцип»: 1) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.; основний закон якої-небудь точної науки; 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і т. ін. [1, с. 832].

Розглядаючи викладені вище тлумачення, слід зазначити, що розуміння принципу саме як своєрідного базису функціонування органу державної влади, на нашу думку, беззаперечно корелюється з діяльністю Національної поліції України – центрального органу виконавчої влади. У такому контексті (втіленні) зміст принципів має формувати і визначати сукупність тих нематеріальних цінностей, дотримання яких є критерієм повсякденної активності посадовців поліції.

Водночас впровадження принципів у повсякденну діяльність органів та підрозділів Національної поліції України перебуває у прямому взаємозв'язку із певною сукупністю критеріїв, яким вони повинні відповідати. Так, наприклад, О.С. Устименко, здійснюючи теоретико-правовий аналіз принципів діяльності поліції в Україні, спирається на сукупність критеріїв, сформованих Д.С. Денисюком, зокрема:

1) положення, що становить принцип, завжди закріплено в законі, тобто є правовим;

2) принцип – це не будь-яке, а основне правило, що відбиває сутність діяльності поліції;

3) дії (бездіяльність) працівник поліції, в процесі здійснення яких порушуються принципи діяльності поліції, не можуть бути визнані законними;

4) недотримання вимог одного принципу неминуче призводить до порушення положень якого-небудь іншого принципу;

5) принципи діяльності поліції мають завжди відображати її гуманізм [2, с. 20-21, 3, с. 63-68].

Аналізуючи критерії, запропоновані Д.С. Денисюком, вважаємо, що більшість із них є предметом дискусії, а окремі – спірними. Зокрема, на нашу думку, некоректно категорично стверджувати, що недотримання одного принципу призводить до порушення іншого. Твердження про те, що принципи діяльності поліції мають відображати гуманізм є спірним, оскільки тільки у змісті окремих принципів, наприклад функціональних, закладається вектор гуманізму. Другий критерій, запропонований вченим, на наше переконання, відображає сутність принципу, а не критерій до його практичного втілення.

Розробляючи проблематику критеріїв, яким повинні відповідати принципи діяльності Національної поліції України, важливо виділити ряд фундаментальних критеріїв, яким, на нашу думку, мають відповідати принципи діяльності Національної поліції України, зокрема:

обов'язкове закріплення принципів діяльності у нормативно-правових актах чинного законодавства і, як наслідок, наділення їх статусом правових, а значить загальнообов'язкових до виконання всіма суб'єктами органів і підрозділів Національної поліції України;

необхідність тлумачення суті правового принципу діяльності з боку розробника (видавця) того чи іншого нормативно-правового акта у його змісті, спрямованого на однозначне і точне розуміння суб'єктами-дотримувачами в поліції;

взаємообумовленість у підході до формування принципів діяльності, коли наявність загальноправових або організаційних принципів передбачає необхідність існування функціональних принципів діяльності, тобто тих, які визначають засади активної і пасивної поведінки посадовців поліції через призму спеціалізації і специфіки функціонування підрозділу в якому такі суб'єкти реалізують свої посадові обов'язки.

Сучасні принципи діяльності Національної поліції України визначено і закріплено у розділі 2 Закону України «Про Національну поліцію», а саме: 1) принцип верховенства права; 2) принцип дотримання прав і свобод людини; 3) принцип законності; 4) принцип відкритості та прозорості; 5) принцип політичної нейтральності; 6) принцип взаємодії з населенням на засадах партнерства; 7) принцип безперервності [4, ст. 6-12].

Розглядаючи законодавчо закріплені принципи діяльності Національної поліції, зауважимо,

що за своєю суттю частина закріплених принципів відноситься до загальноправових принципів, інша – до загальноорганізаційних.

Зупинимося більш детально на окремих із них. Зокрема, стосовно тлумачення принципу законності, слід зазначити, що законодавець досить вдало адаптував загальноправову характеристику цього принципу у сучасну поліцейську діяльність. Водночас очевидним є те, що принцип законності, який закріплено у статті 8 Закону України «Про Національну поліцію» [4, ст. 8], є нормативно-ієрархічною реалізацією положення статті 6 Конституції України, де зазначається, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України [5, ст. 6], і яке, де-факто є принципом законності для всіх органів законодавчої, виконавчої і судової влади. Це зумовлює певні складнощі під час практичної реалізації цього принципу відповідними суб'єктами органів і підрозділів поліції.

Відповідно до статті 8 Закону України «Про Національну поліцію» поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України. Поліцейському заборонено виконувати злочинні чи явно незаконні розпорядження та накази. Накази, розпорядження та доручення вищих органів, керівників, посадових та службових осіб, службова, політична, економічна або інша доцільність не можуть бути підставою для порушення поліцейським Конституції та законів України [4, ст. 8].

Аналізуючи зміст принципу законності, слід зазначити, що на перший погляд він здається цілком зрозумілим і закономірним. Водночас пропонуємо поглянути на його практичну реалізацію з урахуванням того, що:

1) жодна нормативно-правова база не є досконалою;

2) досягнення напрацювання «ідеальної» законодавчої бази є утопічним;

3) поліцейський передусім є фізичною особою, яка де-факто не може володіти всім масивом правових норм чинного законодавства.

Перше та друге твердження, на нашу думку, є аксіомою. Задля кращого розуміння третього, слід зазначити, що тільки за період з 24 лютого 2022 року по 24 липня 2023 року Парламентом було ухвалено 480 законів [6].

Таким чином, зміст принципу законності, закріплений у статті 8 Закону України «Про Національну поліцію», на нашу думку, є досить

ідеалізованим з боку законодавця, що ставить під сумнів його точне і неухильне дотримання посадовими особами Національної поліції України. Водночас безальтернативність розуміння і практичного застосування принципу законності обумовлена правовими нормами Конституції України.

Ключ до вирішення, на перший погляд тупикової ситуації, полягає у зміні, так чи інакше, суб'єктивного підходу до інтерпретації того чи іншого змісту правової норми.

Пропонуємо ще раз розглянути статтю 6 Конституції України. У ній фактично закріплено безальтернативне правило здійснення повноважень усіма без винятку органами державної влади, тобто не інакше як у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України. Фактично такий самий зміст і у статті 8 Закону України «Про Національну поліцію», з тією відмінністю, що суб'єкт здійснення повноважень конкретизується в особі поліції.

Нагадаємо, що відповідно до статті 1 Закону України «Про Національну поліцію», поліція – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [5, ст. 1].

Таким чином, фактично, і у змісті статті 6 Конституції України, і у змісті статті 8 Закону України «Про Національну поліцію», суб'єктом здійснення повноважень виступає конкретний орган влади, тобто юридична особа! Однак на практиці дотримання принципу законності покладається на посадових осіб поліції, передусім поліцейських, які є фізичними особами.

З нашої точки зору це пояснюється тим, що реалізація повноважень органу державної влади, яким є і Національна поліція України, досягається шляхом безпосереднього дотримання, виконання, використання та застосування правових норм відповідними посадовими особами.

У контексті викладеного, погоджуємося з думкою А. В. Кубасенка, який за результатами дослідження принципів організації та діяльності підрозділів поліції України зазначає, що принцип законності набуває особливого значення, коли йдеться про можливість застосування заходів державного примусу для протидії злочинним та іншим протиправним посяганням у процесуальних цілях, а також для захисту прав громадян [7, с. 102-103].

Тож підхід до інтерпретації, подальшого тлумачення і практичної реалізації принципу за-

конності має спиратися на певну закономірність здійснення повноважень органом державної влади, суть якої полягає у тому, що такі повноваження здійснюються виключно через відповідне коло посадових осіб.

У такому разі здійснення повноважень усіма без винятку органами державної влади, не інакше як у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України – це засада, яка визначає необхідність і важливість формування такої правової бази, яка б, по-перше, відповідала положенням Основного закону, а також законам України, по-друге, дозволяла здійснювати повноваження органів державної влади відповідними посадовими особами у законний спосіб і у встановлених межах.

Саме тому, на нашу думку, одним із дієвих шляхів удосконалення принципу законності, закріпленого у статті 8 Закону України «Про Національну поліцію», є його об'єднання із принципом доброчесності в єдину конструкцію – принцип законності та доброчесності. При цьому важливо зазначити, що у такому разі роль принципу доброчесності має бути допоміжною для принципу законності. Такий підхід гармонійно поєднується з тим, що поліцейський – це правоохоронець, однією з ключових вимог до якого з боку держави є високий рівень правової свідомості та правової культури. У свою чергу зазначені понятійні категорії можуть започаткуватись і розвиватись лише на основі високоморальних якостей індивіда. Таким чином, поліцейський, усвідомлюючи роль і благо права для благополуччя окремої людини, суспільства та держави, у випадках, наприклад, знаходження правових колізій чи прогалин законодавчої бази, отримує додаткову аргументацію для своєї службової активності, яка є особливо важливою в контексті ще однієї засади діяльності поліції – принципу безперервності, який закріплений у статті 12 Закону України «Про Національну поліцію», і означає, що:

1. Поліція забезпечує безперервне та цілодобове виконання своїх завдань. Кожен має право в будь-який час звернутися за допомогою до поліції або поліцейського.

2. Поліція не має права відмовити в розгляді або відкласти розгляд звернень стосовно забезпечення прав і свобод людини, юридичних осіб, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань з посиланням на вихідний, святковий чи неробочий день або закінчення робочого дня [5, ст. 12].

Враховуючи викладене, підтримуємо позицію Л.В. Гаврилюк та А.І. Хальоти, які, досліджуючи проблематику системи принципів діяльності поліції, а також аргументуючи необхідність правового закріплення принципу доброчесності для поліцейської діяльності, акцентують увагу на тому, що до категорій, які визначатимуть зміст принципу доброчесності поліцейської діяльності, слід віднести: сумлінне виконання поліцейськими службових повноважень відповідно до посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва з чітким дотриманням вимог нормативно-правових актів; відсутність приватного інтересу (який є складовою реального і потенційного конфлікту інтересів) у сфері, в якій поліцейський виконує свої службові повноваження; дотримання поліцейським вимог, заборон та обмежень, визначених Законом України «Про запобігання корупції» [8], правил етичної поведінки [9, с. 354].

Ще одна проблема, яка стосується принципів діяльності Національної поліції, пов'язана з фактичною відсутністю у чинному законодавстві функціональних принципів, які б визначали засади діяльності підрозділів поліції через призму їх спеціалізації. При цьому положення абзацу 1 пункту 3 розділу 5 Правил етичної поведінки поліцейських, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 № 1179, зобов'язує керівника органу (підрозділу) поліції бути прикладом дотримання, у тому числі основних принципів професійної діяльності, а також вимагати їх дотримання від підлеглих [10].

Підтвердження того, що основні принципи професійної діяльності слід ототожнити саме з функціональними принципами діяльності Національної поліції України, можна знайти у згаданих вище Правилах етичної поведінки поліцейських. Зокрема у пункті 5 розділу 1 визначено, що поліцейський здійснює свою діяльність відповідно до основоположних принципів, які закріплені в Конституції України та Законі України «Про Національну поліцію» [10]. Таким чином, правові норми наказу Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 № 1179 чітко розмежовують принципи, на яких ґрунтується діяльність Національної поліції України, на: 1) основоположні принципи (загальні); 2) принципи здійснення професійної діяльності (функціональні).

Можливість і доцільність класифікації принципів діяльності Національної поліції України, формування функціональних принци-

пів, з подальшим їх закріпленням у законодавстві, неодноразово доводилась вітчизняними науковцями.

Так, наприклад, С.М. Лелет на основі проведеного дослідження проблем побудови системи принципів адміністративно-правового регулювання управління в Національній поліції України зазначає, що у майбутньому складовими системи принципів для Національної поліції України мають стати: 1. Основні принципи діяльності поліцейського, на яких має ґрунтуватися практична реалізація ними визначених нормами Закону України «Про Національну поліцію» повноважень як правоохоронця. 2. Спеціальні принципи, які мають стати керівним вектором для поліцейського під час здійснення ним передбачених за атестованою посадою обов'язків, реалізації прав, враховуючи напрям та специфіку діяльності підрозділу, в якому він працює, як фахівця. 3. Принципи здійснення безпосередньо управлінської діяльності, які повинні визначати засади для організаційно-управлінської діяльності відповідним керівним складом Національної поліції України. 4. Принципи, на яких заснована реалізація передбачених для поліцейських, яких відряджено до органів державної влади, установ та організацій із залишенням на службі в поліції, за не атестованою посадою обов'язків та прав. 5. Принципи, які закріплені у міжнародних нормативно-правових актах, які визначені для посадових осіб правоохоронних органів і поліції зокрема [11, с. 117].

Аналізуючи запропоновану С.М. Лелетом систему принципів, слід зазначити, що ми не поділяємо поглядів вченого про доцільність включення до неї принципів, закріплених у міжнародних нормативно-правових актах. Водночас, на наш погляд, заслуговує на увагу запропонована автором класифікація спеціальних (функціональних) принципів. Однак доцільність їх включення до чинної законодавчої бази саме в такій інтерпретації потребує здійснення подальшого детального дослідження.

Що стосується функціональних принципів, вважаємо за доцільне їх визначення і закріплення у змісті відповідних положень про структурні підрозділи центрального та територіальних органів поліції. Оскільки такі положення затверджуються, або наказом Голови Національної поліції України, або начальником територіального органу поліції, тобто відомчим нормативно-правовим актом, то і відповідні функціональні принципи набудуть статусу загальнообов'язкових до виконання поліцейськи-

ми. Такий підхід гармонійно узгоджується з положеннями Етичного кодексу поліцейського, де визначено, що керівник підрозділу поліції має право вимагати від підлеглих їх дотримання у процесі виконання повсякденних завдань.

Висновки. Отже, підбиваючи підсумки, доцільно сформулювати і запропонувати шляхи удосконалення принципів діяльності Національної поліції України, врахування яких, на наш погляд, дозволить якісно поліпшити діяльність поліцейського відомства. Серед них:

1. Внести зміни до статті 8 Закону України «Про Національну поліцію», назву якої викласти у такій редакції: «Законність та добросовісність». Доповнити статтю 8 Закону України «Про Національну поліцію» пунктом 5, у якому розкрити суть та допоміжну роль принципу добросовісності стосовно принципу законності, як керівного вектора діяльності поліцейського.

2. Внести зміни до пункту 5 розділу 1 Правил етичної поведінки поліцейських, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 № 1179, виклавши їх у такій редакції: «5. Поліцейський здійснює свою діяльність відповідно до основоположних принципів, які закріплені в Конституції України, Законі України «Про Національну поліцію», інших законодавчих актах України, а також функціональних принципів, які закріплено у положеннях про структурні підрозділи центрального/територіального органу поліції.»

3. Внести зміни до пункту 3 розділу 5 Правил етичної поведінки поліцейських, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 № 1179, виклавши їх у такій редакції: «3. Керівник органу (підрозділу) поліції повинен: бути прикладом дотримання Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до Конституції та законів України, професійно-етичних вимог, функціональних принципів

професійної діяльності та правил поведінки поліцейських, визначених цими Правилами, а також вимагати їх дотримання від підлеглих;».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Принцип. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. голов. Ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
2. Устименко О.С. Теоретико-правовий аналіз принципів діяльності поліції України. *Права та обов'язки людини у сучасному світі*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (11-12 листопада 2016 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2016. С. 20-22.
3. Денисюк Д.С. Принципи діяльності Національної поліції України: теорія та практика реалізації. *Митна справа*. 2015. № 5 (101). С. 63–68.
4. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 4041. Ст. 379.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Рада під час повномасштабної війни ухвалила рекордну кількість законів – КВУ. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3744561-rada-pid-cas-povnomasstabnoi-vijni-uhvalila-rekordnu-kilkist-zakoniv-kvu.html> (дата звернення: 03.03.2024).
7. Кубаєнко А. В. Принципи організації та діяльності підрозділів поліції в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 4. С. 101–103.
8. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 49. Ст. 2056.
9. Гаврилюк Л.В., Хальота А.І. Принцип «добросовісності» в системі принципів діяльності поліції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 351-354.
10. Правила етичної поведінки поліцейських: затверджено наказом МВС 09.11.2016 № 1179. *Офіційний вісник України*. 2017. №2. Стор. 522. Код акта 84380/2016.
11. Лелет С. М. Проблеми побудови системи принципів адміністративно-правового регулювання управління в національній поліції України. *Право і суспільство*. 2016. № 6 (2). С. 112-117. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_6\(2\)_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_6(2)_22)

Кузик В.В. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті висвітлено значення принципів, які закріплено у чинному законодавстві для якісного функціонування Національної поліції України. Запропоновано ряд критеріїв, яким повинні відповідати принципи діяльності Національної поліції України. Проаналізовано принципи, закріплені у Законі України «Про Національну поліцію». Наголошено, що зміст принципу законності, закріпленій у законодавстві, ставить під сумнів його точне і неухильне дотримання поліцейськими. Зазначається, що підхід до інтерпретації, подальшого тлумачення і практичної реалізації принципу законності має спиратися на певну закономірність здійснення повноважень органом державної влади, суть якої полягає у тому, що такі повноваження здійснюються виключно через відповідне коло посадових осіб. У такому разі здійснення повноважень усіма без винятку органами державної влади, не інакше як у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України – це засада, яка визначає необхідність і важливість формування такої правової бази, яка б, по-перше, відповідала положенням Конституції України, а також

законам України, по-друге, дозволяла здійснювати повноваження органів державної влади відповідними посадовими особами у законний спосіб і у встановлених межах. Висвітлено проблему відсутності у чинному законодавстві функціональних принципів, які б визначали засади діяльності підрозділів поліції через призму їх спеціалізації. Встановлено, що доцільність класифікації принципів діяльності Національної поліції України, формування функціональних принципів, з подальшим їх закріпленням у законодавстві, неодноразово доводилась вітчизняними науковцями. На основі проведеного дослідження запропоновано шляхи удосконалення принципів діяльності Національної поліції, зокрема шляхом внесення змін до законодавства України.

Ключові слова: принципи діяльності, поліція, законність, повноваження, етична поведінка.

Kuzyk V.V. WAYS TO IMPROVE THE OPERATIONAL PRINCIPLES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article emphasizes the significance of the principles enshrined in current legislation for the effective functioning of the National Police of Ukraine. The legal norms that govern police activities embody a set of values that guide the behavior of law enforcement officials. These values include specific criteria that police officers must adhere to in their daily work.

The author analyzes the principles enshrined in the Law of Ukraine «On the National Police» and proposes criteria that should be met by them. It is noted that the principle of legality, as defined in the legislation, may not be strictly and precisely observed by police officers.

It is established that in fact both in the content of Article 6 of the Constitution of Ukraine and in the content of Article 8 of the Law of Ukraine «On the National Police» the subject of the exercise of powers is a specific authority, i.e. a legal entity! In practice, however, the responsibility of complying with the principle of legality is often delegated to police officials, particularly individual police officers. The National Police of Ukraine realizes its powers by directly observing, implementing, using, and applying legal norms. This ensures that relevant officials carry out their duties in accordance with the law.

The author suggests that the interpretation, further elaboration and practical implementation of the principle of legality should be based on a certain regularity in the exercise of powers by a public authority, the essence of which is that such powers are exercised exclusively by a number of officials. Therefore, all state authorities must exercise their powers within the limits established by the Constitution and laws of Ukraine. It is necessary to establish a legal framework that corresponds to the Constitution and laws of Ukraine and allows officials to exercise their powers legally and within the limits established by law. The issue of the lack of functional principles in current legislation that determine the basis of police unit activities based on their specialization is highlighted. It has been established that domestic scholars have repeatedly proposed the classification of activity principles for the National Police of Ukraine, the formation of functional principles, and their subsequent consolidation in legislation.

The functional principles should be defined and included in the regulations of the central and territorial police bodies. This will ensure clarity and precision in their implementation. As regulations are approved by the Chairman of the National Police of Ukraine or the head of the territorial police body, they become departmental normative legal acts. This means that the functional principles outlined in these regulations are generally binding for police officers. In our opinion, this approach is in line with the Code of Ethics for police officers. The code states that a police unit leader has the right to demand compliance from subordinates during everyday tasks. Based on our research, we propose ways to improve the National Police's principles, including changes to Ukraine's legislation.

Key words: activity principles, police, legality, powers, ethical behavior.

УДК 342.9

DOI 10.32782/2663-5666.2024.1.12

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Вступ. За останнє десятиліття спостерігається швидке зростання кількості взаємопов'язаних соціальних, екологічних, економічних і геополітичних криз, включаючи зміни клімату, пандемію COVID-19 та незаконну збройну агресію Російської Федерації проти України, більшість із яких мають транскордонний або глобальний характер, охоплюють численні рівні та сфери відповідальності. Постійне поширення цих проблем може підірвати довіру громадян до владних структур та посилити вразливість суспільства та економіки. Уряди країн Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), демократичні системи загалом в умовах криз намагаються реагувати масштабно та швидко.

З 2016 року урядом України було розроблено та впроваджено достатню кількість реформ у сфері публічного адміністрування, щоб забезпечити його відповідність європейським стандартам. Реалізація Стратегії реформування державного управління до 2021 року продемонструвала належне виконання, досягнувши 57% встановлених цільових показників і завершивши 87% запланованих дій до кінця 2021 року [1]. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, нова Стратегія реформування державного управління на 2022-2025 роки та План заходів [18] до неї ґрунтуються на спільних цінностях, таких як дотримання демократичних принципів, верховенстві права, належному врядуванні. Українська держава не лише успішно впоралась з викликами в сфері адміністративних послуг в умовах збройного конфлікту, а й продемонструвала адаптованість низки послуг до безпекових викликів, їх беззаперечну корисність в умовах мирного стану.

Проблематика дослідження системи надання адміністративних послуг органами публічної адміністрації була предметом наукових розвідок таких вітчизняних вчених, як В.Б. Авер'янов, М.М. Андріїв, І.В. Арістова, М.О. Баймура-

тов, Ю.М. Жук, Я.В. Журавель, Т.О. Карабін, Т.О. Коломоєць, Д.М. Кушнір, Р.І. Стадник, В.П. Тимошук О.Г. Циганов та інші. Відзначаючи беззаперечну позитивну роль вказаних науковців у дослідженні зазначеного питання, акцентуємо увагу на актуальності та необхідності багатоаспектного розгляду особливостей надання адміністративних послуг органами публічної адміністрації в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні.

Метою дослідження є визначення особливостей соціально-політичних реалій надання адміністративних послуг органами публічної адміністрації в умовах дії воєнного стану та їх правового регулювання; з'ясування ступеня раціональності здійснення публічного адміністрування шляхом цифровізації суспільних відносин як основи забезпечення безпеки посадових осіб та населення під час надання адміністративних послуг за допомогою цифрових та правових інструментів.

Виклад основного матеріалу. З початку війни 24 лютого 2022 року публічне управління в Україні продовжувало функціонувати як на національному, так і на місцевому рівнях, незважаючи на суттєві виклики. З 15 березня 2022 року кількість доступних публічних послуг поступово відновлюється: з майже 2300 послуг лише 28 повністю недоступні [4]. Крім того, розроблено десятки нових видів послуг, які відповідають потребам громадян у воєнний час (фінансова допомога, інформація про війну тощо). Численні адміністративні послуги, включно з реєстрацією бізнесу, були адаптовані до обставин і спрощені під час війни. Портал онлайн-сервісу ДІЯ продовжує працювати і зареєстрував 1,5 мільйона щоденних взаємодій між громадянами та державою [4]. Електронна система закупівель ProZorro, яку багато хто вважає однією з найкращих електронних систем закупівель, продовжує забезпечувати прозорість, публікуючи інформацію про публічні контракти, укладені під час війни.

Досліджуючи особливості функціонування системи надання адміністративних послуг органами публічної адміністрації в умовах дії правового режиму воєнного стану варто виділити наступні групи викликів/загроз, що виникли в ході військових дій і залишатимуть свій вплив у повоєнний період.

Безпекові загрози охоплюють сферу діяльності органів публічної адміністрації в межах реагування на виклики воєнного часу та оперативного регулювання різних сфер, включаючи обмеження діяльності або її неможливість окремих органів державної влади та місцевого самоврядування на окупованих територіях або територіях активних бойових дій; перерозподіл коштів на забезпечення оборони країни, що призводить до зменшення фінансових ресурсів для функціонування системи публічного управління; створення механізмів передислокації окремих органів державної влади та місцевого самоврядування для забезпечення безперервності їх діяльності; забезпечення безпеки в організації роботи, в тому числі через посилення здатності дистанційного керування; формування та затвердження алгоритмів дій працівників органів публічної адміністрації у різних безпечових ситуаціях. Варто зазначити, що державні службовці, посадові особи органів місцевого самоврядування самостійно приймали рішення щодо переїзду, виїзду за кордон чи повернення з моменту дії воєнного стану. Лише у квітні 2022 року було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України № 440 «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану», яка встановлює можливість дистанційної роботи для працівників, які перебувають на території України за погодженням керівника та у разі наявності організаційних і технічних можливостей, та унеможливує роботу державних службовців, працівників органів державної влади та місцевого самоврядування за межами України (окрім випадків службового відрядження) [6].

Організаційні виклики, передусім, передбачають зміну системи правил та процедур, в яких повинні були швидко адаптуватися надавачі адміністративних послуг. З початку війни уряд ухвалив численні нормативно-правові акти, що регулюють надання адміністративних послуг під час війни. Більшість із них було прийнято протягом другого місяця військового вторгнення в Україну, коли стало зрозуміліше, на які умови потрібно звернути увагу та як має

виглядати нова система. Продовження термінів або зміна процедур надання адміністративних послуг було одним із перших урядових рішень. Наприклад, було внесено оперативні зміни до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України» від 27.01.1995 № 57 [13], що дозволили виїзд за кордон із внутрішнім українським паспортом (ID-карткою) без необхідності отримувати окремий паспорт для виїзду за кордон; дітям дозволено виїжджати за межі країни з одним із батьків без пред'явлення нотаріально завіреного дозволу другого з батьків; внесено зміни до порядку оформлення документів, що посвідчують особу, щодо спрощення їх видачі. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» від 06.03.2022 № 209 [5] з'явилося право безоплатно розпочати підприємницьку діяльність після подання декларації про господарську діяльність у довільній формі, без отримання дозволів, ліцензій чи інших результатів надання державних послуг; упорядковано митне обслуговування ввезення гуманітарної допомоги та автомобілів; медичні свідоцтва про народження можуть бути видані на простому аркуші паперу (не потрібно використовувати папір зі спеціальним дизайном та захистом) тощо. Також варто зазначити, що під час війни уряд не мав часу чи ресурсів для створення нових установ для надання послуг, тому було прийнято рішення покласти окремі завдання на існуючу адміністративну мережу: розширено коло органів, уповноважених реєструвати внутрішньо переміщених осіб (реєстрація стала можливою в підрозділах соціального захисту населення, центрах надання адміністративних послуг та органах місцевого самоврядування), окремі реєстраційні повноваження були передані Міністерству юстиції України.

Недостатнє фінансування бюджетів та державних програм, необхідність збереження та розвитку людського капіталу, необхідність узгодження дій щодо керування ресурсами, спрямованими на повоєнну відбудову держави і проведенням реформ для подальшого руху в Європейський Союз, відповідальність та звітування перед власними громадянами та іноземними фінансовими та політичними партнерами з приводу виконання зобов'язань щодо залученої фінансової допомоги стали ос-

новними *фінансовими викликами* для органів публічної адміністрації. В той же час, з'являються нові адміністративні послуги, які потребували додаткового правового регулювання і були пов'язані з матеріальною підтримкою, серед яких послуги щодо реєстрації пошкодженого або знищеного майна та виплати на його відшкодування [14], фінансова допомога для бізнесу на окупованих територіях, матеріальна допомога для внутрішньо переміщених осіб, відшкодування витрат тим, хто надає житло для ВПО тощо.

Міграційні виклики пов'язані з виїздом працівників за кордон, перебування на тимчасово окупованих територіях та звільнення, що загрожує втратою висококваліфікованих кадрів та зниженням кадрової спроможності системи публічної адміністрації в цілому. Спричинений цими чинниками кадровий дефіцит призводить до збільшення навантаження на тих, хто продовжує виконувати свої повноваження. Проблеми переміщення великої кількості населення як всередині країни, так і за її межами потребували правової регламентації і спричинили суттєвий попит на систему адміністративних послуг. Україна вже мала досвід правового регулювання відповідної сфери, зокрема через Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21.01.1994 № 3857-ХІІ [17], Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території» № 1207-VII від 15.04.2014 року [11], який передбачає правила реєстрації місця проживання, продажу нерухомості, умови ведення підприємницької діяльності та соціальне забезпечення тих, хто проживає на окупованих територіях. Проте ряд розроблених політичних рішень у ході повномасштабної війни втратили актуальність і вимагали переоцінки.

Поділяючи думку І.В. Арістової, що «з розбудовою інформаційного суспільства в Україні зростає соціальна значущість інформаційних відносин, а отже, і необхідність їх належного упорядкування за допомогою правових засобів» [3], акцентуємо увагу на *інформаційних або цифрових викликах*, які передбачають обмеження можливостей отримувати та надавати актуальну інформацію щодо діяльності органів публічної влади та суб'єктів надання адміністративних послуг на тимчасово непідконтрольній території чи у зоні бойових дій, необхідність ефективного комунікативного супроводу проєктів відновлення країни та подальших реформ.

На початку війни серйозними проблемами стали необхідність негайно і точно обмежити або заблокувати доступ до реєстрів і даних; можливість використовувати хмарні сервіси і зберігати дані в безпечних регіонах країни або за кордоном; надійний (on- і offline) канал зв'язку між державою та кожним громадянином (для розподілу інформації та грошей); закони та нормативні акти, що забезпечують гнучкість уряду під час екстремальних ситуацій; безпечна система ідентифікації громадян, яка не обмежується наявністю єдиного документа, що посвідчує особу. Ключовою контактною точкою для взаємодії між громадянами та державою став цифровий сервіс ДІЯ – веб-портал, мобільний застосунок і бренд цифрової держави в Україні. Саме через Дію в умовах воєнного стану стало можливим використання традиційних цифрових адміністративних послуг та запущено ряд нових електронних сервісів, серед яких: *eDocument* - альтернативний документ, що посвідчує особу, відображає інформацію, що міститься у внутрішньому паспорті (ID-картці), у паспорті для виїзду за кордон або в воєнських правах; *eMalyatko* («eBaby») – послуга, що дозволяє отримати до 10 послуг, пов'язаних з народженням дитини, за 20 хвилин лише за однією заявкою; *зміна даних власника приватного бізнесу* - власники електронного бізнесу можуть змінити місце реєстрації, назву компанії та інші дані, що є повністю автоматизованим сервісом і не потребує втручання людини; *електронна декларація* - дозволяє власникам бізнесу подавати електронні декларації про підприємницьку діяльність замість того, щоб запитувати дозвіл перед відкриттям бізнесу в умовах воєнного стану; *підтвердження місця проживання* - громадяни можуть отримати довідку про місце проживання онлайн на порталі ДІЯ протягом 1 хвилини [2]. При цьому важливо наголосити, що ДІЯ суттєво врятувала ситуацію в перші дні і тижні війни, адже дозволила швидко закрити потребу виплат державної допомоги для мільйонів громадян, а також повернула інші корисні сервіси.

Принагідно зазначаємо, що в період дії правового режиму воєнного стану в Україні продовжується робота над вдосконаленням системи надання адміністративних послуг органами публічної адміністрації. Так, ключову роль у розвитку інформаційних технологій та цифровій трансформації країни в зазначений період на законодавчому рівні відіграє Національна програма інформатизації, введена в дію Законом

України «Про Національну програму інформатизації» від 01.12.2022 № 2807-IX [15], правові межі дії якої встановлені Положенням про Єдину інформаційну систему обліку Національної програми інформатизації від 27.12.2023 № 1400 [10]. Електронна інформаційна взаємодія Єдиної системи з державними електронними інформаційними ресурсами, іншими інформаційно-комунікаційними системами здійснюється засобами системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта» [10], яка дозволяє державним органам влади України та органам місцевого самоврядування будувати безпечну інформаційну міжвідомчу взаємодію через Інтернет шляхом обміну електронними повідомленнями між інформаційними системами. Найпопулярнішими веб-сервісами в системі «Трембіта» стали наступні: Державний реєстр фізичних осіб – платників податків; Електронна система охорони здоров'я; Державний реєстр актів цивільного стану; База даних кредитної історії; Автоматизована система виконавчого провадження.

В цілому, українська система надання адміністративних послуг, в основі правового регулювання якої є Закони України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 № 5203-VI [7], «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» від 15.07.2021 № 1689-IX [16], показала свою стійкість під час війни з точки зору безпеки реагування на нові виклики та потреби населення. Окрім вище зазначеного, окремої уваги заслуговує Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року [8], який запроваджує нову філософію взаємовідносин між органами публічної адміністрації та громадянами, що базується на неухильному дотриманні базових прав людини і громадянина. Зокрема, цей Закон передбачає запровадження в адміністративному порядку категорії «заінтересовані особи» та механізми захисту прав і законних інтересів таких осіб; правила неупередженості посадових осіб адміністративних органів влади та порядок їх відводу/самовідводу; обов'язок обґрунтувати свої акти та зазначити порядок їх оскарження; право особи бути вислуханою до прийняття рішення; спрощені правила представництва в адміністративному судочинстві (зокрема, без нотаріально посвідченої довіреності представника); адміністративний акт набирає чинності лише після інформування особи; визнання адміністративного акта недійсним та примусове його виконання діяти за новими правилами.

Доволі цікавим і ефективним способом впровадження Закону України «Про адміністративну процедуру» стала ціла низка заходів для допомоги державним службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування, суддям адміністративних судів здобути необхідні знання та підготуватись до майбутніх змін, серед яких: на замовлення Секретаріату Кабінету Міністрів України створено онлайн-курс «Загальна адміністративна процедура», який розроблено у межах проекту підтримки комплексної реформи державного управління в Україні у партнерстві з Міністерством юстиції України, Національним агентством України з питань державної служби та Українською школою урядування; на порталі управління знаннями Національного агентства України з питань державної служби розміщено загальну короткострокову програму «Основи загальної адміністративної процедури»; випущено інтерактивний посібник «Закон «Про адміністративну процедуру»: загальні прозорі правила взаємодії між державою та громадянами й бізнесом» та ін.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. По-перше, варто відзначити постійність роботи органів публічної адміністрації всіх рівнів щодо коригування або спрощення адміністративних процедур та створення нових послуг, що стало ключовим чинником для забезпечення задоволеності потреб населення під час дії правового режиму воєнного стану, покращенні інвестиційного клімату, розвитку комунікацій, пом'якшенні впливів негативних факторів на стабільність системи публічного адміністрування в цілому. По-друге, цифровізація надання адміністративних послуг, яка розпочалася у 2019 році, довела свою ефективність як через розширення кількості каналів отримання послуг, так і через збільшення потужностей ДІІ, появи нових інформаційних сервісів, передбачених Національною програмою інформатизації України. Впровадження електронних сервісів на державному рівні полегшує життя громадян і зміцнює їх довіру до влади, демонструє високий рівень відкритості держави та орієнтацію державного управління на актуальні потреби населення. Важливим викликом залишається вдосконалення системи надання адміністративних послуг в умовах збройного конфлікту та повоєнної відбудови. Деякі інноваційні та розумні рішення, застосовані під час дії воєнного стану, за умови перегляду можуть бути адаптованими в мирний час, що забезпечить правильний баланс між принципами без-

пеки та гнучкості, які є ключовими під час війни, та принципами прозорості, громадянської участі, підзвітності та правової визначеності в процесі повоєнної відбудови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. OECD (2022), Public governance in Ukraine: Implications of Russia's war. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/public-governance-in-ukraine-c8cbf0f4/>

2. OECD (2023), «Executive summary», in Driving Policy Coherence for Sustainable Development: Accelerating Progress on the SDGs, OECD Publishing, Paris, URL: <https://doi.org/10.1787/d88cdb33-en>.

3. Арістова І.В. Органи публічної влади України в умовах розбудови інформаційного суспільства: методологія дослідження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019. Вип. № 58. Т. 1. С. 177-186.

4. Вплив війни на сферу адмінпослуг. Право в умовах війни. Квітень, 2022. URL: https://law-in-war.org/wp-content/uploads/2022/04/adminservices_war_ukr_web_08042022-1.pdf

5. Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF#Text>

6. Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2022 № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2022-%D0%BF#Text>

7. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>

8. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>

9. Про внесення зміни до Правил перетинання державного кордону громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/166-2022-%D0%BF#Text>

10. Про Єдину інформаційну систему обліку Національної програми інформатизації: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 27.12.2023 № 1400. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1400-2023-%D0%BF#Text>

11. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

12. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України; Стратегія від 05.08.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

13. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 57. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#n11>

14. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>

15. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 01.12.2022 № 2807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text>

16. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: Закон України від 15.07.2021 № 1689-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text>

17. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21.01.1994 № 3857-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text>

18. Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План від 21.07.2021 № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text>

Мельник В.В. ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Широкомасштабна агресія Російської Федерації проти України, кардинально змінила надання адміністративних послуг у країні, спровокувала потребу в адаптації існуючих або пропозиції нових способів надання адміністративних послуг, ґрунтуючись на існуючих наукових напрацюваннях, а також використовуючи положення чинних нормативно-правових актів України.

У статті здійснено аналіз соціально-політичних реалій, особливостей функціонування системи надання адміністративних послуг органами публічної адміністрації в умовах дії правового режиму воєнного стану через дослідження викликів/загроз, що виникли в ході військових дій і залишатимуть свій вплив у повоєнний період. Особлива увага приділена реформі у сфері публічного адміністрування, що спрямована на відповідність європейським стандартам.

Визначено особливості надання адміністративних послуг органами публічної адміністрації в умовах воєнного стану та їх правового регулювання. Виокремлено роль цифрових інструментів, таких як портал онлайн-сервісу ДІЯ та електронна система закупівель ProZorro у підтримці функціонування адміністративних

послуг під час конфлікту, запропоновано комплексне використання правових та інформаційно-організаційних інструментів та засобів.

Розглянуто безпекові, організаційні, міграційні, інформаційні (цифрові) виклики, з якими стикаються органи публічної адміністрації під час воєнного конфлікту в Україні.

Проаналізовано ряд нових електронних сервісів, які були запуснені в системі "Трембіта". У контексті воєнного стану, особлива увага приділяється ефективності реагування на нові виклики та потреби населення, зокрема за допомогою нового Закону України "Про адміністративну процедуру".

Доведено раціональність здійснення публічного адміністрування шляхом цифровізації суспільних відносин. Акцентовано увагу на необхідності вдосконалення системи надання адміністративних послуг в умовах збройного конфлікту та повоєнної відбудови, використовуючи правові, організаційні та інформаційні інструменти.

Ключові слова: адміністративні послуги, органи публічної адміністрації, адміністративна процедура, цифрові сервіси, правовий режим воєнного стану, загрози, правове регулювання, цифровізація, організаційні заходи.

Melnyk V.V. FEATURES OF PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES BY BODIES OF PUBLIC ADMINISTRATION UNDER THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE: ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECT

The large-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine has radically changed the provision of administrative services in the country, provoked the need to adapt existing or propose new methods of providing administrative services, based on existing scientific research, as well as using the provisions of current regulatory and legal acts of Ukraine.

The article analyzes socio-political realities, features of the functioning of the system of providing administrative services by public administration bodies under the conditions of the legal regime of martial law through the study of challenges/threats that arose during military operations and will leave their impact in the post-war period. Special attention is paid to the reform in the field of public administration aimed at compliance with European standards.

The peculiarities of the provision of administrative services by public administration bodies in the conditions of martial law and their legal regulation are determined, as well as the degrees of rationality of public administration through the digitalization of public relations are clarified. Challenges arising in connection with martial law are noted, and the importance of digital and legal tools in ensuring the safety of officials and the public during the provision of administrative services is also emphasized. The role of digital tools, such as the DIYA online service portal and the ProZorro electronic procurement system in supporting the functioning of administrative services during the conflict, is highlighted, and the comprehensive use of legal and informational and organizational tools and facilities is proposed.

Security challenges faced by public administration bodies during and after war are considered. The organizational challenges that became relevant for providers of administrative services during the military conflict in Ukraine are considered. The impact of migration challenges on the public administration system, including the departure of workers abroad and stay in temporarily occupied territories, is analyzed.

Special attention was paid to the digital service "Diya", which became a key point of contact for interaction between citizens and the state in the conditions of martial law. A number of new electronic services launched in the "Trembita" system were analyzed, including the State Register of Taxpayers and the Electronic Health Care System. In the context of martial law, special attention is paid to the effectiveness of responding to new challenges and needs of the population, in particular with the help of the new Law of Ukraine "On Administrative Procedure", which introduces new mechanisms for protecting the rights and legitimate interests of citizens before public administration bodies.

The rationality of public administration through digitalization of public relations has been proven. Attention is focused on the need to improve the system of providing administrative services in conditions of armed conflict and post-war reconstruction, using legal, organizational and informational tools, as well as the possibility of adapting some innovative solutions applied during martial law to peacetime.

Key words: administrative services, public administration bodies, administrative procedure, digital services, legal regime of martial law, threats, legal regulation, digitalization, organizational measures.

УДК 342.922 (422)

DOI 10.32782/2663-5666.2024.1.13

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Вступ. Актуальні питання адміністративно-правового статусу місцевих органів виконавчої влади займають центральне місце в дискусіях про ефективність та демократичність децентралізації влади в Україні. З моменту впровадження реформи місцевого самоврядування у 2014 році, багато уваги приділяється забезпеченню відповідних повноважень та ресурсів місцевим органам влади для ефективного вирішення соціально-економічних та адміністративних завдань. Дослідження проблем адміністративно-правового статусу місцевих органів виконавчої влади необхідне для покращення ефективності управління, забезпечення демократії та прозорості, підвищення довіри громадськості та забезпечення розвитку та стабільності в місцевих громадах.

Питання адміністративно-правового статусу місцевих органів виконавчої влади досліджувалися у працях таких авторів, як Ю. П. Битяка, О. М. Іщенко, М. В. Коваліва, В. К. Колпакова, В. В. Кравченка, Н.В. Камінської, О.В. Кузьменко, Н. Г. Плахотнюк, І. Б. Стахури та інших науковців.

Мета статті полягає у виявленні та аналізі актуальних проблем адміністративно-правового статусу місцевих органів виконавчої влади з метою зрозуміння їхнього впливу на ефективність управління, демократію, довіру громадськості та загальний розвиток місцевих громад.

Виклад основного матеріалу. Система управління в Україні базується на принципах конституціоналізму, де влада розділена на законодавчу, виконавчу та судову [1]. Верховна Рада України є законодавчим органом і має повноваження ухвалювати закони, здійснювати контроль над діяльністю виконавчої влади, вносити зміни до Конституції України та виконувати інші важливі функції. Виконавча влада належить Кабінету Міністрів України, який є найвищим органом виконавчої влади. Судова влада в країні здійснюється через суди, що відповідають за правосуддя, захищають пра-

ва та свободи громадян та вирішують правові спори.

Питання адміністративно-правового статусу місцевих органів виконавчої влади займають центральне місце в дискусіях про ефективність та демократичність децентралізації влади в Україні.

М. В. Ковалів та І. Б. Стахура вважають, що: «кожен орган виконавчої влади, виступаючи від імені держави та відповідно до її наказів, має визначений правовий статус і здійснює владні функції у межах своїх повноважень. Виконання цих функцій дозволяє органам досягати цілей своєї виконавчо-розпорядчої діяльності» [2].

Ю. Я. Якимов вважає, що: «правовий статус має складну структуру, що включає різноманітні взаємопов'язані складові. Серед них ключовими є правосуб'єктність та конкретний перелік прав і обов'язків» [3, с.19; 31].

М.В. Кравчук визначає: «правовий статус - це комплекс або система всіх прав, свобод і обов'язків, які належать громадянину і визначають його юридичне положення в суспільстві, що визначено чинним законодавством та іншими правовими актами» [4, с. 86-87].

Як бачимо із зазначеного поняття «правовий статус» автор виокремлює елементи правового статусу лише для громадян, але поза увагою залишаються юридичні особи.

Отже, вважаємо за доцільне запропонувати власну дефініцію: «адміністративно-правовий статус» - це комплекс юридичних характеристик, норм та зобов'язань, що визначають стан, положення та повноваження конкретної юридичної особи, органу або структури в системі публічного управління. Це поняття відображає, які права та обов'язки встановлені законодавством для даної адміністративної одиниці та яким чином вона має здійснювати свої функції та взаємодіяти з іншими суб'єктами управління.

Слід зазначити, що це поняття розкриває юридичні аспекти статусу та функціонування

адміністративного суб'єкта в системі публічного управління.

Так, вищі та центральні органи виконавчої влади здійснюють свою діяльність на всій території України та відповідають за реалізацію державної політики, забезпечують загальне чи галузеве управління та здійснюють спеціальний (функціональний) вплив на об'єкти, незалежно від їх розташування. До цих органів входять: Кабінет Міністрів України, міністерства, державні служби, агентства, інспекції та центральні органи виконавчої влади із спеціальним статусом та ін.

Місцеві органи виконавчої влади мають обмежені повноваження, що стосуються конкретної адміністративно-територіальної одиниці. Серед їх завдань входить управління та координація на місцевому рівні, а також виконання функцій, що передбачені центральними органами виконавчої влади в певній області, районі або місті [28].

Зауважимо, що: «органи виконавчої влади поділяються на наступні категорії залежно від обсягу та характеру їх компетенції: а) органи загальної компетенції; б) органи галузевої компетенції; в) органи спеціальної (функціональної) компетенції. Цей поділ визначається обсягом та характером завдань, які покладені на органи виконавчої влади [2]. В результаті в Україні діє багаторівнева система органів виконавчої влади.

Система органів виконавчої влади складається з окремих органів та їхніх структурних підрозділів, які взаємопов'язані, але водночас функціонують як самостійні підсистеми. Кожен з цих органів та їх структурних частин має свої унікальні особливості у структурі, функціональних обов'язках та компетенції. Цей підхід сприяє ефективному функціонуванню кожного компонента системи в контексті виконання загальних завдань держави.

У багатьох країнах, включаючи Україну, правовий статус місцевих органів влади описаний у Конституції, законах про місцеве самоврядування та інших відповідних нормативно-правових актах.

Основні елементи правового статусу місцевих органів влади включають:

1) правосуб'єктність. Місцеві органи влади є правосуб'єктними, тобто вони мають здатність бути учасниками правовідносин, володіти правами та обов'язками;

2) компетенцію (повноваження), яка визначає сферу діяльності та повноваження місце-

вих органів влади, їхню здатність приймати рішення та здійснювати управлінські функції на визначеній території, а також сукупність прав та обов'язків, які мають місцеві органи влади згідно з чинним законодавством. Повноваження можуть бути визначені Конституцією, законами, регулятивними актами та іншими нормативними документами.

3. організаційну структуру. Тобто визначається структура та організація місцевих органів влади, включаючи голову, секретаріат, виконавчі органи та інші структурні підрозділи;

4. взаємовідносини із центральною владою або статус у системі влади. Визначається порядок взаємодії та координації з органами виконавчої влади на центральному рівні та позиція й роль місцевих органів влади в системі державного управління. Вони можуть мати різний рівень автономії та відповідальності перед центральними органами влади.

5. місцеві органи влади можуть приймати рішення та нормативні акти в межах своєї компетенції, які мають силу закону на території, що їм підпорядкована.

У рамках української системи влади та адміністративно-територіального устрою, місцеві державні адміністрації виступають як органи виконавчої влади на рівні областей, районів та інших адміністративно-територіальних одиниць. Вони мають визначені законом завдання та повноваження, спрямовані на забезпечення ефективності діяльності державних органів та втілення державної політики на місцевому рівні.

Місцева державна адміністрація у своїй діяльності керується Конституцією України, Законом України «Про місцеві державні адміністрації» [5] та іншими законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, актами обласних державної адміністрацій. Слід відмітити, що «виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації» [5].

У той же час, «особливості здійснення виконавчої влади у містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України» [5]. Так, міста Київ та Севастополь в Україні мають особливий статус, і їхні особливості здійснення виконавчої влади визначаються окремими законами. У разі Києва, наприклад, це закон «Про столицю України – місто-герой Київ» [6]. Такі закони встановлюють специфіку організації та функціонування виконавчих органів у цих містах з урахуванням їхнього особливого статусу.

Організаційно-процедурні питання внутрішньої діяльності місцевих державних адміністрацій регулюються їхніми регламентами, з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [7]. Також, типові регламенти місцевих державних адміністрацій можуть бути затверджені Кабінетом Міністрів України, як це передбачено законодавством, зокрема, Постановою «Про затвердження Типового регламенту місцевої державної адміністрації» від 11 грудня 1999 року № 2263 [8]. Це стандартні документи, які визначають порядок внутрішньої організації та функціонування місцевих державних адміністрацій.

Відповідно до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» «місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою» [5]. Отже, місцеві органи виконавчої влади здійснюють місцеве управління, що визначається як управлінська діяльність, яка проводиться в межах місцевої територіальної одиниці. Ця діяльність виконується зазначеними адміністраціями за визначенням центральної влади або адміністрації вищестоящего територіального рівня управління.

Згідно з Конституцією України: «держава несе відповідальність перед громадянами за свою діяльність і визначає своїм головним обов'язком утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Державна адміністрація має обов'язок відповідально ставитися до виконання своїх функцій у забезпеченні комплексного соціально-економічного розвитку території та реалізації державної політики у визначених законодавством сферах управління. Її діяльність повинна ґрунтуватися на законах та Конституції України, а також підпорядковуватися указам, розпорядженням Президента України, постановам, розпорядженням Кабінету Міністрів України та іншим актам законодавства, а також рішенням органів виконавчої влади вищого рівня» [1; 9].

О. Ф. Фрицький вважає, що: «саме місцеві державні адміністрації є важливими ланками у виконанні функцій державної влади на місцевому рівні. Вони діють у межах принципів централізації та децентралізації, які відображають основні принципи територіального устрою України. Централізація передбачає об'єднання ресурсів та прийняття рішень на центральному

рівні, зокрема шляхом визначення загальнодержавної політики та стандартів. Децентралізація, з іншого боку, передбачає делегування певних повноважень та відповідальності місцевим органам управління для забезпечення ефективності та відповідності рішень потребам конкретних територій та місцевих громадян. Такий підхід сприяє більш ефективному та гнучкому управлінню на місцях, підвищує відповідальність перед місцевими громадами та сприяє забезпеченню їхнього розвитку» [9].

Згідно зі статтею 119 Конституції України, місцеві державні адміністрації на своїй території забезпечують: дотримання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади; забезпечення законності і правопорядку, захист прав і свобод громадян; виконання державних та регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а також, у разі компактного проживання корінних народів і національних меншин, програм їх національно-культурного розвитку; підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів; складання звітів про виконання відповідних бюджетів та програм; співпрацю з органами місцевого самоврядування; виконання інших повноважень, що надані державою або делеговані відповідними радами [1].

Діяльність місцевих державних органів влади також характеризується прозорістю та відкритістю. Вони мають забезпечувати доступність інформації про свою діяльність для громадськості, а також забезпечувати можливість участі громадян у процесі прийняття рішень, що стосуються місцевого розвитку. Таким чином, місцеві державні адміністрації сприяють збільшенню відкритості та довіри громадян до органів влади на місцевому рівні [10].

Важливо зазначити, що Законом України «Про місцеві державні адміністрації» [5] визначено основні принципи діяльності місцевих державних адміністрацій: відповідальності перед людиною і державою за свою діяльність; верховенства права; законності; пріоритетності прав людини; гласності; поєднання державних і місцевих інтересів [5].

Отже, вищеперераховані засади визначають основні принципи діяльності місцевих державних адміністрацій та надають їм напрямок у виконанні їхніх функцій та завдань.

Закон України «Про місцеві державні адміністрації» в статті 4 визначає: «статус та атрибу-

ти місцевих державних адміністрацій. Місцеві державні адміністрації є юридичними особами. Місцеві державні адміністрації мають печатки із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, рахунки в установах банків України» [5]. Крім того, «найменування місцевих державних адміністрацій є похідними від назв відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Зміна назви адміністративно-територіальної одиниці є підставою для перейменування відповідної місцевої державної адміністрації. Місцеві державні адміністрації знаходяться відповідно в обласних і районних центрах, містах Києві та Севастополі» [5].

Таким чином, основною функцією в діяльності місцевої державної адміністрації є виконавча функція. Місцеві державні органи влади безпосередньо здійснюють виконавчу владу на рівні областей та районів, що відіграє ключову роль у практичній реалізації різних програм та державних ініціатив. Місцева державна адміністрація взаємодіє з різними суб'єктами на місцевому рівні, вирішуючи завдання, пов'язані з розвитком та управлінням на території областей і районів. Це включає в себе співпрацю з місцевими органами самоврядування, громадськими організаціями, бізнес-структурами та іншими зацікавленими сторонами для забезпечення ефективного та збалансованого розвитку регіонів. Також може виникати необхідність у створенні спеціальних фондів для розвитку територій, механізмів обміну досвідом та найкращими практиками, а також стимулювання розвитку міжмуніципальних проектів та ініціатив.

Висновки та перспективи. З огляду на викладене вище, вважаємо, що: «адміністративно-правовий статус місцевих державних адміністрацій» - це комплекс правових характеристик, повноважень та обов'язків, що визначають положення, компетенцію та режим діяльності місцевих органів виконавчої влади на рівні областей, районів, міст з обласним поділом, а також міст обласного підпорядкування (за на-

явності). Адміністративно-правовий статус місцевих державних адміністрацій визначає їхню роль та місце в системі управління, а також надає юридичний фундамент для здійснення їхніх функцій на місцях. Цей статус регулює їхні взаємини з іншими органами влади, законодавство процедур та обмежень у виконанні своїх повноважень, а також встановлює правила діяльності відповідно до законодавства та стандартів, призначених забезпечити ефективно та правомірне управління на місцях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Ковалів М. В., Стахура І. Б. Особливості адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади. URL: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/005-022-026.pdf
3. Якимов Ю. Я. Статус суб'єкта адміністративної юрисдикції і проблеми його реалізації. К. : Проспект, 1999. – 200 с.
4. Кравчук М.В. Теорія держави та права. Проблеми теорії держави та права: навч. посібник. Тернопіль. Карт-бланш. 2002. С. 247.
5. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09 квітня 1999 року № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>
6. Про столицю України - місто герой-Київ: Закон України від 15 січня 1999 року № 401-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14#Text>
7. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11 вересня 2003 року № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>
8. Про затвердження Типового регламенту місцевої державної адміністрації: Постанова Кабінету міністрів України від 11 грудня 1999 року № 2263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2263-99-%D0%BF#Text>
9. Конституційне право України: навч. посібник. URL: https://pidru4niki.com/1256060746839/pravo/konstitutsiyno-pravoviy_status_mistsevih_derzhavnih_administratsiy
10. Місцеві державні адміністрації в системі державного управління: Текст лекції 15. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/484262/mod_resource/content/0/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%2015.pdf

Сірко Б.П. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

У статті розкриваються актуальні питання адміністративно-правового статусу місцевих органів виконавчої влади в Україні. Багато уваги приділяється забезпеченню відповідних повноважень та ресурсів місцевим органам влади для ефективного вирішення соціально-економічних та адміністративних завдань.

Автором проаналізовано проблемні питання щодо правового статусу місцевих органів виконавчої влади, які відображають широкий спектр поглядів та підходів до цієї проблематики. Загалом, існує багатогранність підходів до проблеми адміністративно-правового статусу місцевих органів виконавчої влади, відзначаючи як досягнення, так і потенційні напрямки подальшого вдосконалення системи місцевого самоврядування в Україні.

Виокремлено основні елементи правового статусу місцевих органів влади: правосуб'єктність; компетенція; організаційна структура; взаємовідносини із центральною владою або статус у системі влади;

можливість прийняття рішень та нормативних актів в межах своєї компетенції, які мають силу закону на території, що їм підпорядкована.

Одним з ключових питань є забезпечення відповідності повноважень місцевих органів виконавчої влади законодавству та Конституції України. Це включає в себе право на самоврядування та розподіл компетенцій між центральними та місцевими органами влади.

Ще однією важливою проблемою є впровадження механізмів взаємодії та співпраці між різними рівнями влади. Це може включати в себе створення спеціальних фондів для розвитку територій, механізмів обміну досвідом та найкращими практиками, а також стимулювання розвитку міжмуніципальних проєктів та ініціатив.

Наголошується на важливості забезпечення прозорості та відкритості у діяльності місцевих органів влади, включаючи механізми публічного обговорення рішень, доступ до інформації та звітності перед громадськістю. Це допомагає забезпечити відповідальність та довіру до місцевих органів влади.

У контексті сучасних викликів, таких як децентралізація, боротьба з корупцією, а також впровадження євроатлантичних стандартів управління, розгляд актуальних питань адміністративно-правового статусу місцевих органів виконавчої влади стає надзвичайно важливим для подальшого розвитку України як сучасної демократичної держави.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування.

Sirko B.P. CURRENT ISSUES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF LOCAL EXECUTIVE BODIES

The article reveals current issues of the administrative and legal status of local executive bodies in Ukraine. A lot of attention is paid to providing appropriate powers and resources to local authorities to effectively solve socio-economic and administrative tasks.

The author analyzed problematic issues regarding the legal status of local executive bodies, which reflect a wide range of views and approaches to this issue. In general, there is a multifaceted approach to the problem of the administrative and legal status of local executive bodies, noting both achievements and potential directions for further improvement of the system of local self-government in Ukraine.

The main elements of the legal status of local authorities are highlighted: legal personality; competence; the organizational structure; relationship with the central government or status in the government system; the possibility of making decisions and normative acts within their competence, which have the force of law in the territory subordinate to them.

One of the key issues is ensuring compliance of the powers of local executive bodies with legislation and the Constitution of Ukraine. This includes the right to self-government and the distribution of competences between central and local authorities.

Another important problem is the implementation of mechanisms of interaction and cooperation between different levels of government. This may include the creation of special funds for the development of territories, mechanisms for sharing experience and best practices, as well as stimulating the development of inter-municipal projects and initiatives.

It emphasizes the importance of ensuring transparency and openness in the activities of local authorities, including mechanisms for public discussion of decisions, access to information and reporting to the public. This helps ensure accountability and trust in local authorities.

In the context of modern challenges, such as decentralization, the fight against corruption, as well as the introduction of Euro-Atlantic management standards, consideration of current issues of the administrative and legal status of local executive bodies becomes extremely important for the further development of Ukraine as a modern democratic state.

Key words: administrative and legal status, local bodies of executive power, bodies of local self-government.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Чугуніков І.І.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 343

DOI 10.32782/2663-5666.2024.1.14

**ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ І ПРЕДМЕТ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯК СКЛАДОВІ ПРЕДМЕТУ
ВІТЧИЗНЯНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА**

Вступ. Визначення предмету тієї чи іншої галузі права є однією з ключових проблем, як на загальнотеоретичному, так і на галузевому рівнях. Проте, як свідчить аналіз відповідних джерел, питання щодо призначення кримінально-правових норм однозначного вирішення так і не отримало. Не дивлячись на численність запропонованих у вітчизняній теорії концепцій, жодна з них не позбавлена недоліків, пов'язаних або із штучним обмеженням регулятивних можливостей кримінального права, або із їх штучним розширенням. До кінця не визначеним залишається навіть сам критерій, за допомогою якого виокремлюється така галузь, як кримінальне право. Така ситуація негативно впливає як на правозастосовчу, так і на правотворчу діяльність і має бути подолана.

Огляд останніх досліджень і публікацій дозволяє зробити висновок, що питання про предмет вітчизняного кримінального права та критерії виокремлення цієї галузі залишається невирішеним.

Метою статті є доведення тези щодо подвійного характеру предмета вітчизняного кримінального права та необхідності розмежування таких категорій, як кримінально-правова охорона та кримінально-правове регулювання. Для цього необхідно проаналізувати існуючі, як в загальнотеоретичній юриспруденції, так і в галузевій теорії підходи до визначення предмета кримінального права та розглянути питання щодо співвідношення останнього з кримінальним законодавством.

Виклад основного матеріалу. Згідно з усталеною в загальнотеоретичній юриспруденції позицією, критерієм поділу права на галузі, поряд з методом правового регулювання, виступає предмет правового регулювання, під яким розуміють однорідні суспільні відносини, які

піддаються активному впливу правових норм [1, с. 133]. Тому, цілком природно, що ті чи інші акти відповідних галузей законодавства, передусім, визначають коло відносин, що підлягають упорядкуванню. Так, наприклад, цивільне законодавство регулює особисті немайнові та майнові відносини (ч. 1 ст. 1 ЦК), Господарський кодекс регулює господарські відносини (ст. 1 ГК), Податковий кодекс – відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів (ч. 1.1. ст. 1), Митний кодекс – відносини, пов'язані із справленням митних платежів (ч. 2 ст. 1), а Закон України «Про запобігання корупції» регулює відносини, що виникають у сфері запобігання корупції (ст. 2).

Слід додати, що сучасна теорія права не обмежує систему права системою законодавства, включаючи до неї доктринальні та інституційно-функціональні елементи, які дозволяють вийти на рівень дії, застосування права, що багато в чому і визначає його сутнісно-змістовну характеристику.

Однак, що стосується кримінального права, то тут ситуація з вирішенням зазначених вище питань є доволі неоднозначною, причому як на загальнотеоретичному, так і на галузевому рівнях. Так, наприклад, на думку О.Ф. Скакун, будь-яка галузь права, включаючи кримінально-виконавче та кримінально-процесуальне право, регулює суспільні відносини. Суспільні відносини є предметом регулювання і адміністративного права, включаючи його деліктну частину, під яким авторка розуміє відносини, що формуються в ході забезпечення органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування реалізації, охорони і захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також у процесі здійснення ними управління соціально-економічним і адміністратив-

но-політичним розвитком. Проте, предметом кримінально-правового регулювання проголошуються суспільно-небезпечні діяння, вчинені проти особи, суспільства, держави. Аргументується такий висновок тим, що кримінальне право головним чином виконує охоронну функцію і лише окремі його норми мають регулятивний (погашення судимості) або рекомендаційний (необхідна оборона) характер [2, с. 300-304].

Цей підхід знаходить підтримку і серед представників науки кримінального права. Так, наприклад, на думку В.О. Навроцького, предметом кримінального права є, передусім, злочин та покарання, оскільки ця галузь орієнтована на репресії, примус щодо осіб, які порушують її заборони. Хоча, як підкреслює автор, сутність кримінального права цим не вичерпується, бо воно має і «не репресивні» вияви. Що ж стосується предмету кримінального закону, то таким вчений вважає нормативно-правовий акт, що регламентує злочин, покарання, заходи, альтернативні покаранню, підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання, обставини, які виключають злочинність діяння, що містить окремі ознаки злочину [3, с. 18-19].

Зазначені вище позиції, у підсумку, так чи інакше призводять до наступного висновку: або кримінальне право позбавлене регулятивних властивостей, у зв'язку з чим його предметом як галузі права та законодавства проголошуються власні норми (нормативно-правовий акт), або запропонований в загальнотеоретичній юриспруденції критерій поділу права на галузі є необґрунтованим.

Піддавати сумніву обґрунтованість згаданого критерію особливих підстав немає, оскільки він цілком довів свою спроможність і використовується навіть при визначенні предмету інших галузей кримінального профілю (кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права). Звідси постає, що кримінальне право, як самостійна галузь, повинна мати свій власний предмет, який не може бути нічим іншим, аніж суспільними відносинами.

Погоджуючись з тим, що критерієм виокремлення кримінального права, як самостійної галузі, теж виступають суспільні відносини, деякі дослідники приходять до висновку, що його предмет може поставати виключно у якості кримінальних правовідносин. Аргументується він тим, що суспільні відносини, у рамках яких держава здійснює діяльність щодо покладання кримінальної відповідальності на осіб, які

вчинили злочини, або звільнення їх від такої, можуть існувати лише у врегульованому кримінальним правом вигляді і відсутні до здійснення їх кримінально-правового регулювання [4, с. 21]. На цій підставі, наприклад, О.В. Наден вважає, що кримінальне право регулює типизовані, деперсоніфіковані кримінально-правові суспільні відносини, які складаються в рамках всієї країни, які авторка йменує об'єктом кримінально-правового регулювання. Предметом же його виступають конкретні, персоніфіковані правові відносини, що складаються між окремою особою, яка вчинила злочин, та державою [4, с. 21].

Позиціонуючи предмет кримінального права як кримінальні правовідносини, деякі дослідники поділяють останні на регулятивні та охоронні. Так, наприклад, В.К. Гришук до предмету регулятивних кримінальних правовідносин відносить: завдання кримінального права, підстави кримінальної відповідальності, закон про кримінальну відповідальність та його чинність, злочин, його види та стадії, суб'єкта злочину, вину та її форми, співучасть у злочині, повторність, сукупність та рецидив, обставини, що виключають злочинність діяння, звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його види, призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування, судимість, примусові заходи медичного характеру та примусове лікування, особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, види злочинів та покарання за їх вчинення передбачені в Особливій частині КК України. Предмет охоронних кримінальних правовідносин, на думку автора, складають: вчинене особою суспільно небезпечне діяння, яке містить склад злочину, передбачений чинним КК України, звільнення від кримінальної відповідальності, покарання, звільнення від покарання та його відбування та судимість. У підсумку, вчений приходиться до висновку, що предмети регулятивних та охоронних кримінальних правовідносин у сумі складають предмет українського об'єктивного кримінального права – кримінального права як галузі права України [5, с. 47-48].

З приводу порозуміння предмету кримінального права як правовідносин хотілося б зазначити наступне. По-перше, теза про те, що право може регулювати як суспільні відносини, так і правовідносини, на якій засновано таке порозуміння [4, с. 21], не зовсім погоджується з положеннями загальної теорії права, згідно з якими право регулює лише суспільні відносини (є од-

ним з таких регуляторів), а правовідносини традиційно визначаються як врегульовані нормами права суспільні відносини [1, с. 142; 2, с. 382]. По-друге, виокремлення типизованих, деперсоніфікованих кримінальних правовідносин [4, с. 21] обумовлене необґрунтованим ототожненням таких понять, як норма права та правовідносини. У правових нормах запрограмовані типові моделі суспільних відносин, тобто норми права передбачають правові відносини в абстрактному вигляді. Коли ж на підставі норми виникають правовідносини, вони завжди мають конкретний характер. Сторонами правовідносин стають суб'єкти права і обов'язки яких мають виключно персоніфікований характер. Ця індивідуалізація притаманна лише правовідносинам, що і відрізняє їх від норм права [1, с. 143]. По-третє, порозуміння предмету кримінального права як правовідносин, так чи інакше, замикає його на самому собі (зводить до «самообслуговування»), у зв'язку з чим, пошук його регулятивних можливостей не виходить за межі приписів Загальної та Особливої частин [5, с. 47].

Враховуючи зазначені обставини, велика кількість вітчизняних спеціалістів підтримує концепцію «предмет кримінального права – суспільні відносини», хоча питання щодо порозуміння останніх залишається дискусійним.

На думку одних вчених, кримінально-правова норма насамперед, спрямована на формування правомірної поведінки суду щодо кримінального правопорушника. Звідси робиться висновок, що кримінальне право покликане упорядкувати специфічними правовими засобами всю сукупність відносин, що складаються між державою та особою, яка вже вчинила злочин [3, с. 47, 50].

Такий підхід штучно обмежує предмет кримінально-правового регулювання лише відносинами «держава – кримінальний правопорушник», хоча саме він відображений у проєкті нового КК України, що підготовлений Робочою групою з питань розвитку кримінального права. З позиції розробників проєкту КК регулює відносини, що виникають із вчинення: 1) кримінального правопорушення; 2) протиправного діяння неосудною особою чи особою, яка не досягла віку суб'єкта відповідного кримінального правопорушення; 3) діяння за обставин, що виключають його протиправність (ч. 1 ст. 1.1.1). При цьому кримінально-правовими відносинами вважається лише перша група. Решта відносин, вірогідно, позиціонується як правовідноси-

ни в кримінальному праві, що виглядає зовсім нелогічним, оскільки вони теж регулюються виключно нормами цієї галузі.

Слід звернути увагу ще на одну обставину. Як зазначалося вище сучасна загальнотеоретична юриспруденція позиціонує систему права як більш широке поняття, яке не обмежується системою законодавства. Така тенденція спостерігається і в кримінальному праві.

Так, наприклад, на думку В.П. Ємельянова, кримінальне право як галузь – поняття більш широке, яке охоплює не тільки кримінальне законодавство з його предметом, методами, завданнями та функціями, але також принципи кримінального права, правозастосування та правотворчість [8, с. 9].

Отже, запропонований розробниками проєкту нового КК підхід, не зовсім погоджується із сучасними загальнотеоретичними уявленнями щодо співвідношення таких понять, як система права та система законодавства, тому що, як більш широке поняття позиціонується саме остання. Навряд чи таке рішення можна вважати вдалим.

Інші дослідники не обмежують предмет кримінального права відносинами «держава – кримінальний правопорушник», включаючи до нього і суспільні відносини, пов'язані з утриманням від вчинення кримінального правопорушення [9, с. 9-10]. Однак, правове регулювання, як упорядкування суспільних відносин виключно юридичними засобами, і правовий вплив на суспільні відносини, який здійснюється шляхом формування інформаційних, орієнтаційно ціннісних чи інших установок, в загальній теорії права традиційно розмежовують. Тому ознайомлення певного кола осіб з кримінально правовими нормами, їх обізнаність щодо застосування цих норм органами кримінальної юстиції і в кінцевому результаті – утримання від вчинення кримінальних правопорушень не є наслідком кримінально-правового регулювання такої поведінки зазначених осіб [4, с. 50].

Врешті решт, ще однією позицією щодо предмету кримінального права є точка зору, відповідно до якої воно регулює охоронювані ним суспільні відносини. Так, наприклад, В.О. Навроцький підкреслює, що кримінальне право, визначаючи коло заборонених діянь і покарань за їх вчинення, водночас встановлює і межі дозволеного, є мірилом того, наскільки вільна особа у своїй поведінці [3, с. 19]. На думку Ю.А. Пономаренка, метою кримінально-правового регулювання є упорядкування

ним кримінально-правових суспільних відносин, тобто приведення їх до певного стану, у якому зацікавлені і кожна окрема особа, і суспільство загалом, і держава. Як вважає автор достатньо точно ця мета відображена і в чинному КК України, ч. 1 ст. 1 якого передбачає, що він має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням [10, с. 35-36].

Не важко помітити, що за такого підходу до кола кримінально-правових відносин належать і відносини, зазначені як об'єкти охорони у ч. 1 ст. 1 КК і про приведення саме їх до певного стану йде мова.

Логічним завершенням зазначеного підходу є висловлена в літературі точка зору щодо наявності двох рівнів кримінально-правового регулювання: первинного, пов'язаного із упорядкуванням суспільних відносин, неунормованих іншими галузями права (наприклад, вбивство, тілесні ушкодження, згвалтування тощо) та вторинного, особливість якого полягає у тому, що нормативному впорядкуванню підлягають не самі суспільні відносини, а відповідальність за порушення позитивних вимог регулятивного припису (наприклад, злочини проти власності, довкілля тощо) [11, с. 175].

Проте, як уявляється кримінальне законодавство взагалі не встановлює заборони протиправної поведінки в тій чи іншій сфері суспільних відносин, бо вона й так забороняється законодавчими актами відповідного профілю. КК лише встановлює ознаки, за наявності яких заборонена ними поведінка може вважатися кримінальним правопорушенням. Так, наприклад, ч. 3 ст. 14 Виборчого кодексу України забороняє перешкоджати вільному формуванню та вільному виявленню волі виборця. Якщо таке перешкоджання поєднане з обманом, примушуванням, застосуванням насильства, знищенням чи пошкодженням майна, погрозою застосування насильства або знищення чи пошкодження майна зазначена заборона набуває характеру кримінального правопорушення (ч. 1, ч. 2 ст. 157 КК).

Та й взагалі, уявити собі ситуацію, коли б інші галузі визнавали ту чи іншу поведінку суб'єктів суспільних відносин правомірною, а кримінальне законодавство проголошувало б її протиправною, майже не можливо навіть теоре-

тично, що зайвий раз свідчить – КК не є «творцем» зазначених заборон.

Тому кримінально-правові норми не можуть виконувати функцію первинних регуляторів таких суспільних відносин, як життя, здоров'я, статевая свобода тощо, оскільки по-перше, цивільне законодавство містить низку заборон, зокрема заборону позбавляти особу життя (ч. 2 ст. 281 ЦК), заборону будь-якої форми фізичного чи психічного тиску на особу, вчинення інших дій, що порушують право на свободу, у тому числі і статеву (ч. 2 ст. 288 ЦК), заборону катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи поводження (ч. 2 ст. 281 ЦК), а, по-друге, негайне скасування ст. 115, ст. 121 чи ст. 152 КК України до зникнення життя, здоров'я, статевої свободи чи статевої недоторканості особи не призведе, оскільки, від наявності чи відсутності кримінально-правового регулювання вони не залежать. Та ж обставина, що деякі охоронювані КК суспільні відносини (наприклад, моральнісні відносини у межах розділу XII Особливої частини) неунормовані іншими галузями права, тільки підкреслює той факт, що об'єкт кримінально-правової охорони може поставати не тільки у якості правовідносин, а й у якості відносин, порядкованих іншими соціальними регуляторами – нормами моралі, звичаями, традиціями, релігійними нормами тощо.

Сприяє «вторгненню» кримінального права у невластиві для нього сфері і позиціонування його норм у якості вторинних регуляторів, які впорядковують відповідальність за порушення позитивних приписів інших галузей, оскільки це провокує можливість протиставлення перших та других і необгрунтоване надання переваг саме кримінально-правовим конструкціям. Так, наприклад, згідно з діючою редакцією ст. 263 КК України, носіння, зберігання, придбання, передача чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв, а також носіння, виготовлення, ремонт або збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї є кримінально-караними, якщо здійснюються без передбаченого законом дозволу. У той же час, порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної зброї, боєприпасів до неї та вибухових матеріалів регулюється інструкцією, затвердженою наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 р. та Положенням про дозвільну систему,

затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2012 р. Саме ця обставина надала змогу деяким вченим, а також захисникам у конкретних кримінальних провадженнях спростовувати наявність складу злочину, передбаченого ст. 263 КК, посилаючись на відсутність в Україні закону, який би регламентував порядок надання дозволу на носіння та інше поводження зі зброєю. Однак, для громадської безпеки, як об'єкту цього злочину, абсолютно байдуже, нормативними актами якого рівня забезпечується її нормальне функціонування. Не випадково, ст. 222 КК УРСР 1960 р. на цьому увагу не акцентувала, пов'язуючи відповідальність за передбачені тут дії з відсутністю відповідного дозволу. У протилежному випадку, засновуючись на тезі щодо вторинного кримінально-правового регулювання, можна намагатися спростувати наявність будь-якого складу кримінального правопорушення у конструкції якого використаний термін «незаконно», зокрема складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 134 КК, оскільки порядок проведення абортів в Україні теж регулюється інструкцією. Тому цілком слушною є позиція Другої судової палати Касаційного суду Верховного Суду, яка викладена у постанові від 31 травня 2018 р. по справі № 127/27/182/15-к, згідно з якою поняття «закон», яке використав законодавець має розширене тлумачення і включає в себе законодавство в цілому, в тому числі нормативні акти, що регулюють відповідні правовідносини, порушення яких утворює об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 263 КК України.

На відміну від «створювальних» галузей права (конституційного, цивільного, господарського), що встановлюють певний порядок співіснування індивідів у межах соціуму, який дозволяє вирішувати виникаючі колізії між суб'єктами тими засобами, у яких зацікавлені держава та суспільство у цілому, тобто закріплюють і розвивають певні форми бажаної поведінки суб'єктів соціальної активності, кримінальне законодавство, передусім, має справу з «антисоціальними» (конфліктними) відносинами, що виникають внаслідок вчинення суспільно небезпечних діянь і завжди суперечать соціально схваленим суспільним відносинам [12, с. 107]. Зрозуміло, що кримінально-правове регулювання не може бути спрямоване на забезпечення усталеності таких відносин. У протилежному випадку слід було б розвивати такі наукові напрямки, як, скажімо, «кримінально-правові проблеми підвищення ефективності

згвалтувань», «вбивства – кримінально-правові аспекти вдосконалення» або «кримінально-правові засади вдалого заподіяння тілесних ушкоджень». Звідси випливає, що основне цільове призначення кримінально-правового регулювання – це поновлення порушеного об'єкта кримінально-правової охорони. Саме у цій площині формулюється і основне завдання КК – правове забезпечення охорони суспільних відносин, які врегульовані іншими галузями права або ненормативними чинниками (ч.1 ст. 1 КК України). Це означає, що кримінальне законодавство України жодним чином не регламентує перераховані у ч. 1 ст. 1 КК суспільні відносини, а лише бере їх під охорону.

Отже, предмет вітчизняного кримінального права складається з двох органічно пов'язаних між собою частин - об'єкта кримінально-правової охорони (саме він, а не предмет регулювання, може поставати у якості правовідносин) та предмета кримінально-правового регулювання (суспільних відносин, що виникають у зв'язку із заподіянням шкоди об'єкту, як при вчиненні суспільно-небезпечних діянь, так і у випадку правомірної поведінки, що обумовлюється наявністю обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння). Подвійна природа предмету кримінального права обумовлюється його належністю до охоронної підсистеми публічного права, а тому є специфічною ознакою всіх охоронювальних галузей, зокрема адміністративно-деліктної частини адміністративного права, де основним завданням теж проголошується охорона відповідних об'єктів (ст. 1 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Зв'язок між двома частинами предмета кримінального права є генетичним. Це означає, що кримінально-правове регулювання, тобто розв'язання кримінально-правового конфлікту, який виник, за допомогою будь-яких заходів кримінально-правового впливу або без них (включаючи і застосування заходів кримінально-правового заохочення) стає можливим тільки за умов, що має місце заподіяння шкоди (створення загрози заподіяння) об'єкту кримінально-правової охорони.

Разом з тим слід підкреслити, що наявність генетичного зв'язку між зазначеним складовими предмета кримінального права зовсім не означає, що вони можуть ототожнюватися, оскільки це неминуче призведе до «вторгнення» кримінального права у невласливі для нього сфери.

охорони. Доводиться, що зазначені складові предмету кримінального права не можуть ототожнюватися, що обумовлює необхідність диференціації таких понять, як кримінально-правова охорона та кримінально-правове регулювання.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, об'єкт, предмет, кримінальне право, кримінальне законодавство, кримінально-правове регулювання.

Chugunikov I.I. THE OBJECT OF CRIMINAL LAW PROTECTION AND THE SUBJECT OF CRIMINAL LAW REGULATION AS COMPONENTS OF THE SUBJECT OF DOMESTIC CRIMINAL LAW

The article analyzes the subject of domestic criminal law both on a general theoretical level and from the standpoint of branch theory. It is concluded that, despite the number of proposed concepts for understanding the subject of this field, none of them is free from shortcomings associated with either an artificial limitation or an artificial expansion of the specified concept. It is noted that even the very criterion by which such a branch as criminal law is singled out remains undefined. The current trends in the development of national criminal legislation regarding the subject of the same field are analyzed and it is proved that they somewhat contradict modern general theoretical ideas regarding the relationship of such concepts as the legal system and the legislative system.

It is concluded that the subject of domestic criminal law has a double nature, since, on the one hand, it is formed by the object of criminal law protection, and on the other hand, by the subject of criminal law regulation. The thesis is argued about the existence of a genetic connection between these parts of the subject of criminal law, which means that criminal law regulation, that is, the resolution of the criminal law conflict that has arisen, with the help of any measures of criminal law influence or without them (including the application of measures of criminal law encouragement) is possible only on the condition that there is damage (creating a threat of damage) to the object of criminal law protection. It is proven that the specified components of the subject of criminal law cannot be identified, which makes it necessary to differentiate such concepts as criminal law protection and criminal law regulation.

Key words: criminal law protection, object, subject, criminal law, criminal legislation, criminal law regulation.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Гришко В.І., Вознюк С.С.

ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
В ОСВІТНЬО-НАУКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ..... 3

Котвяковський Ю.О., Шестаков В.О.

ПОНЯТІЙНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА
ЕФЕКТИВНОЇ ЗАКОНОТВОРЧОСТІ..... 9

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

Курило М.П., Зленко С.М.

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ
УЧАСНИКІВ СПРАВИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ..... 14

Маліннікова Д.К.

ПРАКТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ..... 21

Яшарова М.М.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
В БІЗНЕСІ ЄС: ВІДПОВІДНІСТЬ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ACQUIS COMMUNAUTAIRE..... 27

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Курепіна О.Ю.

ПІДСТАВИ, ФОРМИ ТА ПОРЯДОК ПРИПИНЕННЯ СТИМУЛЮЮЧОГО
ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ГОСПОДАРЮВАННЯ..... 33

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Барсук М.А.

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ УЗГОДЖЕННЯ ДІЇ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СУДДІВ ІЗ СТАНДАРТАМИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ..... 44

Джура Х.Ю.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАГАЛЬНИХ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ВИДІВ
СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ..... 49

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Григор'єва Х.А.

ЗАКОНОДАВЧА РЕФОРМА ДЕРЖАВНОГО РЕЗЕРВУ:
ЧИ Є МІСЦЕ ДЛЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ?..... 54

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Козарійчук Д.В.

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ..... 62

Кузик В.В.

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ ДІЯЛЬНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....68

Мельник В.В.

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ
АДМІНІСТРАЦІЇ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ:
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... 74

Сірко Б.П.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ
МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ..... 80

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Чугуніков І.І.

ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ І ПРЕДМЕТ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯК СКЛАДОВІ ПРЕДМЕТУ
ВІТЧИЗНЯНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА 85

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Hryshko V.I., Vozniuk S.S.

LEGAL ASPECT OF ENSURING ACADEMIC INTEGRITY IN THE EDUCATIONAL
AND SCIENTIFIC ENVIRONMENT.....3

Kotviakovskiy Yu.O., Shestakov V.O.

CONCEPTUAL CLARITY AS A NECESSARY CONDITION FOR EFFECTIVE LEGISLATION.....9

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW

Kurylo M.P., Zlenko S.M.

ON THE QUESTION OF THE ESSENCE OF THE CONCEPT
OF PROCEDURAL GUARANTEES OF THE RIGHTS
OF PARTICIPANTS IN CIVIL JUDICIARY.....14

Malinnikova D.K.

PRACTICAL TOOLS FOR POPULARIZING MEDIATION IN UKRAINE.....21

Yasharova M.M.

FEATURES OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS PROTECTION IN EU BUSINESS:
CORRESPONDENCE WITH UKRAINIAN LEGISLATION ACQUIS COMMUNAUTAIRE.....27

COMMERCIAL LAW AND PROCEDURE

Kurepina O.Yu.

GROUND, FORMS AND PROCEDURE FOR TERMINATION
OF THE LEGAL REGIME STIMULATING ECONOMIC ACTIVITIES.....33

LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Barsuk M.A.

THE SOCIAL AND LEGAL SIGNIFICANCE OF COORDINATING
THE OPERATION OF THE LEGAL MECHANISM FOR THE SOCIAL PROTECTION
OF JUDGES WITH THE STANDARDS OF GENDER EQUALITY.....44

Jura H.Yu.

THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE GENERAL
AND SPECIAL TYPES OF THE SOCIAL FUNCTION OF THE STATE IN UKRAINE.....49

LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW

Hryhorieva Kh.A.

STATE RESERVE LEGISLATIVE REFORM: IS THERE A PLACE FOR FOOD SECURITY?.....54

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATIONAL LAW

Kozariichuk D.V.

PECULIARITIES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT
FOR THE ACTIVITIES OF LOCAL EXECUTIVE BODIES.....62

Kuzyk V.V.

WAYS TO IMPROVE THE OPERATIONAL PRINCIPLES
OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....68

Melnyk V.V.

FEATURES OF PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES
BY BODIES OF PUBLIC ADMINISTRATION UNDER THE CONDITIONS
OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE: ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECT.....74

Sirko B.P.

CURRENT ISSUES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS
OF LOCAL EXECUTIVE BODIES.....80

CRIMINAL LAW; CRIMINAL PROCESS

Chugunikov I.I.

THE OBJECT OF CRIMINAL LAW PROTECTION AND THE SUBJECT OF CRIMINAL LAW
REGULATION AS COMPONENTS OF THE SUBJECT OF DOMESTIC CRIMINAL LAW.....85

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 1/2024

Виходить чотири рази на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Н.В. Славогородська
Комп'ютерна верстка – Ю.В. Ковальчук

Підписано до друку 28.05.2024 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 10,25, ум. друк. арк. 11,16.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0524/368.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.